

**Terz rapport da la Svizra
davart la realisaziun da la Convenziun da basa
dal Cussegl da l'Europa
per proteger las minoritads naziunalas**

INTRODUCZIUN.....	3
A. Remartgas generalas	3
B. Indicaziuns statisticas actualisadas	5
I. EMPRIMA PART	8
A. Cooperaziun d’uniuns da minoritads naziunalas e dad ONG per la realisaziun e per la survegianza da la convenziun da basa	8
B. Propagaziun dals resultats dal segund ciclus da surveglianza.....	8
C. Activitads accumpagnantas	9
D. Sensibilisaziun per la convenziun da basa.....	10
II. SEGUNDA PART.....	11
A. Realisaziun da las recumandaziuns en la segunda part da la Resoluziun dal Comité dals ministers	11
B. Realisaziun dals commentaris en l’expertisa dal Comité consultativ, structurada tenor artitgels	12
ARTITGEL 3	12
1. Il champ d’applicaziun personal da la convenziun da basa	12
2. Renconuscher novas minoritads naziunalas?	13
3. Il dialog intercultural e la politica d’integraziun.....	13
4. Plazzas da transit per viagiants esters	14
ARTITGEL 4	15
1. La legislaziun per cumbatter la discriminaziun e la surveglianza da tala	16
2. Instituziuns che promovon ils dretgs umans e che cumbattan la discriminaziun	17
3. Discriminaziun da viagiantas e da viagiants	18
ARTITGEL 5	18
1. La Lescha federala davart las linguas naziunalas e la promoziun da la plurilinguitad	19
2. La promoziun dal plurilinguisssem ed il diever dal rumantsch e dal talian en il chantun Grischun	24
3. La protecziun da l’identitad dals viagiants	25
4. La mancanza da plazzas da dimora e da transit per viagiants.....	27
4.1 Survista dal svilup dapi l’applicaziun da la convenziun da basa	28
4.2 Svilups positivs dapi la fin dal segund ciclus da surveglianza.....	30
4.3 Recumandaziuns.....	32
4.3.1 Novas garantias legalas sin plaun federal per facilitar e per accelerar la planisaziun e la construcziun da plazzas da dimora.....	32
4.3.2 Crear dapli stimulsi finanziaels e betg finanziaels per motivar ils chantuns.....	32
4.3.3 Cuntinuar ils sforzs per midar il diever d’areals militars.....	33
4.3.4 La promoziun da la collavuraziun interchantunala	34
4.3.5 La promoziun dal staziunament curt da rulottas	34
ARTITGEL 6	35
1. Sensibilisaziun per l’istorgia e per la cultura dals viagiants	36
2. In clima da toleranza envers minoritads etnicas ed estras. Il cumbat cunter l’intoleranza e la xenofobia en discussiuns politicas.	39
3. Antisemitisssem e discriminaziun	41
4. Natiralisaziuns.....	44
5. Il dialog tranter las religiuns	45
ARTITGEL 9	47
1. Programs da radio e da televisiun en rumantsch.....	47
2. Meds da massa stampads en il chantun Grischun	49
3. Meds da massa e viagiants	49

ARTITGEL 10	50
1. Diever da las linguas, en spezial dal talian, en il contact cun las autoritads federalas	50
2. Il diever d'ina lingua minoritara en il chantun Friburg.....	52
3. Il diever da las linguas en il contact cun las autoritads communalas en il chantun Grischun	52
ARTITGEL 12	54
1. L'armonisaziun da l'instrucziun da linguas e la promoziun da la plurilinguitad da la magistraglia e dals scolars.....	54
2. La promoziun da la lingua e da la cultura dals viagiants cun projects da furnaziun	56
3. La scolarisaziun d'uffants da viagiants.....	57
4. L'istorgia e la cultura gidieua en ils plans d'instrucziun	59
ARTITGEL 14	59
1. Curs da talian ordaifer ils chantuns Grischun e Tessin en il rom da l'instrucziun obligatorica.....	60
2. La lingua d'instrucziun en las scolas primaras e las linguas instruidas en ils chantuns bilings.....	61
3. La lingua d'instrucziun e las linguas instruidas en il chantun Grischun.....	62
ARTITGEL 15	64
1. La represchentanza da minoritads linguisticas en l'administraziun federala.....	65
2. La participaziun da las minoritads naziunalas a la vita economica	66
3. Ils mecanissem da participaziun per viagiants	67
3.1 Rinforzar la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers»	67
3.2 La consultaziun dals viagiants.....	67
ARTITGEL 18	68
1. Legislaziun davart il commerzi ambulat en ils pajais cunfinants da la UE	68

INTRODUCZIUN

A. Remartgas generalas

1. La Svizra dat gronda impurtanta la protecziun da las minoritads naziunalas. Ils 21 d'october 1998 ha ella ratifitgà la Convenziun da basa dal Cussegl da l'Europa per proteger las minoritads naziunalas. Per la Svizra è questa convenziun entrada en vigur il 1. da favrer 1999. Ils 16 da matg 2001 ha la Svizra preschentà ses emprim rapport statal davart la realisaziun da la convenziun da basa; l'emprim ciclus da surveglianza è vegnì terminà cun la Resoluziun dal Comité dals ministers dals 10 da december 2003 [ResCMN(2003)13]. Ils 31 da schaner 2007 ha la Svizra preschentà ses segund rapport statal. Sin quai ha il Comité consultativ deliberà ils 29 da favrer 2008 sia segunda expertisa davart la Svizra. L'avust 2008 ha la Svizra preni posiziun davart quest document. Il segund ciclus da surveglianza è vegnì terminà cun la Resoluziun dal Comité dals ministers dals 19 da november 2008 [ResCMN(2008)10].

2. Cun quest document preschenta la Svizra **ses terz rapport statal**. El è vegnì elavurà tenor las «Directivas per rapports naziunals dal terz ciclus da surveglianza» ch'èn vegnidas approvadas dal Comité dals ministers ils 11 da zercladur 2008. Quest rapport sa concentrescha sin la dumonda ch'il Comité dals ministers aveva tschentà en sia resoluziun dals 19 da november 2008 e ch'il Comité consultativ aveva fatg en sia expertisa dals 29 da favrer 2008. La Svizra n'è betg vegnida supplitgada da responder in catalog da dumondas specific.

3. Quest terz rapport è vegni elavurà da la Direcziun da dretg internaziunal public (DDIP) dal Departament federal d'affars externs (DFAE). Quai è il post responsabel per realisar la convenziun da basa. La DDIP a coordinà las contribuziuns dals divers servetschs cumpetents da l'administraziun federala, en spezial:

- *per il Departament federal dals affars externs*: Direcziun politica, Partiziun politica IV, Secziun politica dals dretgs umans; Secretariat general, Egualitad da las schanzas DFAE;
- *per il Departament federal da l'intern*: Uffizi federal da cultura; Servetsch per il cumbat cunter il rassissem; Uffizi federal da statistica;
- *Cumissiu federala cunter il rassissem*;
- *per il Departament federal da giustia e polizia*: Uffizi federal da giustia; Uffizi federal da migraziun;
- *per il Departament federal d'economia*: Secretariat da stadi per l'economia;
- *per il Departament federal da finanzas*: Uffizi federal da persunal;
- *per il Departament federal per ambient, traffic, energia e communicaziun*: Uffizi federal da svilup dal territori; Uffizi federal da communicaziun;
- *per il Departament federal da defensiun, protecziun da la populaziun e sport*: armasuisse ImmoBiglias.

4. *Ils chantuns* èn vegnids consultads mintgin singul sco er tras la Conferenza da las regenzas chantunals (CdC) ed han pudì prender posiziun davart il sboz dal rapport. Ultra da quai èn vegnidas consultadas er pliras conferenzas interchantunals¹.

Las vischnancas èn er vegnidas consultadas e quai sur l'Associaziun da las vischnancas svizras (AVS) e sur l'Uniun da las citads svizras (UCS).

5. Per la *communitad dals viagiants*, reconuschida sco minoritad naziunala, han participà a la redacziun da quest rapport commentond il sboz las suandantas federaziuns: la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers»²; la federaziun da tetg da las viagiantas e dals viagiants, la «Radgenossenschaft der Landstrasse»³; l'uniun «Action Sinti et Jenisch Suisses»; l'uniun «Yenisch Suisse»; la fundaziun «Naschet Jenische»; la «Mission tsigane»; l'uniun «Schäft qwant» («Uniun transnaziunala per la collavuraziun jenica e per il barat cultural»).

La fundaziun «Roma Foundation» è vegnida consultada davart il tema dals Roma.

¹ Conferenza svizra dals directurs chantunals da l'educaziun publica (CDEP); Conferenza svizra dals directurs da construcziun, da planisaziun e da protecziun da l'ambient (CCPA); Conferenza dals directurs chantunals da giustia e polizia (CDCGP); Conferenza dals directurs chantunals dals affars socials (CDAS).

² Vesair en quest connex l'emprim rapport da la Svizra da l'avrigl 2001, p. 45, nr. 144; vesair er las «Infurmaziuns tar la cumplettaziun da l'emprim rapport da la Svizra davart la realisaziun da la Convenziun da basa dal Cussegl da l'Europa per proteger las minoritads naziunals», avust 2002, p. 75, nr. 217.

³ Vesair en quest connex l'emprim rapport da la Svizra da l'avrigl 2001, p. 45, nr. 143; vesair er las «Infurmaziuns tar la cumplettaziun da l'emprim rapport da la Svizra davart la realisaziun da la Convenziun da basa dal Cussegl da l'Europa per proteger las minoritads naziunals», avust 2002, p. 76, nr. 218.

Per la *cuminanza gidieua*, reconuschida sco minoritad naziunala, èn vegnidas consultadas e supplitgadas da prender posiziun davart il sboz dal rapport la Federaziun svizra da las communitads israelitas (FSCI), la Plattafurma dal gidieus liberals da la Svizra (PGLS) e la Coordination Intercommunautaire contre l'Antisémitisme et la Diffamation (CICAD). La FSCI e la PGLS, tar las qualas èn commembras totalmain 19 communitads e che represchentan la maioritad dals var 18 000 Gidieus en Svizra, han prendì posiziun cuminaivlamain.

Igl è vegnì consultà er il Cussegl svizzer da las religiuns (SCR), il post da contact da las autoritads federalas per dumondas dal dialog tranter las religiuns.

Las suandantas *minoritads linguisticas* reconuschidas sco minoritads naziunals èn vegnidas consultadas: la «Lia Rumantscha», la «Pro Grigioni Italiano», l'uniun «Helvetia Latina», la fundaziun «Forum da la bilinguitad», l'uniun «Deutschfreiburgische Arbeitsgemeinschaft» (DFAG), la «Communauté romande du Pays de Fribourg» (CRPF).

6. Las organisaziuns nungovernamentalas (ONG) ch'èn activas en il sector da la protecziun da las minoritads èn vegnidas consultadas tras las suandantas federaziuns: «humanrights.ch», la «Societad per ils pievels smanatschads (Svizra)» e la «Societad minoritads en Svizra».

7. Quest rapport è vegnì publitgà en las trais linguas uffizialas las pli impurtantas da la Confederaziun – en *tudestg, franzos e talian*. Applitgond la Lescha federala davart las linguas naziunals e la chapientscha tranter las cuminanzas linguisticas (vesair qua sutvart tar l'artitgel 5, cifra 1) è el er vegnì translata en rumantsch sin custs da la Confederaziun.

Quest rapport po vegnir consultà sin la pagina d'internet dal Departament federal d'affars exterius⁴ ed è uschia accessibel al public. Qua vegnan er publitgads ils resultats da l'examinaziun dal rapport tras il Cussegl da l'Europa. Uschia vegn promovida la debatta publica davart la situaziun da las minoritads naziunals en Svizra.

B. Indicaziuns statisticas actualisadas

8. Tenor la nova Lescha federala dals 22 da zercladur 2007 davart la dumbraziun federala dal pievel⁵ sa basa la dumbraziun dal pievel sin ils registers. Las infurmaziuns necessarias che na pon betg vegnir extratgas dals registers vegnan eruidas tras enquistas da sondagi complementaras. Quellas cumpiglian per l'ina l'enquista structurala annuala tar 200 000 persunas. Cun quella vegnan registradas tranter auter datas davart la lingua e davart l'appartegnientscha religiosa. Ils emprims resultats da l'enquista structurala 2010 vegnan ad esser avant maun en zercladur 2012. Ils resultats cumulads da las enquistas 2010, 2011 e 2012 duain permetter d'analisar las datas en moda pli precisa e pli cumpletta. Els vegnan ad esser a disposiziun la fin da l'onn 2013. Per l'autra cumpiglian las enquistas da sondagi er enquistas tematicas, per las qualas vegnan interrogadas mintgamai 10 000 fin 40 000 persunas (tschintg temas, alternantamain in per onn). Uschia vegnan cumpletadas las infurmaziuns da las enquistas structuralas en secturs sco per exempel las linguas u l'appartegnientscha religiosa. L'emprima retschertga tematica «Lingua, religion e cultura» è planisada per l'onn 2014, ils emprims resultats vegnan spetgads per il december 2015. Questa retschertga duai vegnir fatga mintga 5 onns.

⁴ <http://www.eda.admin.ch/eda/de/home/topics/eu/euroc/coeusw/coswtr.html>

⁵ CS 431.112 (en tudestg): vesair la copia en l'agiunta

En quai che concerna *las linguas*, vegnan ussa tschentadas las suandantas dumondas en l'enguista da structura:

- *Tgenina è Vossa lingua principala, quai vul dir la lingua, en la quala Vos pensais e che Vos savais il meglier?* Persunas che pensan en pliras linguas e che san quellas fitg bain pon inditgar tut questas linguas; questa pussaivladad na devi anc betg tar las dumbraziuns federalas dal pievel d'enfin ussa.
- *Tge lingua(s) discurreis Vos per il solit a chasa/cun ils confamigliars?* Pliras indicaziuns èn pussaivlas.
- *Tge lingua(s) discurreis Vos per il solit a la lavurlen il lieu da scolaziun?* Pliras indicaziuns èn pussaivlas.

Ins ha introducì la pussaivladad d'inditgar pliras linguas tar l'emprima dumonda, suenter che la minoritad rumantscha aveva crititgà la formulaziun d'enfin ussa. La gronda part da las personas da questa minoritad linguistica èn bilinguas u schizunt trilinguas. Perquai n'è la dumonda betg stada adattada per ellas.

Ils resultats da l'ultima dumbraziun federala dal pievel vegnan publitgads en la segunda mitad da l'onn 2012. Las datas impurtantas en quest resguard vegnan lura surdadas al Comité consultativ subit ch'ellas èn avant maun. Las indicaziuns che seguan èn las ultimas cifras disponiblas e dateschan damai da la dumbraziun federala da l'onn 2000. En l'aggiunta chattan ins duas publicaziuns ch'èn cumparidas suenter la dumbraziun federala dal pievel dal 2000. L'ina è deditgada a las linguas en Svizra e permetta da far intginas conclusiuns davart la situaziun da las linguas naziunalas e betg naziunalas en Svizra. La segunda è deditgada a las religiuns en Svizra e porscha infurmaziuns detagliadas davart l'appartegnientscha religiosa da la populaziun.

Populaziun residenta tenor lingua principala e tenor l'appartegnientscha religiosa

Linguas (2000):	Tudestg: 63,7 % Franzos: 20,4 % Talian: 6,5 % Rumantsch: 0,5 % Ulteriuras: 9 %
Confessiuns (2000):	catholic-romana: 41,8 % reformada: 35,3 % muslima: 4,3 % cristian-ortodoxa: 1,8 % gidieua: 0,2 % cristian-catolica: 0,2 % nagina: 11,1 % ulteriusas: 1 % nagina indicaziun: 4,3 %

Funtauna: Dumbraziun federala dal pievel da l'onn 2000, Uffizi federal da statistica

Linguas principalas tenor chantuns (en % ed en cifras absolutas), stadi: 2010

	Total	Tudestg en %	Franzos en %	Talian en %	Rumantsch en %	Nagina lingua naziunala en %
Chantuns da lingua tudestga						
Uri	34 777	93.5	0.2	1.3	0.1	4.8
Appenzell Dadens	14 618	92.9	0.2	0.9	0.1	5.9
Sutsilvania	37 235	92.5	0.6	1.4	0.1	5.3
Sursilvania	32 427	92.3	0.4	1.0	0.1	6.2
Appenzell Dador	53 504	91.2	0.3	1.7	0.1	6.6
Sviz	128 704	89.9	0.4	1.9	0.2	7.6
Lucerna	350 504	88.9	0.6	1.9	0.1	8.5
Turgovia	228 875	88.5	0.4	2.8	0.1	8.2
Soloturn	244 341	88.3	1.0	3.1	0.1	7.5
Sogn Gal	452 837	88.0	0.4	2.3	0.2	9.0
Schaffusa	73 392	87.6	0.5	2.6	0.1	9.2
Basilea Champ.	259 374	87.2	1.5	3.5	0.1	7.7
Argovia	547 493	87.1	0.8	3.3	0.1	8.7
Glaruna	38 183	85.8	0.3	4.4	0.1	9.3
Zug	100 052	85.1	1.1	2.5	0.2	11.1
Turitg	1 247 906	83.4	1.4	4.0	0.2	11.0
Basilea Citad	188 079	79.3	2.5	5.0	0.1	13.1
Chantuns da lingua franzosa						
Giura	68 224	4.4	90.0	1.8	0.0	3.8
Neuchâtel	167 949	4.1	85.3	3.2	0.1	7.4
Vad	640 657	4.7	81.8	2.9	0.0	10.5
Genevra	413 673	3.9	75.8	3.7	0.1	16.6
Chantuns da lingua taliana						
Tessin	306 846	8.3	1.6	83.1	0.1	6.8
Chantuns plurilings						
Berna	957 197	84.0	7.6	2.0	0.1	6.3
Grischun	187 058	68.3	0.5	10.2	14.5	6.5
Friburg	241 706	29.2	63.2	1.3	0.1	6.2
Vallais	272 399	28.4	62.8	2.2	0.0	6.6
Svizra						
Total	7 288 010	63.7	20.4	6.5	0.5	9.0

Funtauna: Dumbraziun federala dal pievel da l'onn 2000, Uffizi federal da statistica

I. EMPRIMA PART

Mesiras praticas sin plaun naziunal per realisar ils resultats dal segund ciclus da surveglianza

A. Cooperaziun d'uniuns da minoritads naziunalas e dad ONG per la realisaziun e per la surveglianza da la convenziun da basa

9. Sco ch'i vegn explitgà qua sutvart tar la litera C ha gì lieu *ils 7 d'avrigl 2011 a Berna ina conferenza davart la situaziun da la minoritad da las viagiantas e dals viagiants* che han mantegnì lur moda da viver nomadica. Questa conferenza ha tractà en spezial la mancanza da plazzas da dimora e da transit. Ella è vegnida organisada da la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers» sut il patronadi dal Departament federal d'affars exteriurs e dal Departament federal da l'intern. En la gruppa da lavur che ha organisà la conferenza ha collavurà er ina represchentanta da las viagiantas activa en il cussegl da questa fundaziun. La federaziun da tetg da las viagiantas e dals viagiants «Radgenossenschaft der Landstrasse» ha envidà las differentas federaziuns da sa participar a la conferenza. Er represchentants dad ONG che s'engaschan per minoritads èn stads preschents. L'intent da la conferenza è stà quel dad analisar la situaziun en il sectur da las plazzas da dimora e da transit, da sensibilisar per la moda da viver dals viagiants, da preschentar mesiras exemplaricas da chantuns che faciliteschan d'endrizzar e d'administrar talas plazzas e da radunar ils acturs pertutgads, pia represchentants da las autoritads federalas, chantunalas e communalas sco er dals viagiants.

La conferenza ha reuni var 60 persunas per ina debatta davart la purschida insufficienta da plazzas da dimora e da transit per viagiants. Ina da las conclusiuns principalas è stada ch'igl è primordial per meglierar lur situaziun che la societad maioritara vegnia infurmada cuntinua-damain davart ils viagiants svizzers, davart lur cultura e davart lur basegns. La conferenza pudess dar il stimul per ulteriuras dietas che vegnissan organisadas dals chantuns davart la dumonda da las plazzas da dimora e da la fermada spontana. Ins ha er discutà la pussaivladad d'in lavuratori davart la discriminaziun indirecta dals viagiants che mantegnan ina moda da viver nomadica.

10. *Ils 2 da mars 2011* ha la Secziun dals dretgs umans da la DDIP/DFAE organisà a Berna ina *scuntrada cun las differentas ONG* concernidas da las dumondas ch'appartegnan a ses dossier. A questa dieta èn vegnidas preschentadas surtut las activitads en connex cun la realisaziun e cun la surveglianza da la convenziun da basa.

11. Er ils chantuns èn activs en connex cun la promoziun dals dretgs da las minoritads naziunalas e coopereschan activamain cun las organisaziuns pertutgadas. Il *chantun Soloturn* organisescha per exempel dapi il 2008 mintg'onn in'emna da las religiuns a la quala participescha er la cuminanza gidieua.

B. Propagaziun dals resultats dal segund ciclus da surveglianza

12. L'*expertisa davart la Svizra* ch'il Comité consultativ da la convenziun da basa dals 29 da favrer 2008 aveva deliberà en ina versiun franzosa ed englaisa è vegnida transladata da la Confederaziun en tudestg ed en talian. La *posiziun da la Svizra davart questa expertisa*, publicada l'avust 2008, è vegnida redigida en las trais linguas uffizialas da la Confederaziun, en tudestg, franzos e talian. Tut quests documents èn vegnids publicads sin la pagina

d'internet dal DFAE il mument che la posiziun da la Svizra è vegnida transferida al Cussegl da l'Europa. En brevs tramessas il settember 2008 è vegnidas infurmas explicitamain davart questa publicaziun en l'internet las autoritads federalas e chantunalas, las conferenzas interchantunalas, las federaziuns dals viagiants, las uniuns linguisticas, la Federaziun svizra da las communitads israelitas e las ONG ch'eran sa participadas al segund ciclus da surveglianza.

13. *La Resoluziun dal Comité dals ministers* dals 19 da november 2008 davart la realisaziun da la convenziun da basa tras la Svizra è vegnida transladata en tudestg ed en talian da la Confederaziun. Ella è vegnida publicada en questas duas linguas sco er en franzos ed en englais sin la pagina d'internet dal DFAE.

Il december 2008 han ils uffizis federals cumpetents, tut ils chantuns, la Conferenza svizra dals directurs chantunals da l'educaziun publica (CDEP) e la Conferenza svizra dals directurs chantunals da construcziun, da planisaziun e da protecziun da l'ambient (CCPA) survegnì ina brev en lur lingua uffiziala respectiva, en la quala els èn vegnids rendids attents a la resoluziun. Ils chantuns èn vegnids supplitgads da prender enconuschientscha dals problems e da las recumandaziuns che pertutgan lur cumpetenzas e d'infurmar da lur vart en chausa las vischnancas, ils represchentants da las minoritads e las instituziuns che s'engaschan sin lur territori per la protecziun da las minoritads. Il december 2008 han ins ultra da quai tramess ina brev a la Federaziun svizra da las communitads israelitas, a las uniuns linguisticas, a las federaziuns dals viagiants ed a las ONG per infurmar ellas en lur lingua da correspundenza respectiva davart la resoluziun e davart sia publicaziun en l'internet. Medemamain han ins rendì attent als commentaris ch'il Comité consultativ aveva deliberà en connex cun ils suandants temas: 1. La participaziun efficazia da las personas ch'appartegnan ad ina minoritad naziunala a la vita culturala, sociala ed economica ed als fatgs publics, 2. La scolaziun davart la Convenziun da basa per proteger las minoritads naziunalas.

C. Activitads accumpagnantas

14. Il *Comité consultativ è vegnì infurmà regularmain* davart la situaziun da las minoritads naziunalas, tant en las *sesidas dal Comité d'experts per la protecziun da minoritads naziunalas (DH-MIN)*, a las qualas la Svizra ha adina participà activamain, sco er en ina *brev al president dal Comité consultativ il schaner 2010*, en la quala è vegnì communitgà che:

1. Il 1. da fanadur 2009 ha la regenza svizra (Cussegl federal) decidì da realisar in project da pilot per in *center da cumpetenza* che porscha ensemen cun ils chantuns e l'economia privata divers *servetschs en il sector dals dretgs umans*. Il Departament federal d'affars externs ed auters departaments federals interessads duain pudair retrair prestaziuns respectivas da tscherts instituts universitars selecziunads en ina procedura da publicaziun. Er ils chantuns, las vischnancas ed il sector privat duain pudair profitar da quests servetschs.

2. Il 1. da schaner 2010 è entrada en vigur la nova *Lescha federala davart las linguas naziunalas e la chapientscha tranter las cuminanzas linguisticas*.

3. Sin basa d'ina expertisa che vegn elavurada actualmain duai vegnir organisà in *seminari davart la minoritad dals viagiants che vivan en moda nomadica e davart la mancanza da plazzas da dimora e da transit*. Quest seminari duai actualisar las datas en quest sector ed evaluar ils svilups ed ils basegns.

4. La fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers» less ultra da quai sviluppar en collavuraziun cun las autoritads scolasticas meds d'instrucziun davart la cultura e l'istorgia dals

viagiants. Cun quests meds d'instrucziun duai la diversidad culturala vegnir promovida sin tut ils stgalims d'instrucziun ed els duain permetter da cumbatter pregiudizis uschè baud sco pussaivel. La fundaziun prepara actualmain in ulteriur project en chausa: In'exposiziun virtuala en l'internet che permetta ina survista davart la cultura e l'istorgia dals viagiants.

15. Sco menziunà ha gi lieu ils 7 d'avrigl 2011 a Berna *ina conferenza davart la situaziun da la minoritad dals viagiants che han mantegnì lur moda da viver nomadica*. Questa conferenza ha tractà surtut la mancanza da plazzas da dimora e da transit. Ella è vegnida organisada en il rom da la surveglianza da la realisaziun da la convenziun da basa tras la Svizra. Ella ha gi la finamira da sensibilisar per la convenziun da basa e per sia realisaziun en Svizra, ed en spezial per la situaziun da la minoritad naziunala dals viagiants. Experts dal Comité consultativ e dal secretariat da la convenziun da basa han salvà referats davart la convenziun da basa e davart las obligaziuns envers ils viagiants che resultan per la Svizra da questa convenziun, sco er davart las recumandaziuns dal Comité dals ministers e da la giurisdicziun da la Curt europeica dals dretgs umans concernent las relaziuns d'abitar e concernent las plazzas da dimora dals Roma e dals viagiants. Ins ha er preschentà la «Declaraziun da Strasbourg davart la situaziun dals Roma» dals 20 d'october 2010 e las mesiras ch'ella enumerescha, tranter quellas il program da scolaziun per mediators che duain favorisar il dialog, la toleranza e la chapientscha vicendaivla tranter ils viagiants e las autoritads publicas.

D. Sensibilisaziun per la convenziun da basa

16. Ultra da la conferenza da Berna dals 7 d'avrigl 2011 davart la situaziun dals viagiants pon ins menziunar tranter las mesiras previsas per render pli enconuschenta la convenziun da basa er in *seminari* che ha gi lieu a Turitg dals 29 fin ils 30 d'avrigl 2011. Il seminari entitulà «*From Minority Protection towards Managing Diversity*» è vegnì organisà sut l'egida dal presidi svizzer dal Cussegl da l'Europa (2009-2010) da la Fundaziun Convivenza, da l'Institut svizzer per studis internaziunals e da l'Institut d'Europa a l'Universitad da Turitg. Il seminari ha surtut permiss da render attent a l'impurtanza dals standards regionalis per la protecziun da las minoritads fixads en la convenziun da basa.

II. SEGUNDA PART

Mesiras per realisar meglier la convenziun da basa

A. Realisaziun da las recumandaziuns en la segunda part da la Resoluziun dal Comité dals ministers

17. En sia resoluziun dals 19 da november 2008 ha il Comité dals ministers deliberà las suandantas recumandaziuns a la Svizra, cun las qualas la realisaziun da la convenziun da basa pudess anc vegnir meglierada:

«- rinforzar cun diversas mesiras las instituziuns existentas che garanteschian la promoziun dals dretgs umans ed il cumbat da la discriminaziun

- impunder sforzs spezials per realisar cumplettaimain la nova Lescha federala da linguas; oravant tut er ina promoziun activa da la plurilinguitad, da la chapientscha e dal barat tranter las cuminanzeas linguisticas

- cuntinuar las stentas per promover il diever uffizial dal rumantsch e dal talian sin plaun communal e districtual en il chantun Grischun ed ina realisaziun pli svelta da la nova Lescha chantunala da linguas

- en il chantun Grischun: implementar ulteriuras mesiras per cuntanscher ch'il rumantsch e ch'il talian vegnian duvrads pli savens (a bucca ed en scrit) en la publicitad ed en il sistem administrativ e giuridic

- cuntinuar l'armonisaziun da las pretensiuns a l'instrucziun linguistica en il temp da scola obligatoric ed extender il sistem existent da curs da talian facultativs ordaifer ils territoris, nua che questa lingua vegn discurreda tradiziunalmain, sin basa dals basegns existents

- facilitar ed accelerar la planisaziun e la creaziun da piazzas da dimora e da transit per ils viagiants cun mesiras adequatas. Crear megliers stimulsi finanziaus ed auters per promover mesiras chantunalas e per cuntinuar ils sforzs per stgaffir piazzas da dimora e da transit, inclusiv ina nova utilisaziun d'areals militars. Rinforzar la collavuraziun interchantunala, da la planisaziun fin a la gestiun da piazzas da dimora e da transit

- cuntinuar las stentas per sustegnair la lingua e la cultura dals viagiants cun differents projects da furmaziun, en stretga collavuraziun cun las personas pertutgadas e facilitar la frequentaziun regulara da la scola per ils uffants che vivan en maniera nomadica

- garantir ch'ils represchentants dals viagiants coopereschian effectivamain a las lavurs da las differentas instituziuns che tractan dumondas ch'als concernan e crear, tant che necessari, mecanissemis sistematicis da consultaziun sin plaun chantunal e communal.»

18. La basa da las recumandaziuns dal Comité dals ministers per la Svizra è l'expertisa dal Comité consultativ dals 29 da favrer 2008. Per evitar repetiziuns vegnan las regulaziuns politicis e las mesiras, ch'èn vegnidas iniziadas u planisadas per realisar questas recumandaziuns, preschentadas en il chapitel B sutvart. Quel chapitel analysescha artitgel per artitgel las recumandaziuns detagliadas en l'expertisa dal Comité consultativ. I vegn annotà explicitamain sch'ina recumandaziun dal Comité consultativ è vegnida surpigliada dal Comité dals ministers.

B. Realisaziun dals commentaris en l'expertisa dal Comité consultativ, structurada tenor artitgels

ARTITGEL 3

1. *Mintga persuna ch'appartegna ad ina minoritad naziunala ha il dretg da decider libramain, sch'ella vuless vegnir tractada sco ina tala u betg; da questa decisiun u dal diever dals dretgs ch'èn colliads cun quai na dastgan resultar nagins dischavantatgs per ella.*
2. *Persunas ch'appartegnan a minoritads naziunalas pon far diever dals dretgs e da las libertads che resultan dals princips fixads en questa convenziun da basa individualmain u en cuminanza cun auters.*

En connex cun las **minoritads linguisticas** formulescha il Comité consultativ en emprima lingia la suandanta recumandaziun: «Las autoritads duessan cuntinuar lur stentas per correspunder als basegns da las persunas ch'appartegnan a minoritads linguisticas er ordaifer lur territoris linguistic tradiziunals. En quest connex vegnan ellas supplitgadas da dar dapli atenziun a la situaziun da las persunas da lingua rumantscha e taliana en las citads grondas, en spezial en il sectur da la furmaziun.» Quest punct è vegnì integrà parzialmain sco tschintgavla recumandaziun dal Comité dals ministers en la Resoluziun dals 19 da november 2008.

Siond che questa recumandaziun pertutga oravant tut l'instrucziun da las linguas minoritaras, vegn ella tractada ensemen cun las remartgas davart l'**artitgel 14** (chap. 1).

En connex cun la **naziunalitad svizra sco premissa** per il status da minoritad naziunala exprima il Comité consultativ la suandanta recumandaziun: «Las autoritads pudessan intensivar il dialog cun persunas ch'appartegnan a gruppas che na vegnan betg protegidas da la decleraziun svizra. En quest connex reviescha il Comité consultativ al fatg ch'ils stadis che fan part da la convenziun ston promover la stima e la chapientscha vicendaivla sco er la collavuraziun tranter tut ils umans che vivan entaifer lur territori naziunal.»

En connex cun ils **basegns specifics dals viagiants esters** recumonda il Comité consultativ: «En la legislaziun, en la politica ed en la pratica duain las autoritads perseguir ina tenuta adina pli averta en quai che concerna il criteri da la naziunalitad, spezialmain sch'ì sa tracta d'examinar ils problems dals viagiants.»

Questas duas recumandaziuns n'èn betg vegnidas surpigliadas en la Resoluziun dal Comité dals ministers dals 19 da november 2008.

1. Il champ d'applicaziun personal da la convenziun da basa

19. La convenziun da basa na cuntegna nagina definiziun da la noziun «minoritad naziunala». Tenor il rapport explicativ davart la convenziun da basa è vegnì decidì tar l'elavuraziun da surlaschar als stadis che la ratifitgeschan da fixar l'agen champ d'applicaziun. En quest senn ha la Svizra formulà la suandanta explicaziun a chaschun da la ratificaziun da la convenziun da basa ils 21 d'october 1998:

«En Svizra èn minoritads naziunalas en il senn da la convenziun da basa las gruppas da persunas che han in dumber pli pitschen ch'il rest da la populaziun da la Svizra u d'in chantun, che possedan la naziunalitad svizra, che tgiran gia ditg relaziuns fixas e duravlas cun la Svizra e che han la ferma voluntad da mantegnair ensemen quai che caracterisescha lur identitad cuminaivla, en spezial lur cultura, lur tradiziuns, lur religiun u lur lingua.»

En la pratica vegn la convenziun da basa applitgada ozendi en Svizra, tenor questa explica-ziun, per las minoritads linguisticas, quai vul dir las minoritads da lingua franzosa, taliana e rumantscha. Ultra da quai cumpiglia la protecziun, tant enavant ch'ella concerna la cumpe-tenza dals chantuns, er las minoritads da lingua tudestga en ils chantuns Friburg e Vallais, respectivamain las minoritads da lingua franzosa en il chantun Berna. La protecziun en il rom da la convenziun da basa vala er per ils viaggiants e per la communitad gidieua.

2. Renconuscher novas minoritads naziunalas?

20. L'emprim ed il segund ciclus da surveglianza da la convenziun da basa n'han betg gi per consequenza la renconuschientscha da novas minoritads naziunalas. Tuttina sto questa dumonda vegnir examinada constantamain. En il rom da la consultaziun tecnica, fatga en vista a quest rapport, han ins dumandà ils chantuns e las vischnancas, sch'els èn da l'avis ch'ins stuess renconuscher anc autras communitads linguisticas, culturalas u religiusas en Svizra sco minoritads naziunalas tenor ils criteris da l'explicaziun da la Svizra.

Ils chantuns ch'han respundi a la dumonda èn da l'avis che la renconuschientscha d'ina ulteriura communitad sco minoritad naziunala na saja betg giustifitgada a basa da l'explicaziun actuala u ch'i na dettia nagina ulteriura communitad en lur chantun che correspundia als criteris.

Il chantun Vad ha constatà che la *cuminanza muslima en Svizra* pudess forsa pretender, en vista a sia posiziun ed a las debattas che vegnan manadas en quest connex, da survegnir in status cumparegliabel a quel da la cuminanza gidieua.

3. Il dialog intercultural e la politica d'integraziun

21. La Svizra dat in'attenziun speziala a dumondas da la politica da migraziun e d'integraziun ed a la meglieraziun da la chapientscha vicendaivla tranter la populaziun svizra e la populaziun estra. Las finamiras da la politica d'integraziun svizra èn vegnidas francadas giuridicamain per l'emprima giada en ils artitgels 53 ss. da la nova Lescha federala davart las personas estras (LEst)⁶, entrada en vigur il 1. da schaner 2008, ed en l'artitgel 2 da l'Ordinaziun davart l'integraziun da personas estras (OIEst)⁷ revedida, entrada en vigur il medem di. Per realisar questa politica ha il Departament federal da giustia e polizia (DFGP) formulà in «Program d'accents 2008–2011». Il program d'accents da la Confederaziun prevesa contribuziuns finanzialas da var 16,5 milliuns francs (preventiv 2010) (art. 55 LEst) surtut per integrar personas estras. Per mintga perioda da legislatura fixescha il DFGP il rom tematic per las mesiras che duain vegnir promovidas. Ils puncts centrals dal program 2008–2011 èn: 1. lingua e furmaziun; 2. stgaffir centers da cumpetenza per l'integraziun e sustegnair posts da mediaziun per translatur interculturalas; 3. sviluppar projects da model. Ina promoziun specifica da l'integraziun complettescha las stentas en las structurass regularas. Questa promoziun specifica duai per l'ina meglierar la qualidad da la promoziun da l'integraziun en las structurass regularas, tras ina cussegliaziun professiunala, tras expertisas e tras in accompagnament (p.ex. translaziun interculturala en situaziuns difficilas surtut en il sector da la sanadad u furmaziun supplementara da spezialists en il contact cun tshertas gruppas). Per l'autra duai ella serrar largias, en spezial nua che las premissas per l'access a structurass regularas n'èn betg ademplitas (p.ex. promoziun linguistica ed integraziun professiunala per

⁶ CS 142.20 (en tudestg): vesair copia en l'aggiunta

⁷ CS 142.205 (en tudestg): vesair copia en l'aggiunta

tschertas gruppas da personas sco p.ex. fugitivs, giuvenils ch'èn vegnids en Svizra pli tard u geniturs en l'educaziun d'uffants). Mintgatant serva ella er a cumplettar en maniera raschunavla las structuradas regularas per ina pitschna gruppas cun basegns specificis (p.ex. mesiras per personas traumatisadas en il sector d'asil).⁸

La finamira da la politica d'integraziun è quella da porscher als migrants la pussaivladad da sa participar a la vita economica, sociala e culturala da la Svizra en la medema dimensiun sco las Svizras ed ils Svizzers. L'integraziun è mesirabla: Personas immigradas èn integradas, sche lur datas statisticas en ils secturs da la furmaziun, da la lavur, da la sanadad, da l'abitar e da la criminalitad sumeglian las datas da la populaziun svizra. L'egualitad da las schanzas po però vegnir restrenschiada tras ina discriminaziun directa u indirecta. La promozion da l'integraziun che ha l'intent da sustegnair ils migrants en lur atgna responsabladad ed en il svilup da lur abilitads sto ir maun en maun cun ina politica che cumbatta las discriminaziuns. Per che la Svizra possia profitar dal potenzial economic, social e cultural dals migrants èsi tenor l'opiniun dal Cussegl federal fitg impurtant che la prontezza da la societad maioritara d'acceptar autras personas vegnia meglierada, che las temas ed ils pregiudizis vicendaivels vegnian cumbattids sistematicamain, che schanzas egualas sajan garantidas e che restricziuns discriminantas vegnian cumbattidas e reducidas sistematicamain.

La Confederaziun ed ils chantuns han l'intenziun da promover l'integraziun definind finamiras cuminaivlas ed augmentond ils meds finanzials fin a 40 milliuns francs. Il dialog d'integraziun cun ils partenaris principals duai vegnir intensivà. Il Cussegl federal ha perquai instradà la fin november 2011 ina consultaziun per ina revisiun parziala da la Lescha davart las personas estras e da tschintg ulteriuras leschas federalas. Las adattaziuns previsas èn ina part centrala dal plan d'integraziun decidì dal Cussegl federal.

4. Plazzas da transit per viagiants esters⁹

22. Ils viagiants esters che traversan la Svizra durant la stad èn per regla Roma u Sinti e derivan per gronda part da la Frantscha, da la Germania, da l'Italia u da la Spagna. Els viagian tradizionalmain en grondas gruppas cun pliras dunsainas da rulottas. Pervi da la mancanza da plazzas da transit grondas capiti adina puspè che singulas gruppas da viagiants esters sa ferman senza permissiun sin terrens che n'èn betg previs per quel diever. Quai chaschuna conflicts cun la populaziun locala, en spezial pervi da l'allontanament dal rument. Tenor stimaziuns duvrassi diesch plazzas da transit grondas per ils viagiants esters. Igl è dentant impurtant da savair ch'ils viagiants esters han nizzegià – tenor l'expertisa «Viagiants e planisaziun dal territori» (p. 41 ss.) ch'è cumparida l'onn 2006 – dal 2005 mo 20 da las 45 plazzas da transit existentas quella giada, che na correspundan dentant betg als basegns dals viagiants esters, siond ch'els viagian in gruppas uschè grondas ch'i duvrass duas fin trais plazzas en las dimensiuns existentas per ch'il spazi tanschess.¹⁰ En tscherts chantuns èsi perquai daventà ina prioritad da metter a disposiziun lung las grondas axas da transit plazzas adattadas che pudessan vegnir duvradas da viagiants esters. Il *chantun Argovia* ha per exempel installà gia l'onn 2004 ina piazza da transit adattada als basegns dals viagiants esters en la vischnanca da Kaiseraugst, gist sper l'autostrada A3 e la punt suror il Rain. Il

⁸ Igl è da resguardar che questas mesiras valan be per la populaziun estra e betg per las minoritads nazionalas. Ellas vegnan er realisadas differentamain tut tenor il pajais d'origin – UE/AECL u pajais ordaiver l'Europa.

⁹ Vesair en l'aggiunta la copia dal rapport «Viagiantas e viagiants e planisaziun dal territori – rapport sur da la situaziun 2010», p. 35–36, 45, 49.

En la terminologia tudestga datti la differenza tranter «Transitplätze» per viagiants esters e «Durchgangsplätze» per viagiants svizzers. Questa differenza na vegn betg fatga en franzos, talian e rumantsch.

¹⁰ http://www.bak.admin.ch/themen/sprachen_und_kulturelle_minderheiten/00507/00512/00566/00569/

chantun Son Gagl è sa fatschentà cun quest tema en ses plan directiv ed en ses concept per piazzas da transit per viagiants. Il *chantun Friburg* vegn a stgaffir ina piazza da transit per viagiants esters sper in restaurant d'autostrada sin il territori da la vischnanca da Sâles sper l'autostrada A12. Per quest project insolit hai duvrà ina permissiun dal Cussegl federal (11 da mars 2011), perquai che l'access a questa piazza è pussaivel mo sur l'autostrada. La piazza da transit vegn construida en collavuraziun dal chantun Friburg e da la Confederaziun. L'Uffizi federal da vias vegn a cumprar quest terrain privat per lura al render accessibel. En il *chantun Grischun* datti ina piazza da transit a Domat che dastga vegnir duvrada exclusivamain da viagiants esters. En il *chantun Berna* sa stentan ins da chattar soluziuns per las piazzas da transit en il plan directiv chantunal ed en il concept decidì il zercladur 2011 davart las piazzas da dimora e da transit per viagiants en il chantun Berna. Actualmain vegn evaluada ina piazza da transit per viagiants esters sper l'autostrada A1 en il rom d'in project da pilot. Il *chantun Tessin* è ina zona da transit fitg frequentada da viagiants esters. Perquai sa stenta el activamain da stgaffir piazzas adattadas per els. La regenza ha surdà ina incumbensa en quest senn al departament per instituziuns.

ARTITGEL 4

- ^{1.} *Ilis stadis che fan part da la convenziun s'obligheschan da garantir a mintga persuna ch'appartegna ad ina minoritad naziunala il dretg da l'egualitad davant la lescha e da la protecziun eguala tras la lescha. En quest regard è scumandada mintga discriminaziun per motivs da l'appartegnientscha ad ina minoritad naziunala.*
- ^{2.} *Ilis stadis da la convenziun s'obligheschan da prender sche necessari mesiras adequatas per promover en tut ils secturs da la vita economica, sociala, politica e culturala l'egualitad cumpletta ed efectiva tranter las personas ch'appartegnan ad ina minoritad naziunala e las personas che appartegnan a la maioritad. Els resguardan en moda cunvegnenta las cundiziuns spezialas da las personas ch'appartegnan ad ina minoritad naziunala.*
- ^{3.} *Las mesiras ch'èn vegnidas prendidas en concordanza cun l'alineia 2 na vegnan betg resguardadas sco discriminaziun.*

Il Comité consultativ recumonda en emprima lingua: «Las autoritads duain cumbatter er vinavant cun tutta forza la discriminaziun rassistica cun disposiziuns adattadas dal dretg penal e svilupper vinavant las disposiziuns cunter la discriminaziun en ils secturs impurtants da l'abitar, da l'activitad da gudogn, da l'access al spazi public e dals servetschs. Ultra da quai duai la Svizra prevesair mesiras pli sistematicas per survegliar il svilup en quests secturs.» Quest punct è vegnì integrà sco emprima recumandaziun dal Comité dals ministers en la Resoluziun dals 19 da november 2008.

Il Comité consultativ recumonda ultra da quai: «La Svizra duess examinar attentivamain la tendenza d'indeblir ils instruments e las instituziuns per la protecziun dals dretgs umans e per il cumbat cunter la discriminaziun rassistica ed ella duess s'engaschar efectivamain per rinforzar la protecziun dals dretgs umans e per cumbatter la discriminaziun rassistica, en spezial cun stgaffir ina istanza independenta per ils dretgs umans.»

La finala recumonda il Comité consultativ: «En connex cun l'elavuraziun da mesiras concretas dovri in engaschament pli grond per reducir la discriminaziun permanenta da las viagiantas e dals viagiants, en spezial er la discriminaziun en connex cun lur relaziuns d'abitar che dependan da lur vita mez nomadica.»

1. La legislaziun per cumbatter la discriminaziun e la surveglianza da tala

23. Tenor l'avis dal Cussegl federal sto il dretg vertent vegnir exequì en moda consequenta. La Constituziun federala scumonda mintga gener da discriminaziun e protegia la libertad da cardientscha, la libertad da conscienza e la libertad da lingua. Tut ils posts da l'administraziun èn liads als dretgs fundamentals ed obligads da gidar a realisar quels. Ultra da la norma penala cunter rassissem (art. 261bis CP) datti numerusas disposiziuns da dretg costituziunal, da dretg privat, da dretg penal e da dretg administrativ che pussibiliteschan da sa defender cunter la discriminaziun. En quest connex pon ins per exempel sa basar sin il princip da la buna fai e sin il princip da la protecziun da la personalitad, ch'èn francads en il cudesch civil svizzer, u er sin il scumond tenor il dretg d'obligaziuns da contracts che n'èn betg admess, che violeschan la morala u l'urden public. Sco ch'il Cussegl federal ha declerà repetidamain è el perquai da l'avis che las basas legalas existentas porschian ina protecziun sufficienta cunter la discriminaziun. El è però conscient dal fatg che mo paucas proceduras giudizialas vegnan iniziadas pervi da discriminaziun. La via giudiziala para d'esser pauc attractiva, perquai ch'ils custs èn relativamain auts cumpareglià cun il niz relativ d'in success. Malsegirezza e tema ed auters ristgs colliads cun in process starmentan savens las victimas da discriminaziun da prender la via giudiziala. Tenor il Cussegl federal pudess il dretg vertent vegnir applitgà pli savens, sche tut la populaziun – pia tant las victimas potenzialas da la discriminaziun sco er la societad en sai – fiss infurmada meglier. Perquai vul il Cussegl federal prender per mauns en moda cumpletta e coordinada il tema da l'integraziun e dal cumbat cunter la discriminaziun. En il rom da la promoziun da l'integraziun s'engascha il stadi per reducir ils deficits e las discriminaziuns en ils secturs da la lingua, da la furmaziun e da l'infurmaziun. Il Rapport davart l'ulteriur svilup da la politica d'integraziun da la Confederaziun da l'onn 2010 (l'uschenumnà Rapport Schiesser) propona ina seria da mesiras che vegnan tractadas actualmain cun ils chantuns. L'*Uffizi federal da migraziun (UFM)* ha inoltrà als posts da contact chantunals per dumondas d'integraziun ina program per promover programs d'integraziun e mesiras accumpagnantas. La Confederaziun propona en spezial las suandantas mesiras:

- En tut ils chantuns vegn offrida a las personas pertutgadas ina cussegliaziun cumpetenta davart la protecziun giuridica cunter discriminaziun e davart la procedura.
- I vegnan promovids mecanissem simpels per reglar dispitas che funcziuneschan en moda cooperativa.
- Personas che rivan da l'exteriur vegnan infurmadas per exempel a chaschun d'emprim discurs infurmativs u en outra moda davart las pussaivladads existentas da sa defender cunter la discriminaziun.
- Ils posts spezialisads per l'integraziun sa stentan en collavuraziun cun las structures regularas, d'identifitgar e da reducir structures u process che han in effect discriminant indirect.

24. Per realisar la strategia dal Cussegl federal porscha il *Servetsch per il cumbat cunter il rassissem (SCRA)* ils suandants curs e documents:

- Il «Mussavia giuridic cunter la discriminaziun rassistica» che cuntegna cussegls pratics e mussa cura e co ch'ins po cumbatter cunter la discriminaziun cun meds legalas.
- In curs da furmaziun supplementara (en tudestg ed en franzos) che po vegnir organisà dapertut en Svizra ed adattà als basegns da las gruppas en mira.
- La broschura «Tge far cunter rassissem? Experienschas e recumandaziuns per projects» che declera a maun d'exempels concrets, co ch'in project cunter il rassissem po vegnir sviluppà e realisà. Il DVD agiuntà preschenta en in film curt diversas experienschas fatgas en il rom da projects.

25. La Cumissiun federala extraparlamentara cunter il rassissem (CFR), in gremi naziunal independent, preferescha ina lescha coerenta cunter la discriminaziun che integrescha er las minoritads naziunalas. Ella argumentescha cun il fatg che las normas legalas pertutgadas èn sparpagliadas e la basa legala perquai intransparenta. Ultra da quai possian ins avair l'impressiun ch'ils custs da process stettian en disproporziun cumpletta cun las schanzas da success en in cas individual. Surtut la protecziun da discriminaziun tranter persunas privatas è manglusa tenor la CFR. L'onn 2010 ha ella publitgà in rapport cun il titel «Dretg cunter la discriminaziun rassistica», nua ch'ella propona mesiras per rinforzar l'urden giuridic svizzer en il sector da la protecziun cunter la discriminaziun.

26. Concernent la surveglianza da la frequenza d'acts discriminants annunziads, pon ins renviar a la «Rait da cussegliaziun per victimas dal rassissem» che vegn manada da l'uniun «humanrights.ch» e da la Cumissiun federala cunter il rassissem e che vegn sustegnida dal Servetsch per il cumbat cunter il rassissem. Questa rait da cussegliaziun registrescha dapi l'onn 2008 tut ils acts rassistics e gida a survegliar en tut la Svizra il cumbat cunter il rassissem. A questas activitads sa participeschan set posts da cussegliaziun sco er la Cumissiun federala cunter il rassissem che ha l'incumbensa da cussegljar persunas privatas. Igl è planisà ch'er auters centers sa participeschian a la rait da cussegliaziun. Ils centers da cussegliaziun participads registreschan ils cas ch'els tractan en ina banca da datas cuminaivla (DoSyRa). Il terz rapport da la rait da cussegliaziun (rapport 2010) è vegnì publitgà il zercladur 2011¹¹.

27. En connex cun las datas davart acts rassistics èsi uschia che las experientschas cun discriminaziun duain er vegnir tematisadas en connex cun la dumbraziun federala dal pievel currenta, e quai en il rom da la retschertga tematica «Lingua, religiun e cultura» (vesair la cifra 8). L'emprima versiun dal questunari vegn elavurada il settember 2012.

2. Instituziuns che promovon ils dretgs umans e che cumbattan la discriminaziun

28. Il 1. da fanadur 2009 ha il Cussegl federal decidì da lantschar ensemen cun ils chantuns e cun l'economia privata in project da pilot per ina durada da 5 onns davart la «furniziun da servetschs tras in center da cumpetenzza universitar en il sector dals dretgs umans». En collavuraziun cun il Departament federal da giustia e polizia ha il DFAE publitgà quest project ils 10 da december 2010. Il **Center svizzer da cumpetenzza per ils dretgs umans** (CSDU) ha survegni l'incumbensa. Quest center è vegnì avert ils 6 da matg 2011 ed ha l'incumbensa da rinforzar las capacitads naziunalas per realisar las obligaziuns internaziunalas da la Svizra en il sector dals dretgs umans, e quai mettend a disposiziun infurmezziuns e purschend cussegliaziuns e plattafurmas per il barat tranter ils acturs concernids. Quest center è in project cuminaivel da las Universitads da Berna, da Friburg, da Neuchâtel e da Turitg en collavuraziun cun l'Institut universitar Kurt Bösch (dretgs dals uffants), dal Center per l'educaziun en dretgs umans da la Scola auta da pedagogia da la Svizra centrala e da l'uniun «humanrights.ch». Il CSDU dispona da cumpetenzas spezialas en sis secturs tematics che vegnan mingamai manads d'ina instituziun da scola auta: migraziun, polizia e giustia, politica da schlattaina, politica d'uffants e da giuvenils, dumondas instituziunalas e dretgs umans ed economia. Responsabla per la coordinaziun centrala è l'Universitad da Berna. In cussegl consultativ, en il qual è represchentads las instituziuns principalas, accumpogna las activitads dal center. Il center lavura sin basa contractuala e cooperescha intensivamain cun ils acturs respectivs. El vegn a porscher servetschs ch'èn vegnids ordinads dad autoritads, da gruppas da dretg civil u da l'economia privata. El na s'occupa betg

¹¹ Vesair <http://www.ekr.admin.ch/dokumentation/00139/index.html?lang=de>. Vesair la copia dal rapport en l'agiunta.

cun singuls cas concrets. La Confederaziun metta a disposiziun al center ina contribuziun fundamentala dad 1 milliun francs per onn per ina fasa d'empreva da 5 onns. Suent 4 onns vegn il center evaluà, per ch'il Cussegl federal possia decider davart il futur da quest project da pilot.

3. Discriminaziun da viagiantas e da viagiants

29. *La Cumissiun federala cunter il rassissem (CFR)* enconuscha las mesiras da las autoritads che pon chaschunar ina discriminaziun indirecta da viagiantas e da viagiants, uschia per exempel il pajament emnil d'agid social directamain al spurtegl da la vischnanca da domicil, quai ch'impussibilitescha quasi da viagiar en Svizra. En accord cun la Conferenza svizra da l'agid social (COSAS) ha ella fatg ils emprims pass da sensibilisaziun en chausa. I vegn prendida en mira ina recumandaziun da la COSAS davart la moda da viver dals viagiants.

La CFR punctuescha er ch'i n'è betg anc vegnì realisà in diplom da scola unitar che vala dapertut per uffants che viagian cun lur geniturs durant la stad, er sche blers chantuns e bleras vischnancas fan stentas en questa direcziun (vair er las explicaziuns tar l'artigel 12 en il chapitel 3).

ARTITGEL 5

- 1. Ils stadis da la convenziun s'obligheschan da promover las cundiziuns che dattan a las personas ch'appartegnan a minoritads naziunalas la pussaivladad da tgirar e da sviluppar vinavant lur cultura e da mantegnair ils elements essenzials da lur identitad, en spezial lur religiun, lur lingua, lur tradiziuns e lur ierta culturala.*
- 2. Malgrà las mesiras instradadas en il rom da lur politica d'integraziun generala desistan las partidas dal contract da finamiras e da praticas che intenziuneschan d'assimilar las personas ch'appartegnan a minoritads naziunalas cunter lur voluntad e protegian questas personas cunter tut las mesiras che pretendan ina tala assimilaziun.*

En connex cun **minoritads linguistics** formulescha il Comité consultativ las suandantas duas recumandaziuns: *«I duessan vegnir fatgs sforzs spezials per garantir la realisaziun cumpletta da la nova Lescha federala da linguas e per trair a niz las novas pussaivladads che s'èn svilupadas grazia a quella per promover en moda pli intensiva la plurilinguitad sco er la chapientscha ed il barat tranter las cuminanzas linguistics.»* Quest punct è vegnì integrà sco segunda recumandaziun dal Comité dals ministers en la Resoluziun dals 19 da november 2008.

«Las autoritads dal chantun Grischun duessan s'engaschar er vinavant ch'il rumantsch ed il talian vegnian duvrads pli fitg en scrit ed a bucca en la publicitad, en l'administraziun ed en la giustia per garantir l'egualitad da questas linguas visavi il tudestg sco ch'igl è prescrit en la lescha.» Quest punct è vegnì integrà sco quarta recumandaziun dal Comité dals ministers en la Resoluziun dals 19 da november 2008.

En connex cun il **mantegniment da l'identitad da las viagiantas e dals viagiants** exprima il Comité consultativ las suandantas trais recumandaziuns: *«Las autoritads duessan gidar pli fitg las viagiantas ed ils viagiants da tgirar e da sviluppar vinavant lur cultura ed ils elements essenzials da lur identitad. En quest senn duessan vegnir elavuradas garanzias legalas novas e pli cumplexivas per meglierar las cundiziuns legalas generalas existentas.»*

«Il Comité consultativ supplitgescha las autoritads dad augmentar ils agids finanzials actualmain restrenschids ch'il maun public metta a disposiziun a las instituziuns principalas per la promoziun da la cultura dals viagiants.»

«Il principal è ussa da realisar e da promover las propostas cuntegnidas en il Rapport da la regenza da l'onn 2006 e dad installar ina procedura da surveglianza effizienta, participativa, transparenta ed accessibla als viagiants sezs.»

En connex cun la **mancaza da plazzas da dimora e da transit** exprima il Comité consultativ las suandantas trais recumandaziuns: «Il Comité consultativ intimescha las autoritads d'introducir novas garantias legalas sin plaun federal per facilitar e per accelerar la planisaziun e la construcziun da plazzas da dimora. La Confederaziun duess dar dapli impuls finanzials e betg finanzials per motivar ils chantuns d'agir; ina mesira pussaivla fissan sforzs pli gronds per midar l'utilisaziun d'areals militars per stgaffir – en collavuraziun cun la fundaziun – plazzas da dimora e da transit.»

«Las leschas chantunales da la planisaziun dal territori e da construcziun sco er ils reglaments communal da polizia duessan vegnir revedids per facilitar in parcadi da curta durada da rulottas da viagiants sin terren privat e public.»

«Da la planisaziun fin a la gestiun da plazzas da dimora e da transit dovri ina collavuraziun interchantunala pli intensiva, eventualmain sur structuradas interchantunales gia existentas. La Confederaziun sto sustegnair pli fitg quest process.»

Quests puncts vegnan integrads per part sco sisavla recumandaziun dal Comité dals ministars en la resoluziun dals 19 da november 2008. Là vegnan las autoritads svizras intimadas d'instradar las suandantas mesiras: «Facilitar ed accelerar la planisaziun e la creaziun da plazzas da dimora e da transit per ils viagiants cun mesiras adequatas. Crear stimulaziuns finanzialas ed autras per promover mesiras chantunales e per cuntinuar ils sforzs per stgaffir plazzas da dimora e da transit, inclusiv la midada d'utilisaziun d'areals militars. Rinforzar la collavuraziun interchantunala da la planisaziun fin a la gestiun da plazzas da dimora e da transit.»

1. La Lescha federala davart las linguas naziunalas e la promoziun da la plurilinguitad

30. La nova Lescha federala davart las linguas naziunalas e la chapientscha tranter las cuminanzas linguisticas (Lescha da linguas, LLing)¹² è entrada en vigur il 1. da schaner 2010. L'ordinaziun executiva respectiva (Ordinaziun da linguas, OLing)¹³ è entrada en vigur il 1. da fanadur 2010.

En la Lescha da linguas ed en l'Ordinaziun da linguas ston vegnir distinguids dus champs d'acziun: il diever da las linguas uffizialas tar la Confederaziun e las mesiras subsidiaras da la Confederaziun per promover la diversitad linguistica. En in champ d'acziun vegnan fixadas las linguas uffizialas da la Confederaziun e las cundiziuns per lur diever equal. Las mesiras che vegnan preschentadas en il rom da la lescha nova concernan la represchentanza da las cuminanzas linguisticas entaifer las autoritads federalas, la posiziun dal rumantsch sco lingua parzialmain uffiziala da la Confederaziun, il dretg dals emploiads federals da lavurar en la lingua uffiziala da lur tscherna e las pretensiuns linguisticas minimalas al personal da la

¹² CS 441.1: vesair copia en l'agiunta

¹³ CS 441.11: vesair copia en l'agiunta

Confederaziun. Plinavant è vegnì engaschà in delegà per la plurilinguitad cun l'incumbensa da mantegnair e da promover la plurilinguitad en l'administraziun federala. Il segund champ d'acziun da la lescha e da l'ordinaziun cumpiglia las **mesiras per promover la plurilinguitad en la societad**. En quest connex ston ins precisar che la Confederaziun ha – envers ils chantuns ed envers terzas personas – ina rolla subsidiara tar la promoziun da las linguas. I sa tracta da las suandantas mesiras:

- sustegnair il barat scolastic
- promover las linguas naziunalas en l'instrucziun e las cumpetenzas en lur emprima lingua da personas d'ina autra lingua
- stgaffir in center da cumpetenza scientific per la promoziun da la plurilinguitad
- sustegnair ils chantuns plurilings
- sustegnair ils chantuns tar la promoziun da la plurilinguitad en il rom da l'instrucziun da linguas
- sustegnair ils chantuns Grischun e Tessin tar la promoziun e tar il mantegniment da la lingua e da la cultura rumantscha e taliana.

Tras la nova Lescha da linguas e tras la nova Ordinaziun da linguas ha la Confederaziun l'incumbensa da promover il **barat scolastic** (art. 14 LLing). Questa incumbensa sa basa sin la persvasiun che la chapientscha possia vegnir promovida il meglier tras in barat da giuvenils. Ensemen cun il nov rom legal daventa la promoziun dal barat in element central per promover la chapientscha en noss pajais. La Confederaziun presta agids finansials a la Fundaziun per la collavuraziun federala («Fundaziun ch») per lur servetschs en il rom da l'organisaziun e dal svilup dal barat da giuvenils. Il barat da giuvenils duai cumpletter l'instrucziun en scola. Giuvenils e personas creschidas survegnan la pussaivladad d'avair contacts directs cun umans d'autras regiuns linguisticas da la Svizra e da l'exteriur. Il rom legal actual ed ils meds finansials che stattan a disposiziun permettian a la «Fundaziun ch» da redublar il dumber da projects da barat entaifer ils proxims 5 onns. Uschia duain circa 30 000 giuvenils pudair sa participar mintg'onn a projects da barat. Per engrondir questas activitads vegnan las purschidas extendidas en las regiuns linguisticas ed en spezial en las regiuns linguisticas pitschnas. Tar il svilup innovativ da quest project stattan en il center l'elavuraziun e la realisaziun da concepts da barat per personas d'instrucziun e per scolaras e scolaras tenor la vegliadetgna ed il stgalim.

En cumparegliaziun cun las prestaziuns linguisticas dals systems da furmaziun chantunals è la promoziun da linguas da la Confederaziun modesta. Cun leschas e cun ordinaziuns sa la lescha influenzer il svilup linguistic mo en moda limitada. Il sustegn finanziel da la Confederaziun vegn impundì sistematicamain per optimar las premissas fundamentalas da l'**intermediaziun da las enconuschientschas da las linguas naziunalas en l'instrucziun** (art. 15 e 16 LLing/art. 10 OLing). Tenor la strategia da la Conferenza svizra dals directurs chantunals da l'educaziun publica (CDEP) per sviluppar vinavant l'instrucziun da linguas (2204) vegn in'emprima lingua estra instruida il pli tard a partir dal terz onn da scola, ina segunda il pli tard a partir dal tschintgavel onn da scola. Tar questas linguas sa tracti d'ina segunda lingua naziunala e/u da l'englais. En tuttas duas linguas stuessan vegnir cuntanschidas circa las medemas cumpetenzas linguisticas fin la fin dal temp da scola obligatoric (strategia da la CDEP dal 2004). Per che questas finamiras possian vegnir ademplidas, d'ovra innovaziuns didactic-linguisticas e metodicas. En il sector da las linguas naziunalas presta la Confederaziun agids finansials per projects innovativs che servan a l'elavuraziun da concepts novs per l'instrucziun da linguas ed al svilup da meds d'instrucziun innovativs per il sector da las scolas obligatoricas. Cun questas mesiras duai pudair vegnir promovì – ultra da la segunda lingua naziunala – en spezial er il talian sco terza lingua naziunala. Cun l'entrada en vigur da la Cunvegna interchantunala davart l'armonisaziun da la scola obligatorica (HarmoS) èn ils chantuns obligads d'offrir ina purschida da basa d'instrucziun en ina terza lingua naziunala (vesair tar l'art. 14, chap. 1).

En il *chantun Argovia* è vegnidas decididas tenor art. 16 LLing/art. 10 OLing las suandantas mesiras: Siond che l'instrucziun da franzos cumenza en la scola populara da l'Argovia pir en l'emprima classa dal stgalim superiur (6avla classa) duain ils scolars vegnir confruntads cun il franzos en in project da pilot gia a partir da la terza fin tschintgavla classa primara en sequenzas immersivas, uschenumnads «îlots immersifs». Ils scolars che n'han naginas lezioni da franzos tenor lur urari vegnan uschia confruntads cun la segunda lingua durant l'instrucziun diaria.

Il *chantun Tessin* sustegna il project *Curriculum minimo di italiano: un percorso alternativo per promuovere l'italiano come L2* che vegn purschi dal departament furmaziun ed imprendissadi da la Scola auta professionala da la Svizra taliana. I sa tracta d'ina furmaziun alternativa per promover il talian sco segunda lingua. La finamira principala da quest project è la promoziun e la derasaziun dal *Curriculum minimo di italiano (CMI)*, ina applicaziun didactica sviluppada en il rom d'in project dal Fond naziunal svizzer per la perscrutaziun scientifica (PFN 56). Ella consista d'in curs intensiv d'ina emna che valurisescha il plaschair cun la lingua taliana, per che l'emprander ina lingua vegnia connotà positivamain. Las personas d'instrucziun che vulan porscher in'emna da CMI ston far in curs introductiv davart il material sviluppà dal project dal Fond naziunal. Il fatg che quest curs è obligatoric ha influenzà negativamain la derasaziun dal project a nivel naziunal. Perquai duai vegnir sviluppà ussa in manual didactic che cuntegna ina seria da materialias elavuradas e qualitativas ed in mussavia pratic per las personas d'instrucziun. Quest project vegn accumpagnà da la gruppa da coordinaziun per l'instrucziun da linguas da la CDEP. Quai duai garantir ch'ins considereschia elavurond questas novas materialias las directivas didacticas che valan en tut la Svizra per las lavurs da HarMOs e per la didactica da linguas integrativa. Il product che resulta na duai betg esser duvrabel mo en Svizra tudestga, mabain er en la Svizra franzosa.

Pertutgant la **promoziun da las cumpetenzas en lur emprima lingua da personas d'au-tras linguas**, vegnan purschids als immigrants curs da lingua e cultura da la patria (curs LCP) per gronda part da las ambassadas respectivas, dals consulats u d'au-tras organisa-zions. Quests curs sustegnan ils uffants a sviluppar lur identitad ed ad emprander lur emprima lingua ch'els han discurren en fin ussa mo en lur famiglia. Sviluppar ad ura ina plurilinguitad e cumpetenzas interculturalas è impurtant per ina integraziun gartegiada. Sche migrants u personas d'au-tras linguas han bunas enconuschientschas da lur emprima lingua, facilitescha quai l'acquist d'ina lingua naziunala. Las mesiras da promoziun previsas en l'art. 11 OLing duain gidar a meglierar las cundiziuns generalas da l'instrucziun da LCP. Subvenziuns da la Confederaziun als chantuns èn previsas per promover concepts per l'instrucziun integrada da la lingua e da la cultura da la patria, per la furmaziun supplementara da persunas d'instrucziun e per il svilup da meds d'instrucziun.

Uschia ha per exempel il *chantun Friburg* survegnì in sustegn da 67 000 francs per la finanziaziun da ses project «MOCERELCO». I sa tracta d'in model per la collavuraziun tranter las personas d'instrucziun dals curs da lingua e cultura da la patria (LCP) cun la magistraglia da la scola regulara. Quai duai meglierar en la scola obligatorica da tuttas duas regiuns linguisticas dal chantun las cumpetenzas en l'emprima lingua da scolars or da familias da migrants. Ultra da quai ha il chantun Friburg er sviluppà in project «Campus Tell-Me-More» che dura en in'emprima etappa fin dal 2014. I va per introducir sin il stgalim secundar ina metoda didactica dal «Blended-Learning» che cumbinescha las metodos convenziunalas da l'instrucziun da linguas cun in program da computer che permetta ina furmaziun linguistica online. Questa po vegnir absolvida da mintgin tenor ses agen ritmus. Il sistem porscha la pussaivladad d'emprander sis linguas, ma las linguas uffizialas dal chantun han la preferenza. Il chantun po finanzia quest project grazia a subvenziuns federalas da 185 000 francs en il rom dals projects sustegnids da la OLing.

En il *chantun Turtig* sustegna la Confederaziun dus projects da curs da lingua e cultura da la patria (LCP):

- Ina scolaziun per personas ch'instrueschan LPC davart il plan d'instrucziun dad LPC (project da la direcziun da furmaziun en collavuraziun cun la scola auta da pedagogica da Turitg)
- Il svilup da material didactic per l'instrucziun dad LPC (moduls dad LPC: project da la scola auta pedagogica da Turitg)

En quest connex po vegnir menziunà anc in ulteriur project dal *chantun Tessin* che na vegn dentant anc betg finanzià da la Confederaziun tenor l'art. 16 LLing: il project «L'allievo migrante alla scuola dell'infanzia: accoglienza e apprendimento dell'italiano come L2». Quest project è destinà a diversas scolas communalas dal Tessin e duai permetter l'integraziun d'uffants cun linguas estras sco emprima lingua en la scolina («scuola dell'infanzia»). Quest project vegn sviluppà a basa dal context famigliar e da la plurilinguitad dals uffants da famiglias da migrants.

La «Interessengemeinschaft Erstsprachen (IGE)», fundada dal 2007, è ina cooperaziun dad instituziuns e personas che represchantan tant las diversas gruppas linguisticas che vivan en Svizra sco er il sector da la furmaziun e da la scienza linguistica. Ella s'engascha per promover che l'emprima lingua possa vegnir acquistada en las scolas svizras. En october 2010 ha la IGE formulà recumandaziuns a las rectoras ed als rector da las scolas autas pedagogicas svizras per promover che la furmaziun generala da la magistraglia sa fatschentia er cun l'instrucziun en l'emprima lingua.

Il *Secretariat general da la Conferenza svizra dals directurs chantunals da l'educaziun publica (CDEP)* ha fatg durant l'onn scolastic 2009/10 ina enquesta tar ils chantuns per analisar en tge linguas ch'i vegnan purschids curs da LCP e per eruir la basa legala e las cundiziuns per quests curs.

En il sector da la chapientscha tranter las cuminanzas linguisticas **lavuran pliras organisaziuns** che pon survegnir agids finansials per lur activitads multifaras (art. 18 LLing). Uschia realisescha per exempel la fundaziun *Forum per il bilinguissem*, ch'è vegnida fundada l'onn 1996 a Bienna, activitads a la basa, en in stretg contact cun la populaziun. La fundaziun coordinescha per exempel ils «tandems linguistics» franzos-tudestgs, ina metoda simpla e bunmartgada per emprender linguas per tut la populaziun. La preferenza han il franzos ed il tudestg, las linguas uffizialas da la citad da Bienna, ma en sasez vegnan en dumonda tut las linguas, cun la cundiziun ch'i possa sa furmar in tandem. La finamira principala dal project è da promover las cumpetenzas discurrendas da la populaziun, da megliar la communicaziun e d'eliminar barrieras linguisticas. Questa metoda vegn er nizzegiada da firmas localas e d'interpresas industrialas che lessan megliar las cumpetenzas linguisticas da lur employads. A partir dal 2012 vegnan ils «tandems linguistics» purschids er sco furmaziun supplementara per il personal dal chantun Berna. Il *Forum per il bilinguissem* publitgescha er artgels, in comic (babel.ch) ed in cudesch illustrà en pliras linguas per uffants, el organisescha occurrenz publicas davart las linguas e retschaiva sin dumonda er scolas e gruppas svizras ed estras per sensibilisar ellas per las dumondas linguisticas. Dal 2012 vegn il forum ad organisar ed accompagnar ina represchentaziun d'in comicher francofon che fa in monolog en dialect svizzer tudestg. Questas activitads han consequenzas directas per la plurilinguitad en general ed ellas influenzeschan la percepziun da l'autra communitad linguistica en l'atgna citad. In ulteriur instrument sviluppà dal *Forum per il bilinguissem* è in label per la bilinguitad che vegn attribuì suenter l'evaluaziun d'experts ad interpresas ed instituziuns che pon demussar lur cumpetenza bilingua a l'intern e vers l'extern. Cun il premi per la bi- e plurilinguitad pon vegnir onuradas personas u instituziuns cun merits extraordinaris en quest champ.

31. Ina ulteriura pitga nova da la promoziun da linguas da la Confederaziun è il **Center da cumpetenza scientific per la promoziun da la plurilinguitad** che coordinescha e realisescha la perscrutaziun applitgada en il sector da las linguas e da la plurilinguitad. Tenor las

prescripziuns legalas ha il Cussegl federal decidì da surdar l'incumbensa per quest center da cumpetenza a l'Institut da plurilinguitad da l'Universitad da Friburg e da la scola auta pedagogica da Friburg. L'Institut ha dad installar, da coordinar e da cultivar ina rait scientifica integrond las instituziuns da perscrutaziun da tut las regiuns linguisticas da la Svizra involvidas en la perscrutaziun applitgada da la plurilinguitad. Quai duai permetter da resguardar commensuradamain il basegn d'infurmaziun e da perscrutaziun da tut las regiuns linguisticas. Per che la funcziun sco plattafurma naziunala per il barat d'infurmaziuns davart la perscrutaziun, la furmaziun e la politica possia vegnir realisada, dovri l'installaziun e la gestiun professiunala d'in post da documentaziun. Quai permetta er da derasar meglier las infurmaziuns da la collavuraziun en raits da perscrutaziun naziunalas ed internaziunalas. En il rom da la «Strategia naziunala per sviluppar l'instrucziun da linguas en Svizra» ch'è vegnida deliberada l'onn 2004 da la CDEP vegnan a survegnir ina gronda impurtanza per las instituziuns da furmaziun chantunalas tant l'accumpagnament sco l'evaluaziun da praticas da l'instrucziun. Il center da cumpetenza è porscha er servetschs per tut ils temas relevants per la politica da linguas e da chapientscha en la Svizra plurilingua. Per la Confederaziun èn ils aspects da la politica da linguas quels centrals. Ella po dar incumbensas al center da cumpetenza da tractar dumondas davart il svilup da la plurilinguitad individuala ed instituziunala entaifer l'administraziun federala sco er davart l'efficacitad da la promoziun da linguas tras la Confederaziun. Er dumondas davart il svilup da la politica da linguas e da la politica da chapientscha en la societad – dumondas impurtantas per la politica naziunala – pon daventar l'object da retschertgas scientificas.

Sa basond sin l'art. 16 LLing e l'art. 17 OLing (sustegn dals chantuns plurilings) ha il *chantun Berna* survegnì subvenziuns federalas en ils onns 2010 e 2011, destinadas l'onn passà a l'instrucziun bilingua en la scola obligatorica a Bienna («filière bilingue»), a la maturitad bilingua a Bienna ed a la furmaziun bilingua a la scola media da commerzi a Bienna. Las dumondas dal chantun Berna per l'onn 2011 vegnan actualmain elavuradas da l'Uffizi federal da cultura. Las dumondas concernan projects en la domena da la translaziun e da la terminologia sco er da l'instrucziun d'ina segunda lingua naziunala per ils emploiads da l'administraziun chantunala e per la magistraglia. Ina impurtanza ha en quest connex mintgamai il district administrativ biling da Bienna.

32. En connex cun la **promoziun da la plurilinguitad en l'administraziun federala** pon ins numnar l'exempel dal *Departament federal d'affars exterius (DFAE)*. Il DFAE ha in «Center da cumpetenza per promover l'egualitad da las schanzas da dunna ed um sco er da las cuminanzas linguisticas» che ha tranter auter l'incumbensa da promover la plurilinguitad. Ultra da quai ha il DFAE fixà in program da 4 onns per promover la plurilinguitad che persequitescha tant finamiras quantitativas sco er qualitativas: represchentanza equilibrada da las differentas cuminanzas linguisticas sin tut ils stgalims ierarchics ed en tut ils secturs, meglieraziun da las cumpetenzas linguisticas da las collavuraturas e dals collavurators, rinforzament da la plurilinguitad instituziunala en la comunicaziun interna sco er ina cultura d'organisaziun orientada a la plurilinguitad. Il DFAE ha instradà mesiras concretas – en spezial per la selecziun e la recrutaziun dal personal – che duain gidar a cuntanscher questa finamira. Per promover las enconuschientschas linguisticas da ses emploiads porscha il DFAE curs da conversaziun en las trais linguas uffizialas. Quests curs na promovon betg mo la cumpetenza orala en las autras linguas, mabain er cumpetenzas culturalas. En il rom da la sensibilisaziun per la plurilinguitad organisescha il center da cumpetenza «Déjeuners plurilingues» per ils collavurators, nua ch'i vegnan preschentads e discutads temas en connex cun la plurilinguitad e cun las minoritads linguisticas. A chaschun da las duas ultimas scuntradas èn per exempel vegnids tractads il Di internaziunala da la lingua materna e la Convenziun da basa per proteger las minoritads naziunalas.

2. La promoziun dal plurilinguisssem ed il diever dal rumantsch e dal talian en il chantun Grischun

33. Il *chantun Grischun* fa la suandanta bilantscha davart la realisaziun da la **nova Lescha da linguas dal chantun Grischun**:

Trais onns suent l'entrada en vigur da la Lescha da linguas chantunala pon ins far ina bilantscha positiva areguard l'applicaziun e la realisaziun da la lescha. Il pli impurtant è d'ademplier la finamira primordiala da la Lescha da linguas chantunala, numnadain da rinforzar en il chantun il trilinguisssem e la conscienza persuent, da conservar e da promover il rumantsch e da sustegnair il rumantsch cun mesiras spezialas.

En la domena da las linguas uffizialas dal chantun han ins cuntanschì in cler meglierament en la preschientscha da las linguas rumantsch e talian. Quai vesan ins surtut sin las paginas d'internet trilinguas da las autoritads chantunalas.

En la collavuraziun cun las organisaziuns linguisticas che survegnan subvenziuns regularas è vegnì introducì l'instrument da las cunvegns da prestaziun per mintgamai quatter onns. Quest instrument è sa cumprovà e vegn installà a partir dal 2012 er sin il stgalim superiur, tranter la Confederaziun ed il chantun.

En la dumonda dal princip da territorialitad han las definiziuns da la Lescha da linguas stgaffi ina situaziun clera, uschia che la dumonda davart la lingua ha savens pudì vegnir esclusa tar la revisiun da constituziuns communalas e tar autras dumondas. Dentant na realisescha la Confederaziun pli la dumbraziun federala dal pievel en la furma usitada. Perquai sto en avegnir vegnir garantida en autra maniera l'actualisaziun da las datas statisticas. Il chantun elavurescha actualmain diversas opziuns persuent.

En quest connex pon ins menziunar er las explicaziuns detagliadas en il 4. Rapport da la Svizra dals 4 da december 2009 davart la Charta europeica da las linguas regiunalas u minoritaras.

34. Concernent il svilup dal diever dal rumantsch e dal talian **en l'administraziun chantunala** preschenta il chantun las suandantas mesiras:

Il chantun Grischun porscha a ses collavuraturs a partir da l'onn 2012 *curs interns en las linguas minoritaras chantunalas talian e rumantsch*. Questa purschida è vegnida introducida cun la finamira da permetter als emploiads chantunals in access a las linguas minoritaras dal chantun, da svegliar il plaschair per las linguas e lur cultura e da promover en general las cumpetenzas orales e scrittas da las linguas uffizialas e lur diever.

Plinavant sto vegnir menziunà il project «administraziun chantunala trilingua». En il rom da quest project vegn elavurà l'instrumentari necessari per garantir la consideraziun dal trilinguisssem en las linguas uffizialas ed en l'administraziun chantunala. En in emprim pass vegn evaluà il status quo en las partiziuns da l'Uffizi da cultura, surtut en ils trais secturs «paginas d'internet», «edifizis» e «communicaziun». Lura vegnan analisadas las infurmaziuns ramassadas e las partiziuns pertutgadas vegnan sustegnidas per realisar las mesiras necessarias. Las experientschas fatgas realisond quests pass duain servir sco model per sustegnair er auters uffizis en lur stentas per resguardar la trilinguitad.

L'associaziun *Pro Grigioni Italiano* che s'engascha per la promoziun da la lingua taliana en il chantun Grischun ed en la Confederaziun è da l'avis che la regenza grischuna stuess realisar pli spert las directivas da la Lescha da linguas chantunala concernent la preschientscha dal talian en las infurmaziuns da l'administraziun chantunala. En connex cun il diever dal talian en l'administraziun punctuescha la *Pro Grigioni Italiano* er che diversas instituziuns chantunalas da dretg public, sco per exempel la *Banca chantunala grischuna* (www.gkb.ch) u la *Scola auta per tecnica ed economia* (www.fh-htwchur.ch) na porschian sin lur paginas d'internet naginas infurmaziuns en talian.

35. Pertutgant la **promoziun dal plurilinguissem** èn da numnar las mesiras sequentas: La Lescha da linguas dal chantun Grischun reglescha la definiziun da las vischnancas sco vischnancas monolinguas u plurilinguas (art. 16 ss. LLing). L'artitgel 22 da la Lescha da linguas fixescha ch'igl èn da stgaffir purschidas per emprender la lingua tradiziunala dal lieu e per megliar la cumpetenzza linguistica che duain esser accessiblas a tut las persunas d'au-tra lingua en las vischnancas monolinguas che han il rumantsch u il talian sco lingua uffiziala ed en las vischnancas plurilinguas. Numerusas vischnancas e regiuns offreschan talas purschidas en furma da curs intensivs u da curs da la saira. Questas purschidas vegnan inizias e realisadas per part da las vischnancas sezzas, per part da las organisaziuns linguistics Lia Rumantscha e Pro Grigioni Italiano u da lur uniuns affiliadas.

Vinavant pon ins numnar il program «**Piripiri**», al medem temp ina mesira cunter l'erosiun dal rumantsch sco er in project d'integrasiun. «Piripiri» è in curs organisà da la Lia Rumantscha per lavurants immigrads dal Portugal en Engiadina che ha la finamira da promover l'integrasiun linguistica e culturala. Il curs da lingua permetta er in contact cun la cultura indigena. Causa il grond interess vegn il curs purschì gia en diversas vischnancas da l'Engiadina sco curs da basa e curs superiur.

Vair per la **promoziun da la plurilinguitad en las scolas obligatoricas** dal chantun Grischun er las explicaziuns davart l'art. 14, chapitel 3.

36. L'actualisaziun dal concept general davart l'**introducziun successiva dal rumantsch grischun sco lingua d'alfabetisaziun** vegn preschentada en l'art. 14, chapitel 3.

3. La protecziun da l'identitad dals viagiants

37. Cur che la Svizra ha ratifitgà l'onn 1998 la convenziun da basa e reconuschì ils viagiants sco minoritad naziunala, ha ella vulì mantegnair e proteger uschia ina minoritad culturala tradiziunala. La moda da viver nomadica è ina part integrala essenziala da l'identitad da questa minoritad colliada directamain cun la pratica da lur differentas activitads da gudogn. Perquai ha la Confederaziun fundà l'onn 1997, pia in onn avant la ratificaziun, la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers» «per garantir e per megliar la situaziun da viver dals viagiants e per mantegnair lur identitad culturala». La fundaziun duai gidar a reducir las difficultads, cun las qualas las viagiantas ed ils viagiants èn confruntads, perquai ch'els vivan u vulan viver en ina moda nomadica. Tar questas difficultads tutgan ina mancanza da plazzas da dimora e da transit, l'impediment da lur activitads commercialas nomadicas e la frequentaziun irregulara da la scola da lur uffants. L'applicaziun da la convenziun da basa en Svizra ha pia pertutgà oravant tut ils viagiants che stattan tar lur moda da viver nomadica (tenor stimaziuns actualas var 2500–3000 persunas: vesair cifra 4.1, cifra 42), dentant er persunas che han stuì renunziar a questa moda da viver, ma che la resguardan anc adina sco desiderabla¹⁴. Il viagià è ina mentalitad en questas societads ed ils viagiants sa sentan e sa numnan er anc viagiants, sch'els èn vegnids sfurzads da tschertas circumstanzas da daventar stabels. Per suttastitgar quest caracteristicum da lur identitad avevan represchentants dals viagiants svizzers pretendì tar il Cussegl da l'Europa a chaschun da la fundaziun dal *Forum europeic dals Roma e dals viagiants* (ERTF) l'onn 2004 ch'il forum survegnia ina denominaziun dubla che na resguarda betg unicamain ils Roma. Uschia duain vegnir resguardads ils interess dals viagiants ch'èn auters che quels dals Roma ch'èn per gronda part sa domiciliads.

¹⁴ Ils auturs dal rapport «Viagiants e planisaziun dal territori – rapport da la situaziun 2010» (vesair sut cifra 4.1) constateschan che glied giuvna surpiglia adina pli savens la moda da viver nomadica u giavischa quai (p. 10).

Sco ch'igl è gia vegnì explitgà en ils rapports dals anteriurs ciclus da surveglianza, tutga ina gronda part dals viagiants svizzers che mantegnan la vita nomadica tar la communidad jenica. En Svizra datti relativ paucs Manouches (d'origin franzos) e Sinti (d'origin tudestg) e quels èn savens integrads causa maridaglia e relaziuns famigliaras en la communidad dals viagiants jenics svizzers.

La «Radgenossenschaft der Landstrasse» (la cuminanza d'interess dals viagiants en Svizra) è da l'avis che la noziun «Fahrende» u «viagiantas e viagiants» utilisada da la regenza svizra chaschunia confusiuns e mainia a discriminaziuns, siond che tschertas gruppas – per exempel ils Jenics, Sinti e Roma ch'èn sa domiciliads – vegnian exclusas uschia da la protecziun da la convenziun da basa.

Considerond questas explicaziuns dovra la regenza svizra en quest terz rapport vinavant la noziun «viagiantas e viagiants», uschia sco ch'ella è er vegnida duvrada en la missiva da ratificaziun tar la convenziun da basa (19 da november 2007)¹⁵. Quai n'è betg per duvrar ina terminologia «politicamain correcta», ni per maschadar differentas communidades che han caracteristicas specificas reconuschidas. Anzi, i sa tracta da valitar endretg las intenziuns da la regenza svizra il mument che la convenziun da basa è vegnida ratifitgada. Dal rest na vegn questa noziun betg crititgada dal cussegl da fundaziun da la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers» che represchenta diversas cuminanze da viagiants – tranter auter «Naschet Jenische», «Mission tsigane», «Schäft gwant» ed er la «Radgenossenschaft der Landstrasse».

Ultra da quai èsi da suttastritgar che la noziun «viagiantas e viagiants» utilisada en quest rapport n'excluda betg la protecziun tras la convenziun da las tradiziuns e da la cultura da viagiants ch'èn sa domiciliads. En quest connex pon ins er consultar las explicaziuns che seguan tar l'artitgel 6, chapitel 1, tar l'artitgel 9, chapitel 3 e tar l'artitgel 12, chapitel 2. Pertugant la protecziun e la promoziun linguistica sto vegnir punctuà che la lingua jenica discurreta dals Jenics en Svizra na vegn betg resguardada sco lingua regiunala u minoritara liada ad in territori tenor la Charta europeica da las linguas regiunalas u minoritaras ratifitgada da la Svizra l'onn 1997. Il sustegn per la lingua jenica sa basa cunquai principalmain sin l'execuziun da questa convenziun.

38. Ils 11 da december 2011 ha il parlament svizzer approvà **la nova Lescha federala davart la promoziun da la cultura (LPC)**¹⁶. Ses artitgel 17 statuescha: «La Confederaziun po prender mesiras per pussibilitar a las viagiantas ed als viagiants ina moda da viver che correspunda a lur cultura.» Questa lescha remplazza la Lescha federala dals 7 d'october 1994 davart la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers»¹⁷. Ultra da quai furma ella la basa giuridica per las subvenziuns a la federaziun tetgala dals viagiants svizzers, la «Radgenossenschaft der Landstrasse» che survegn dapi l'onn 1985 in sustegn annual da la Confederaziun.

La LPC è entrada en vigur il 1. da schaner 2012. Perquai che ses artitgel 17 è formulà en moda generala, pon vegnir consideradas er novas mesiras a favur dals viagiants, per exempel in rinforzament da la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers». Novas mesiras pretendessan però in augment substanzial dals meds finansials disponibels, quai che n'è betg pussaivel avant l'onn 2015 (voir la cifra 40 sutvart).

39. La Confederaziun sustegna la «Radgenossenschaft der Landstrasse» mintg'onn cun las suandantas subvenziuns:

¹⁵ Fegl uffizial federal **1998** 1293

¹⁶ Entrà en vigur il 1. da schaner 2012: vesair copia en l'agiunta

¹⁷ CS 449.1 (en tudestg): vesair copia en l'agiunta

2010	CHF	255 700.–
2011	CHF	253 000.–
2012	CHF	256 900.–
2013	CHF	260 900.–
2014	CHF	264 800.–
2015	CHF	268 640.–

La Confederaziun sustegna la fundaziun «*In futur per ils viagiants svizzers*» en il rom d'in credit da tschintg onns las suandantas subvenziuns:

2010	CHF	144 600.–
2011	CHF	141 000.–
2012	CHF	156 300.–
2013	CHF	158 700.–
2014	CHF	161 100.–
2015	CHF	163 660.–

40. La fundaziun «*In futur per ils viagiants svizzers*» sa participescha tenor sias pussai-vladads finanzialas mo cun contribuziuns simbolicas a l'installaziun da plazzas da dimora, e quai cun imports fin a 10% dals custs d'installaziun u fin ad in import maximal da 15 000 francs. Cun quest import vegn sustegnida ina piazza da dimora a Son Gagl ch'introducescha in nov model d'organisaziun. Il chantun e la citad da Son Gagl pajan contribuziuns ad ina fundaziun a la quala fa part er la fundaziun «*In futur per ils viagiants svizzers*». En questa nova fundaziun vegn a s'engaschar er la fundaziun per la construcziun d'abitaziuns «Hausen und Wohnen», finansialmain e surtut er administrond la piazza da dimora. Il chantun e la citad da Son Gagl vegnan a financiar ensemen cun contribuziuns al chapital da questa fundaziun var 20% dals custs da construcziun. 30% dals custs duain vegnir cuvrids grazia ad in credit bunmartgà da l'Associaziun svizra per la promoziun da la construcziun d'abitaziuns u da la citad da Son Gagl. Ulteriurs 50% dals custs sa finanzieschan cun contribuziuns d'au-tras fundaziuns e cun credits ipotecars. Las consultaziuns han mussà che quest model da finanziaziun chatta gronda accoglientescha. Sche questa nova fundaziun avess dapli meds finanzials, pudess ella daventar activa er en auters chantuns ed en autras vischnancas.

41. La dumonda davart in' **extensiuin da las cumpetenzas da la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers»** vegn tractada tar l'artitgel 15 sut la cifra 3.1.

4. La mancanza da plazzas da dimora e da transit per viagiants

42. Avant ch'entrar en la realisaziun da las singulas recumandaziuns dal Comité dals ministers e dal Comité consultativ da la convenziun da basa (vesair cifra 4.3) èsi raschunai-vel da **far ina bilantscha e da resumar ils ultims svilups**. Ina **survista** mussa il svilup da las plazzas da dimora e da transit svizras per viagiants dapi il cumenzament da la surveglianza da la realisaziun da la convenziun da basa, pia a partir dal mument, cur che la funda-ziun «*In futur per ils viagiants svizzers*» ha cumenzà ad evaluar la situaziun. Suenten vegnan preschentads ils **svilupps positivs** en quest sector **dapi la finiziun dal segund ciclus da surveglianza**, pia dapi la fin da l'onn 2008. En quest connex èsi vegnì procedì tenor las pre-scripziuns ch'èn vegnidadas recumandadas explicitamain en las «Directivas per rapports naziu-nals dal terz ciclus da surveglianza», approvadas ils 11 da zercladur 2008, per controllar ils effects a lunga vista da las regulaziuns e dals process ch'èn vegnids introducids per realisar la convenziun da basa.

4.1 **Survista dal svilup dapi l'applicaziun da la convenziun da basa**

43. Questa survista sa basa sin l'expertisa «*Viagiants e planisaziun dal territori – rapport da la situaziun 2010*» (numnada qua sutvart «l'expertisa») ¹⁸ che la fundaziun «In futur per ils viaggiants svizzers» ha publictà il december 2010. I sa tracta da la terza expertisa da la fundaziun ch'aveva edì gia l'onn 2001 in'expertisa da la situaziun da l'onn 2000 e l'onn 2006 ina davart la situaziun da l'onn 2005. Ella fa ina bilantscha davart las mesiras ch'èn vegnidas consideradas sco necessarias en l'emprima expertisa da l'onn 2001.

44. En general n'è la situaziun betg sa meglierada ils ultims 10 onns. En quest decenni è il dumber da *plazzas da dimora* s'augmentà dad 11 ad oz totalmain 14. Ellas porschan però mo piazza per 50 % dals viaggiants svizzers che vivan fin oz mez nomadicain e che abitan – surtut durant ils mais d'enviern – sin quellas plazzas. En relaziun cun tut ils viaggiants svizzers, pia inclusiv quels che n'abitan per divers motivs l'enviern betg sin ina piazza da dimora, tanscha la purschida da plazzas da dimora mo per stgars 30 % dals viaggiants. Impurtanta è in'ulteriura infurmaziun che n'ha betg pudì vegnir resguardada en l'expertisa: L'onn 2011 han ins installà en la vischnanca da Belp (chantun Berna) ina piazza da dimora per famiglias che vivan là dapi trais onns. Pertutgant las *plazzas da transit*, nua ch'ils viaggiants svizzers abitan durant ils mais da stad e pratitgeschan lur activitads commercialas, è il dumber da plazzas sa reduci l'ultim decenni da 51 ad actualmain 43. Ellas porschan piazza per 6 da 10 personas. Igl è impurtant da savair ch'ils viaggiants svizzers na dovran quasi mai las grondas plazzas da transit en la Svizra franzosa ed en il Tessin, perquai ch'els prefe-schan plazzas pli pitschnas cun dapli sfera privata ed eviteschan il contact cun las gruppas grondas da l'exteriur.

Tenor l'expertisa vivan circa 2500 fin 3000 viaggiants anc ina vita mez nomadica. Circa 1500 da quests viaggiants vivan sin ina piazza da dimora; ils auters passentan l'enviern en abitaziuns en lur vischnanca da domicil. Ultra da quai han ins constatà che glieud giuvna cumenza pli e pli a viver en moda nomadica u giavischa quai. Davart quest fenomen n'èn però avant maun naginas cifras precisas.

Tar las infrastructures n'hai dà naginas midadas essenzialas ils ultims 10 onns; quai vala tant per las plazzas da dimora sco er per las plazzas da transit. Dus terzs da las *plazzas da dimora* adempleschan ils criteris da qualidad e pon vegnir consideradas sco bunas. Var trais quarts da las *plazzas da transit* han percurter mancanzas da qualidad. Perquai n'han 5 fin 10 plazzas da transit betg pudì vegnir duvradas ils ultims onns.

45. L'expertisa suttastitga las stentas dals chantuns dals ultims 10 onns en connex cun concepts per plazzas da dimora e da transit e cun la planisaziun directiva en il rom da la planisaziun dal territori. La fin da l'onn 2010 èn dapli che la mesadad dals 26 plans directivs chantunals s'occupads cun il tema dals viaggiants. Tuttina dovri ussa mesiras pli concretas per pudair realisar effectivamain las mesiras al lieu. L'expertisa propona en spezial las suandantas mesiras:

- *Sensibilisaziun da la publicitad.* Savens na sa la societad maioritara pauc u nagut davart la minoritad naziunala dals viaggiants. Els han la naziunalitad svizra, èn integrads, pajan taglias e contribuziuns socialas e fan servetsch militar. Ils viaggiants svizzers vegnan mess a pèr cun ils Roma e cun ils Manouches/Sinti da l'exteriur che viagian da vegl ennà tras la Svizra e che abitan sin las plazzas da transit. Sch'ils concepts e las intenziuns da planisaziun per stgaffir plazzas da dimora e da transit per viaggiants duain

¹⁸ Vesair copia en l'aggiunta

vegnir realisads effectivamain, ston tut las gruppas da la populaziun maioritara vegnir infurmadas regularmain e da «sut ensi» per promover la confidenza e l'acceptanza. I sa tracta da punctuar ils aspects positivs dal tema dals viagiants e da mussar cleramain ils puncts cuminaivels e las differenzas da las differentas communitads da viagiants. La fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers» e la «Radgenossenschaft der Landstrasse» èn ils acturs principals da questa lavur da sensibilisaziun; lur engaschament en quest sector duai vegnir intensivà.

- *Planisaziun dal territori. Construir e sanar piazzas.* Ils chantuns han la responsabladad principala per la planisaziun dal territori ed en quest connex per resguardar ils basegns dals viagiants en la planisaziun. Il tema dals viagiants sto vegnir tractà en la planisaziun directiva chantunala a basa d'in concept general. La repartiziun da las incumbensas tranter il chantun e las vischnancas sto vegnir definida precisamain. Il chantun surpiglia la responsabladad principala tar la tschertga da bains immobigliars adattads per piazzas da dimora e da transit. Ultra da quai surpiglia el la construcziun da novas piazzas inclusiv ils custs colliads cun quai. La vischnanca da staziunament è competenta per la gestiun da la piazza inclusiv las lavurs da sanaziun regularas. Per garantir ina clera repartiziun da las incumbensas s'adattan cunvegnas da gestiun tranter il chantun e la vischnanca da staziunament. La vischnanca garantisce la piazza da dimora e da transit definind cleramain la zona en ses plan d'utilisaziun.

Ultra d'ina grappa da lavur entaifer l'administraziun po er la creaziun d'in post chantunal spezialisà per viagiants garantir che tut las parts participadas collavurian en moda coordinada.

En il rom da sia evaluaziun dals plans directivs chantunals stuess l'Uffizi federal da svilup dal territori pretender tscherts cuntengns minimalis davart il tema dals viagiants.

Sch'i sa tracta da planisar novas piazzas da dimora e da transit, èsi essenzial che chantuns vischins collavurian.

- *Rinforzament da la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers».* Promover la construcziun da novas piazzas da dimora e da transit è ina incumbensa principala da la fundaziun. Ils meds finansials che la Confederaziun consegna a la fundaziun ston vegnir garantids a lunga vista, almain en la dimensiun actuala, per che la construcziun da piazzas da dimora e da transit tras ils chantuns e tras las vischnancas possa vegnir promovida finansialmain. La libertad d'agir da la fundaziun stuess vegnir engrondida per la pussaivladad da cumprar bains immobigliars adattads.
- *Piazzas da transit per viagiants esters:* La Confederaziun duess garantir a la fundaziun «In futur per viagiants svizzers» ina basa finanziaria che permetta ch'ella possa cusseglar e sustegnair activamain ils chantuns e las vischnancas per crear piazzas da transit per viagiants esters tenor in concept naziunal per piazzas da transit lung las principals vias da transit. La Confederaziun duess incumbensar la fundaziun dad iniziar il concept e da diriger l'elavuraziun collavurond culs chantuns. Ins pudess nizzegiar areals militars anc disponibels.

La regenza svizra ha prendì enconuschientscha da las recumandaziuns che concernan la Confederaziun e vegn ad evaluar las respostas pussaivlas. En connex cun l'ultima recumandaziun examinescha la Confederaziun sch'ins pudess nizzegiar areals militars, areals dal UVIAS u da las VFF lung las vias da transit che na vegnan pli duvrads per installar piazzas da transit.

4.2 *Svilups positivs dapi la fin dal segund ciclus da surveglianza*

46. La survista dals svilups positivs dapi la fin da l'onn 2008 sa basa per l'ina sin l'expertisa «*Viagiants e planisaziun dal territori – rapport da la situaziun 2010*» e per l'otra sin las datas actualas che vegnan messas a disposiziun dals chantuns.

Sco gia menziunà (vesair cifra 4.1) èn vegnidas construidas trais novas *plazzas da dimora*. Tar l'emprima sa tracti d'ina piazza en il chantun Son Gagl. Tras sia avertura l'onn 2006 è il dumber da las plazzas da dimora en il chantun, che han ussa tuttas ina buna qualidad, s'augmentà a trais. Tar la segunda sa tracti d'ina piazza en il chantun Argovia. Sia installaziun ha pudì vegnir terminada dacurt. E terza è vegnida installada ina piazza da dimora a Belp en il chantun Berna. En la citad da Turitg è la piazza da dimora vertenta vegnida remplazzada tras ina nova piazza da buna qualidad ch'è ultra da quai garantida tras il plan d'utilisaziun communal.

En il chantun Zug è vegnida averta ina nova *piazza da transit* il fanadur 2010 sin il territori da la vischnanca da Cham.

Pliras plazzas novas èn en planisaziun resp. en preparaziun.

- *A Versoix en il chantun Genevra* vegn la piazza veglia remplazzada il settember 2012 tras ina nova gronda piazza da dimora. Il november 2010 ha il parlament chantunal decidì cun ina lescha in credit d'investiziun per questa installaziun. Las lavurs da construcziun han cumenzà pir l'onn 2011 ed cuntinueschan actualmain.
- *A Delémont en il chantun Giura* è planisada ina piazza da transit sco remplazzament da la piazza existenta. Ella è actualmain en construcziun.
- *En il chantun Neuchâtel* ha la regenza chantunala decidì, en il rom dal plan directiv chantunal che vegn approvà en zercladur dal 2012, da stgaffir ina documentaziun davart l'installaziun d'ina piazza da transit per viaggiants. Quella statuescha ch'ina piazza duess avoir ina surfatscha d'almain 4000m² e ch'ella duess sa chattar vi da la via ost-vest a la riva dal lai da Neuchâtel. Igl è planisà d'integrar ils aspects da la planisaziun dal territori en in plan d'utilisaziun chantunal.
- *A Winterthur en il chantun Turitg* vegn realisada ina nova piazza da transit cun 20 staziunaments ch'è destinada surtut als viaggiants svizzers. Questa piazza da transit è garantida en il dretg da planisaziun (tenor il plan da concepziun). Ultra da quai è il chantun Turitg actualmain londervi da promover l'installaziun da novas plazzas cun in concept chantunal. En il sboz dal plan directiv chantunal èn previsas ina piazza da dimora e tschintg plazzas da transit ultra da las quatter plazzas da dimora e da las otg plazzas da transit existentas.
- *Il chantun Berna* evaluescha actualmain lieus pussaivels per novas plazzas da dimora e da transit. Igl è la finamira d'entschaiver l'installaziun da novas plazzas la primavaira dal 2012.
- *En il chantun Friburg* èn vegnidas stgaffidas las premissas (vesair tar l'art. 3, chapitel 2) per construir ina nova piazza da transit en la vischnanca da Sâles sper Châtel-St-Denis. Er cun il *chantun Vad* vegn discutada la dumonda, co che la qualidad da la piazza da transit La Broye a Payerne pudess vegnir meglierada.
- *En il chantun Soloturn* cuntinueschan ils sforzs per installar ina piazza da dimora e da transit per viaggiants svizzers ed esters ad *Oensingen*, sper la piazza da transit per viaggiants svizzers existenta a Grenchen. Ina modificaziun dal plan directiv è vegnida publitgada e la planisaziun d'ulteriuras plazzas da dimora per viaggiants svizzers è vegnida pigliada per mauns.
- *En il chantun Vallais* èn planisadas duas plazzas da transit: en la part sura dal Vallais ed en il Vallais central. In project è vegnì elavurà l'onn 2009. Tranter las plazzas discutadas sa chatta er in areal ch'appartegna a la Confederaziun e che vegniva nizzegià fin ussa dal militar.

- *Il chantun Argovia* tschertga lieus per quatter plazzas supplementaras: ina piazza da dimora en l'aglomeraziun e trais plazzas da transit en las regiuns Aarau, Freiamt e Lenzburg. Il november 2007 ha il parlament chantunal approvà in credit general per l'installaziun da questas plazzas. Ultra da quai vegn il chantun Argovia a sanar duas plazzas da transit existentas en las vischnancas dad Aarau e da Windisch.
- *En il chantun Son Gagl* èn ins londervi d'installar ina nova (quarta) piazza da dimora sin il territori da la citad da *Son Gagl*. La midada dal plan da zonas ed ils plans da surbajegiada èn vegnids exponids publicamain la fin da l'onn 2009. Pertutgant las sis novas plazzas da transit ha il parlament chantunal deliberà in credit per ils onns 2007–2009 en l'autezza da 2,85 milliuns francs per construir duas plazzas; percenter ha el refusà ina dumonda da 5,89 milliuns francs per installar las autras plazzas. Per las duas novas plazzas da transit èn previs dus lieus: en la vischnanca da Gossau e sin in anteriur areal militar en la vischnanca da Thal (vesair cifra 4.3.3).

En quest connex ston ins er menziunar ch'il *chantun Basilea-Champagna* ha elavurà in sboz per ina lescha davart las plazzas da dimora e da transit per viagiants. Quest sboz è stà en consultaziun en il chantun fin l'entschatta november 2011. Ils resultats da la consultaziun vegnan actualmain evaluads. Igl è er previs d'aggiuntar al plan directiv chantunal in nov chapitel davart las plazzas da dimora e da transit per viagiants. Il sboz da la lescha integrescha l'incumbensa dal chantun e da las vischnancas, definida en la constituziun chantunala, da sustegnair ils viagiants en la tschertga da plazzas da dimora e da transit ed el definescha che la definiziun da novas plazzas da dimora e da transit è ina incumbensa cuminaivla dals chantuns e da las vischnancas. Il sboz da la lescha reglescha en quest connex er las incumbensas en ils champs da la planisaziun dal territori, da l'organisaziun e da las finanzas. Il sboz per il plan directiv chantunal precisescha geograficamain las prescripziuns da la lescha.

47. Tar ils svilups positifs dals ultims onns tutgan las *planisaziuns directivas ed ils concepts generals dals chantuns* per ils problems dals viagiants. Plirs chantuns èn stads fitg activs en quest sector ils ultims 5 onns. L'onn 2005 èn ils basegns dals viagiants stads resguardads e concretisads mo en tschintg plans directivs chantunals, la fin da l'onn 2010 èn els gia vegnids integrads en 14 dals 26 plans directivs. Ultra da quai vulan trais chantuns ch'elavuran actualmain lur plans directivs, resguardar ils basegns dals viagiants.

In exempel è il *chantun Sviz*. Sa basond sin las pretensiuns dal Tribunal federal s'impegna la regenza dal chantun Sviz da designar lieus adattads per viagiants en il nov plan directiv chantunal. En l'aggiunta al plan directiv Rigi-Mythen è vegnì punctuà ch'il chantun evaluescha ensemen cun las vischnancas sche l'areal militar ad Ibach pudess vegnir duvrà co piazza da transit. Il plan directiv 2006-2020 dal *chantun Sursilvania* prevesa: «Il chantun evaluescha tenor basegn en collavuraziun cun las vischnancas, nua ch'ins pudess porscher ina piazza da transit per viagiants.»

Il Cussegl federal ha ultra da quai approvà ils plans directivs dals *chantuns Basilea-Citad e Turgovia* che deditgeschan mintgamai in chapitel viagiants e lur basegns. En il cas dal chantun *Basilea-Citad* sa tracti d'ina incumbensa lianta a las instanzas da planificaziun d'installar ina piazza da dimora cun 10 plazzaments.

Ils *concepts generals* per plazzas da dimora e da transit per viagiants, sviluppads l'onn 2006 dal chantun Son Gagl (vesair il segund rapport da la Svizra dal schaner 2007, p. 34s.) e l'onn 2007 dal chantun Argovia (vesair la posiziun da la Svizra da l'avust 2008, p. 27, cifra 74), valan sco exempels. Oravant tut il model songagliais è exemplaric: Il chantun cumpra l'areal, al renda accessibel e surpiglia ils custs, oravant tut per ils fatgs socials e da sanadad, che na fissan uschiglio betg cuvrids. La vischnanca è responsabla per la gestiun ed il mantegniment da la piazza. Plirs chantuns, tranter quels Berna e Turitg, planiseschan da stgaffir plazzas a basa d'in concept chantunal. En il *chantun Berna* è vegnì approvà il zercladur 2011 il con-

cept «plazzas da dimora e da transit per viagiants en il chantun Berna»¹⁹. Er auters chantuns èn vi dal elavurar concepts en quest regard, per exempel il *chantun Sviz* ch'elavura in concept che duai servir sco lingia directiva per ulteriuras lavurs e surtut er sco basa d'infurmaziun per decisiuns en las vischnancas.

En blers cas observan las vischnancas las ordinaziuns dals chantuns ed adattan *lur plans d'utilisaziun* per segirar giuridicamain las plazzas per viagiants uschia ch'ellas na pon betg vegnir duvradas per auters intents. Perquai èn vegnidas stgaffidas zonas aposta per las novas plazzas a Wil (SG) ed a Cham (ZG) («plazza da dimora en ina zona da recreaziun intensiva» e «zona per viagiants»). Er plazzas existentas èn vegnidas designadas explicitamain sco zonas per viagiants.

Quests projects positivs sviluppads da las vischnancas fan dentant mintgatant naufragi en las votaziuns dal pievel. Uschia ha *la vischnanca da Sviz* proponì da stgaffir ina zona speziala per ils viagiants. Cun la revisiun dal plan da zonas da la vischnanca da Sviz è vegnì votà davart questa zona ils 26 da settember 2010. Ella è vegnida sbittada cun 2662 vuschs cuntrarias cunter 1661 vuschs aderentas.

48. La *nova Lescha federala davart la promoziun da la cultura (LPC)* ch'è gia vegnida numnada (vesair chapitel 3) signifitga er in svilup positiv, siond ch'ella permetta a la Confederaziun da sustegnair ils giavischs dals viagiants pli activamain e pli cumplexivamain ch'enfin ussa e da contribuir dapli che mo las subvenziuns che vegnan concedids a la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers» ed a la «Radgenossenschaft der Landstrasse»; en spezial po vegnir sustegnida l'installaziun da plazzas da dimora e da transit tras ils chantuns e tras las vischnancas.

4.3 Recumandaziuns

4.3.1 Novas garantias legalas sin plaun federal per facilitar e per accelerar la planisaziun e la construcziun da plazzas da dimora

49. Pertutgant questa recumandaziun dal Comité consultativ vegni renvià a la posiziun da la regenza svizra en sia risposta da l'avust 2008. En questa posiziun hai già num ch'il Tribunal federal haja constatà en sia decisiun impurtanta dal mars 2003 (DTF 129 II 321) ch'ils basegns speziels dals viagiants stoppian vegnir resguardads en la planisaziun dal territori applitgond l'artitgel 3 alinea 3 LPT. Tenor quel ston «ils abitadis [...] vegnir concepids tenor ils basegns da la populaziun». Il rapport dal Cussegl federal da l'onn 2006 davart «La situaziun dals viagiants en Svizra» constatescha che la legislaziun actuala per il sector da la planisaziun dal territori saja sufficienta per resguardar ils basegns dals viagiants. Per quest motiv n'è questa recumandaziun betg vegnida integrada en la Resoluziun dal Comité dals ministers dals 19 da november 2008.

4.3.2 Crear dapli stimulsi finanzials e betg finanzials per motivar ils chantuns

50. Sco explitgà sutvart (cifra 4.3.3) sa stenta la Confederaziun da crear stimulsi finanzials vendend areals militars da l'effectiv da disposiziun per in pretsch a basa d'ina stimaziun che resguarda il diever futur da quests areals.

¹⁹ vesair la copia dal concept en l'aggiunta

4.3.3 Cuntinuar ils sforzs per midar il diever d'areals militars

51. Il portfolio d'immobiglias dal Departament federal da defensiun, protecziun da la populaziun e sport (DDPS) sa cumpona da dus effectivs differents: da l'effectiv central (immobiglias che vegnan duvradas dal militar) e da l'effectiv da disposiziun (immobiglias che na vegnan betg pli duvradas). Tar la maioritad da las immobiglias sa tracti da construcziuns spezialas (utilisaziun civila limitada) sco refugis, edifizis da protecziun, barrieras antitancs e.u.v. che na pon betg vegnir duvradas sco plazzas da dimora u da transit. Quests edifizis na correspundan betg a las prescripziuns civilas actualas (normas, segirezza e.u.v.) e sa chattan ordaifer las zonas da construcziun. En ses rapport dals 18 d'october 2006 davart la situaziun dals viagiants en Svizra ha il Cussegl federal incumbensà il DDPS d'infurmar ils chantuns davart immobiglias che fissan adattadas sco plazzas da dimora u da transit per viagiants e da vender quellas als chantuns u a las vischnancas per quest diever. En vista a l'utilisaziun d'anteriurs areals militars sco plazzas da dimora u da transit è il DDPS incumbensà da cuntinuar sia collavuraziun cun la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers». Perquai vegnan organisads inscunters regulars en il rom d'ina gruppada da lavur che vegn manada da la fundaziun. Ils 18 d'avrigl 2008 ha gù lieu ina dieta davart il tema «Anteriurs areals militars – ina schanza per ils viagiants». Ins ha evaluà tge areals da l'effectiv da disposiziun che vegnissan en dumonda sco plazzas da dimora e da transit per viagiants. Ils criteris d'evaluaziun èn vegnids fixads cuminaivlamain cun la fundaziun. Var 50 lieus èn vegnids classificads dal DDPS sco adattads per ina tala utilisaziun. Suent è la glista dals lieus adattads vegnida suttamesa als chantuns per ina valitaziun. Il DDPS è pront da vender questas immobiglias als chantuns ed a las vischnancas, premess ch'ellas vegnian duvradas per quest intent. Il pretsch da vendita sa drizza tenor ina stimaziun che resguarda il diever restrenschi d'ina piazza da dimora u da transit. Per la planisaziun dal territori èn cumpetents ils chantuns. Sche las directivas necessarias n'èn anc betg adimplidas, po il lieu da staziunament vegnir garanti. Er la vendita directa a las autoritads (senza publicaziun) vegn en dumonda, sch'i sa tracta d'in tal diever. Da l'effectiv da disposiziun dal chantun Son Gagl è vegnì identifitgà fin ussa in unic areal che po vegnir duvrà en il futur dals viagiants. Quest areal sa chatta sin il territori da la vischnanca da Thal. La piazza da transit planisada n'ha anc betg pudì vegnir installada, perquai che la midada da zona n'è anc betg finida. La dumonda da construcziun e la publicaziun dal plan da zona parzial per quest project han lieu bainbaud. La pussaivladad d'in nov diever per areals militars datti er en il chantun Vallais, nua ch'ina piazza è planisada. I dat plirs motivs per quests resultats modests. En spezial ston ins punctuar ch'ils lieus ch'il DDPS ha tschernì suenter l'evaluaziun dal portfolio na paran betg adina adattads als chantuns.

Siond che la reducziun dals effectivs da l'armada è anc adina actuala, vegnan ulteriurs areals a midar en l'effectiv da disposiziun e pudessan lura vegnir proponids als chantuns sco plazzas da dimora e da transit per ils viagiants, premess ch'els correspundan als criteris. La collavuraziun activa cun il DDPS vegn cuntinuada ed novs lieus adattads vegnan proponids als chantuns en las scuntradas regularas. Mintga dumonda d'in chantun, d'ina vischnanca u da la fundaziun concernent in areal che pudess vegnir en dumonda sco piazza da dimora u da transit vegn examinada.

52. *Plirs chantuns* dattan resuns positifs davart la collavuraziun cun il DDPS/Armasuisse, suttastritgan dentant ch'i saja difficil da chattar areals adattads per viagiants sin lur territori. Ils motivs principals per il success en il *chantun Son Gagl* en la vischnanca da Thal èn l'iniziativa activa dal chantun (AREG), la collavuraziun dal chantun e da la vischnanca pertutgant la realisaziun dal concept chantunal e la sensibilisaziun tant da las autoritads sco da la populaziun da Thal. Il chantun Son Gagl precisascha ch'ins haja stuì constatar malgrà il dialog positiv cun il DDPS/Armasuisse ch'ils areals proponids en il chantun, sper quel da Thal, na sajan betg adattads. L'evaluaziun da lieus adattads instradada en il *chantun Berna* ha mussà ch'i na dat nagina areal militar en l'effectiv da disposiziun per l'installaziun d'ina piazza da transit lung l'autostrada A1 (tranter auter pervi da lur distanza da l'A1). Percunter dessi areals militars da l'effectiv central che fissan situads idealmain. La regenza spera che la

Confederaziun possia dar suatientscha en questa dumonda. En il *chantun Argovia* han ins constatà ch'ils areals disponibels da l'effectiv da disposiziun da l'armada n'èn betg adattads. Actualmain pendent tar il DDPS è anc ina dumonda dal chantun Argovia per l'installaziun d'ina piazza da transit sin in plazzal d'armas ch'è anc en diever.

4.3.4 *La promoziun da la collavuraziun interchantunala*

53. Il Cussegl federal numna en ses Rapport davart la situaziun dals viagiants en Svizra dals 18 d'october 2006 diversas pussaivladads d'agir sco da meglierar il barat d'infurmaziuns e d'experientschas tranter ils chantuns e las vischnancas e da rinforzar la collavuraziun interchantunala en tut las fasas da la realisaziun da plazzas da dimora e da transit. Perquai stuessan vegnir duvradas pli intensivamain las structuras interchantunalas e tripartitas existentas, surtut la Conferenza svizra dals directurs da construcziun, da planisaziun e da protecziun da l'ambient (CCPA) e la Conferenza tripartita da las aglomeraziuns.

54. La fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers» è in forum per l'inscunter da represchentants dals viagiants, da la Confederaziun, dals chantuns e da las vischnancas per tschertgar cuminaivlamain soluziuns per ils problems dals viagiants. La fundaziun s'engascha per in barat da recumandaziuns praticas e per la collavuraziun interchantunala. Quai è er stada ina da las finamiras da la conferenza davart il tema da las plazzas da dimora e da transit per viagiants che la fundaziun ha organisà ils 7 d'avrigl 2011 a Berna sut la direcziun dal Departament federal d'affars externs e dal Departament federal da l'intern (vesair l'emprima part).

55. La Conferenza svizra dals directurs da construcziun, planisaziun e protecziun da l'ambient (CCPA) ch'è vegnida consultada en quest connex, punctuescha ch'ils chantuns barattan infurmaziuns ed experientschas cun resultats fritgaivels. La CCPA è però cunter l'idea d'integrar las plazzas da dimora e da transit planisadas en ils programs d'aglomeraziun ed er cunter l'idea da far depender las subvenziuns federalas per quests programs da la realisaziun concreta da questas plazzas. L'instrument dals programs d'aglomeraziun sajan fitg cumplexs e na duai betg vegnir surchargià cun ulteriuras pretensiuns. Divers chantuns èn dal medem avis.

4.3.5 *La promoziun dal staziunament curt da rulottas*

56. I sa tracta qua d'ina recumandaziun dal Comité consultativ che n'è però betg vegnida integrada en la Resoluziun dal Comité dals ministers dals 19 da november 2008.

Las noziuns «fermada spontana» u «staziunament curt da rulottas» designeschan il staziunament d'ina pitschna gruppa da viagiants, pia da maximalmain tschintg u sis rulottas, che vegnan staziunadas per ina perioda curta da maximalmain quatter emnas sin in terren cun il consentiment dal possessur.

Sco che la regenza svizra declera en sia posiziun da l'avust 2008 (p. 30) èn ils chantuns plitgansch tolerants pertutgant l'admissiun da fermadas spontanee: La maioritad dals chantuns na prescriba nagina permissiun da construcziun per staziunar rulottas durant in u plirs mais. Il chantun Turgovia che n'ha betg ina basa legala en quest connex è vidlonder d'examinar ina prescripziun legala che permettes explicitamain las fermadas spontanee. Problems datti surtut a nivel communal, siond che las prescripziuns da la polizia da construcziun limiteschan fermadas spontanee u vegnan interpretadas en maniera restrictiva. I para den-

tant che la situaziun saja sa sviluppada positivamain en las vischnancas durant ils ultims onns. En ils *chantuns Sviz e Soluturn* vegnan per exempel permess en intginas vischnancas regularmain talas fermadas spontanas.

La conferenza dals 7 d'avrigl 2011 a Berna davart il tema da las piazzas da dimora e da transit per viagiants ha permess d'infurmar ils commembers da las autoritads davart l'impurtanza da la fermada spontana. Ella correspunda il meglier a la moda da viver dals viagiants e cumpensescha er la mancanza da piazzas da transit ufficialas. La conferenza ha er mussà cleramain ch'i dat – per las piazzas da transit – in'alternativa simpla e favuraivla per ils pajataglia: gruppas pitschnas da viagiants sa ferman sin il terren d'ina persuna ch'ellas enconuschan cun ses consentiment e pajond ina pitschna indemnizaziun. Ins ha constatà en quests discurs ch'ins stuess sensibilisar en ils chantuns ils represchentants da las vischnancas e la populaziun per la fermada spontana e per las pussaivladads ch'i dat en il rom da las leschas chantunalas.

57. *Divers chantuns* suttastritgan il potenzial da la fermada spontana sco soluziun per las piazzas da transit mancantas. Il *chantun Sviz* vuless nizzegiar pragmaticamain quest potenzial ed evaluescha per exempel la pussaivladad da crear ina pagina d'internet (administrada da la fundaziun u da la «Radgenossenschaft der Landstrasse») che pussibilitass als viagiants da barattar infurmaziuns davart las vischnancas che permettian la fermada spontana. Il *chantun Turgovia* preveda en il sboz per il plan directiv chantunal diversas mesiras da sensibilisaziun per animar las vischnancas d'abolir las restricziuns per fermadas spontanas. En il *chantun Argovia* fixescha il plan directiv chantunal che las fermadas spontanas èn ina opziun impurtanta sper las piazzas da transit che duain vegnir toleradas tant sco pussaivel da las autoritads.

ARTITGEL 6

^{1.} *Ils stadis da la convenziun promovon il spiert da la toleranza e dal dialog intercultural e prendan mesiras effectivas per promover il respect vicendaivel e la chapientscha vicendaivla tant sco la collavuraziun tranter ils umans che vivan en lur territori, independentamain da lur identitad etnica, culturala, linguistica u religiosa, e quai surtut en ils secturs da la furmaziun, da la cultura e da las medias.*

^{2.} *Els s'obligheschan da prender mesiras adattadas per proteger umans che pon esser exposts ad acts discriminants, ostils u violents u a la smanatscha da tals acts pervi da lur identitad etnica, culturala, linguistica u religiosa.*

Pertutgant la **promoziun da la toleranza** dat il Comité consultativ las suandantas duas recumandaziuns: *«La populaziun duess vegnir sensibilisada pli fitg per l'istorgia e per la cultura dals viagiants, per sminuir ils pregiudizis. Pli savens stuessan vegnir instradadas mesiras che promovon la toleranza e la chapientscha vicendaivla, surtut en il sector da las medias.»*
«Las autoritads duessan cumbatter pli decididamain l'intoleranza e la xenofobia en la debatta politica ed elavurar novas mesiras per garantir in clima da la toleranza envers minoritads etnicas, envers personas estras, envers requirents d'asil ed envers fugitivs.»

Concernent la **proteccziun cunter acts ostils ed antisemitics** dat il Comité consultativ las suandantas duas recumandaziuns: *«Las stentas per cumbatter cun meds dal dretg penal la discriminaziun rassistica duain vegnir cuntinuadas. Las autoritads duessan tegnair en egl il svilup en quest sector e considerar novs mecanissem da controlla, en spezial per acts antisemitics.»*

«*Ils chantuns e las vischnancas pertutgads duessan far spezialmain atenziun da motivar las decisiuns da naturalisaziun per evitar decisiuns discriminantas. La revisiun da la legislaziun vertenta duess vegnir instradada decididamain per garantir ina concordanza cumplaina cun ils principis dal stadi da dretg, e las autoritads duessan infurmar objectivamain en quest regard.*»

Questas recumandaziuns n'èn betg vegnidas surpigliadas en la Resoluziun dal Comité dals ministers dals 19 da november 2008.

1. Sensibilisaziun per l'istorgia e per la cultura dals viagiants

58. La regenza svizra va d'accord cun la constataziun che la gronda part da la populaziun svizra na resguarda las viagiantas ed ils viagiants anc betg sco commembers cumplets da nosa societad e che las viagiantas ed ils viagiants pateschan da pregiudizis che sa basan sin ina mancanza da savida davart lur derivanza, davart lur cultura e davart lur moda da viver. La regenza è er persvadida che la construcziun da novas plazzas da dimora e da transit vegnia mo acceptada en las votaziuns dal pievel localas davart dumondas da la planisaziun dal territori, sche la populaziun locala sviluppa dapli acceptanza e confidenza. Per cuntanscher quai, èsi necessari d'infurmar en moda positiva. Er la Conferenza svizra dals directurs da construcziun, planisaziun e protecziun da l'ambient (CCPA) suttastrigà la necessitad d'infurmar d'in cuntin e positivamain la populaziun maioritara davart ils viagiants.

59. La fundaziun «*In futur per ils viagiants svizzers*» ch'è vegnida stgaffida l'onn 1997 da la Confederaziun vul promover en emprima lingia la *chapientscha per la situaziun da viver da la populaziun viagianta en Svizra*. Suentar la terminaziun dal segund ciclu da surveglianza da la convenziun da basa èn vegnids lantschads ils suandants projects da sensibilisaziun²⁰:

- La fundaziun ha delegà ina grupp da lavur che duai elavurar fin l'onn 2012 cun trais istorichers ina *exposiziun en l'internet*²¹ per intermediar ina savida generala davart l'istorgia dals viagiants ad in public vast. En in segund pass èsi planisà da preschentar infurmaziuns davart la moda da viver actuala dals viagiants e davart lur necessitad en connex cun las plazzas da dimora e da transit ed en il sectur da la scola. L'exposiziun è destinada surtut a scolars ed a la magistraglia e porscha material didactic davart l'istorgia e la cultura dals viagiants svizzers. Ella sa drizza dentant er als viagiants sezs mettend a disposiziun infurmaziuns, en spezial er davart las plazzas da dimora disponiblas. Ella vegn ad esser online en tudestg, franzos e talian suenter la stad 2012. Quest project vegn pajà per la mitad da la Confederaziun e per la mitad cun contribuziuns da 16 chantuns da totalmain 180 000 francs. La stad 2009 ha la fundaziun sustegnì *in'occurrenza da plirs dis e maisas radundas a Bienna* per sensibilisar la populaziun per il fatg ch'ils viagiants dovràn ina nova piazza da transit.
- En settember dal 2010 ha gi lieu en la vischnanca Ibach (chantun Sviz) ina votaziun davart ina midada da zona per in areal militar. Ina part d'in areal militar vess gi da d'aver tar ina zona per viagiants. La fundaziun s'è engaschada cun ina campagna d'infurmaziun (discussiuon al podium, infurmaziun da la populaziun cun flyers ed occurrenzas davart la vita dals viagiants). La midada da zona è dentant vegnida refusada quai ch'impedescha l'installaziun d'ina piazza da transit.

²⁰ Vesair l'aggiunta, rapports annuals 2009 e 2010 da la fundaziun «*In futur per ils viagiants svizzers*» (en tudestg, franzos e talian)

²¹ «*Ils viagiants svizzers pli baud ed ozendi*», «*Die Schweizer Fahrenden in Geschichte und Gegenwart*», «*Les gens du voyage suisses, autrefois et de nos jours*», «*I nomadi svizzeri: passato e presente*»

- L'onn 2009 ha la fundaziun pajà ina contribuziun finanziaria a la publicaziun da l'ovra «Zigeunerhäuptling» (2010), ina biografia da Robert Huber, in dals confundaturs da la «Radgenossenschaft der Landstrasse» e president da l'associaziun per passa dus decennis. Il cudesch raquinta l'istorgia da l'emancipaziun d'ina minoritad che fa valair ses dretgs e prenda per mauns senza ses destin fundond la «Radgenossenschaft der Landstrasse».
- La fundaziun stgaffescha *material d'instrucziun per la magistraglia davart l'istorgia e la cultura dals viagiants en Svizra che sa drizza als scolars da la populaziun maioritara*.
- Sco menziunà ha la fundaziun organisà *ils 7 d'avrigl 2011 a Berna ina conferenza* cun la finamira da render pli enconuschenta la vita dals viagiants. Commembers da la communitad jenica han preschentà lur istorgia e lur cultura, lur basegn da piazza e lur propostas per sensibilisar la populaziun maioritara. Uschia han els pudì declarar lur situaziun als participants, tranter quels er represchentants da las autoritads.

En stretga collavuraziun cun la «Radgenossenschaft der Landstrasse» ha l'**Uffizi federal da cultura** elavurà in project per sustegnair la lingua jenica. Il project è sco giavischè da la communitad in project da Jenics e per Jenics. Il vocabulari jenic existent duai vegnir rimnà, cumpletà e publicà en tudestg, en franzos ed en talian. Ultra da quai han Jenics fatg er sezs intervistas en jenic cul sustegn da schurnalists. Las intervistas tractan differents temas da l'ambient professiunal, social e cultural dals Jenics. Ils temas ed ils cuntegns èn vegnids tschernids en collavuraziun cun ils viagiants. Las intervistas èn vegnidas registradas sin DVD ed ils texts vegnan actualmain transcrits e duain vegnir publicads en in carnet accompagnant. Il vocabulari ed il DVD vegnan mess a disposiziun gratuitamain als Jenics, probablamain l'onn 2012, per ch'els possian rinfrestgar ed extender lur cumpetenzas linguisticas.

60. Sur il *Servetsch per il cumbat cunter il rassissem (SCRA)* finanziescha la Confederaziun projects per cumbatter la xenofobia cunter viagiants. Ils onns 2009 fin 2011 ha il SCRA sustegnì ils suandants projects cun var 30 000 francs:

- *L'avust dals viagiants a Bienna* (Ils Verds Bienna) (vesair la cifra 58 survart). Cun questa occurrenza duai vegnir fatg frunt a la discriminaziun da viagiants en Svizra ed in vast public duai vegnir sensibilisà per la vita dals viagiants. I sa tracta surtut da stgaffir plazzas da transit e da sviluppar autras soluziuns che permettian als viagiants da «pu-dair sa fermar» en in lieu, sco ch'igl è usit en lur cultura. Perquai èn vegnidas organisadas a Bienna occurrenzas publicas per la populaziun interessada e dialogs en chausa cun autoritads e cun politichers per intercurir las pussaivladads d'agir e per definir strategias politicas.
- *La stad 2010 ha l'Uniun per l'emna culturala dals viagiants realisà per la 10avla giada ils Dis culturals dals viagiants*. L'occurrenza che dura quatter dis ha già lieu sin la piazza da transit dals viagiants ed è vegnida visitada sco fin qua da var milli persunas. Ils puncts da program da questa occurrenza variada èn stads musica «live», films, referats, discussiuns, exposiziuns e lavuratori per uffants. Avant questa occurrenza han 400 uffants e giuvenils da la citad e dal chantun Turitg pudì scuvrir la il rom da programs per las scolas la vita e la situaziun dals viagiants svizzers e vegnir a savair bler davart lur stigmatisaziun e lur discriminaziun.
- *Subvenziuns dad 11 000 francs èn vegnidas investidas per ina pagina d'internet europeica* davart la persecuziun dals viagiants (SAS lavur sociala/HES-SO, Genevra), in project innovativ che cumplettescha largias da documentaziun e publicgescha sin l'internet ina documentaziun (surtut material didactic) davart la persecuziun dals Roma, dals Sinti, dals Jenics e d'autras gruppas da viagiants. Sin plaun europeic duai quest

project nizzegiar las retschertgas davart ils viagiants dal «Rapport da Bergier»²². La finamira è quella da vegnir a savair tant sco pussaivel davart la persecuziun durant il holocaust ed en Svizra sut l'egida da l'acziun «Uffants dal stradun». Igl è previs da realisar cun quest project sper la creaziun d'ina pagina d'internet l'atun 2011 er quatter furmazions d'in mez di per magistraglia, per cuntanscher dapli persunas grazia ad in effect da multiplicaturs.

- *La dieta «40 plazzas da dimora ed 80 plazzas da transit per viagiants fin l'onn 2020: ina pretensiun impertinenta u ina purschida minimala ad ina minoritad?»* che ha gì lieu ils 7 d'avrigl 2011 a Berna è vegnida organisada da la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers» sut il patronadi dal DFAE e dal DFI (vesair las infurmaziuns survart).

61. La bilantscha da las activitads da la fundaziun per la sensibilisaziun dapi sia fundaziun l'onn 1997 e davart las mesiras subvenziunadas da la Confederaziun permetta da constatar il suandant: Ins ha fatg grondas stentas per curreger las ideas negativas da la cultura dals viagiants, per promover la chapientscha vicendaivla e per meglierar la collavuraziun cun las autoritads. Las ideas negativas èn sa furmadas surtut cun las activitads da l'ovra d'agid «Uffants dal stradun». La fundaziun, l'Uffizi federal da cultura ed il Servetsch per il cumbat cunter il rassissem han gidà ad infurmar davart la cultura dals viagiants ed a sustegnair la legitimitad da lur pretensiuns. Questa lavur d'infurmaziun stuess vegnir intensivada, siond che la sensibilisaziun da la populaziun è centrala per pudair schliar il problem principal ed actual dals viagiants, numnadamain la mancanza da plazzas da dimora e da transit.

62. Pertutgant la sensibilisaziun da la populaziun per l'istorgia e la cultura dals viagiants è da gronda impurtanza er la lavur da la «**Radgenossenschaft der Landstrasse**» che maina dapi il 2003 in center da documentaziun a Turitg. Quest center ha l'intenziun d'infurmar la populaziun interessada, surtut er las scolas e perscrutaders, davart la situaziun actuala, l'istorgia e la cultura dals viagiants cun in'exposiziun, cun fotografias e documents.

63. *Plirs chantuns èn er activs* pertutgant la sensibilisaziun davart la vita ed ils basegns dals viagiants. I suondan intgins exempels:

- En il *chantun Son Gagl* prevesa la realisaziun dal concept general per ils viagiants (vesair la cifra 4.2 tar l'artitgel 5) er in concept da sensibilisaziun per la populaziun maioritara. In emprim success da quest concept è stà ch'el ha contribuì ad in dialog confidenzial en la vischnanca da Thal, nua ch'i vegn creada ina nova piazza da transit sin l'areal militar (vesair cifra 4.3.3 tar l'artitgel 5). Ultra da quai ha il chantun Son Gagl ha pajà tenor la decisiun da la regenza dals 7 da zercladur 2011 ina contribuziun da var 20 000 francs or dal fond da lottaria a la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers» per la creaziun d'ina pagina d'internet che serve a l'infurmaziun davart l'istorgia ed ils basegns dals viagiants svizzers. Il chantun Son Gagl ha sustegnì quest project ensemen cun auters chantuns da la Svizra tudestga e cun la Lottaria Romana.
- En il *chantun Soloturn* transmetta l'Uffizi per la planisaziun dal territori enavant las re-cumandaziuns da la Confederaziun a las vischnancas ed infurmescha ella davart ils basegns dals viagiants. Il chantun finanziescha er regularmain projects da la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers» u dals viagiants sezs (dacurt per exempel ina fiera e la revista da la «Radgenossenschaft der Landstrasse»).

²²

Rapport da la Cumissiun independenta d'experts, installada da la regenza svizra l'onn 1996 cun l'incumbensa d'examinar la dimensiun ed il destin da la facultad senza identitad, la politica d'asil da la Svizra durant la Segunda guerra mundiala e las relaziuns economicas e finanzialas da la Svizra cun il Terz Reich.

- En il *chantun Tessin* datti dapi l'onn 2006 in project numnà «Accompagnamento Noma-di» che ha l'intenziun da sensibilisar las famiglias da viagiants davart ils problems cun lur acceptanza, surtut er en connex cun lur cumportament. Quai duai meglierar la convivenza da las famiglias da viagiants cun la populaziun locala. Perquai è vegnida incumbensada ina antropologa sco intermediatura culturala. Tar la polizia chantunala han ins er creà unitads spezialisadas ch'èn responsablas per ils viagiants.

2. In clima da toleranza envers minoritads etnicas ed estras. Il cumbat cunter l'intoleranza e la xenofobia en discussiuns politicas.

64. En Svizra vegn il «discurs dad odi» persequità penalmain. La basa per quai è l'**artitgel 261bis** dal Cudesch penal svizzer (CP) davart la discriminaziun rassistica. Tenor l'alinia 4 vegn chastia en spezial, «tgi che discreditescha u discriminescha publicamain en ina moda che cuntrafa a la dignitad umana ina persuna u ina gruppa da personas cun plets, cun scrittiras, cun maletgs, cun gests u cun metter maun vi dad ellas pervia da lur razza, pervia da lur etnia u pervia da lur religiun ubain tgi che snega, bagatellisescha malamain u emprova da giustifitgar per quests motifs genocids u auters crims cunter l'umanitad.» Per garantir la libertad d'opiniun ha il Tribunal federal decretà che las opiniuns exprimidas **en il rom da discussiuns e da debattas politicas** na possian «betg vegnir interpretadas en moda memia stretga, mabain sajan adina da chapir en lur context general». Tenor la giurisdicziun valan sco degradaziun u sco discriminaziun en il senn da l'artitgel 261bis alinea 4 CP «tut ils cumportaments, tras ils quals la valer eguala sco essers umans u l'egualitad areguard ils dretgs umans vegnan negadas u almain messas en dumonda per personas ch'appartegnan ad ina gruppa da la populaziun pervi da lur razza, lur etnia u lur religiun [...]. Betg degradantas èn pretensiuns ch'expriman mo inegalitads specificas e che na mettan betg en dumonda – explicitamain u zuppadamain – la vigur eguala dals dretgs umans. Quai vala er sche la pretensiun sezza para d'esser xenofoba, senza tact, eticamain u moralmain indecenta u senza maniera e nuncivilisada. Admessas èn er constataziuns che sa refereschan mo ed explicitamain al cumportament u a tschertas caracteristicas d'ina gruppa d'umans u che sa drizzan cunter reglas u usits da questa gruppa [...]. Interpretond l'artitgel 261bis alinea 4 CP sto vegnir tegnì quint da la libertad d'opiniun. Surtut stoi vegnir resguardà che opiniuns exprimidas davart dumondas politicas e davart problems da la vita publica han ina valer tut speziala. En ina democrazia èsi fitg impurtant ch'ins possia defender opiniuns che na plaschan betg a la maiortad e che schocheschan blers umans. En quest connex stoi esser admissa ina tscherta critica, mintgatant perfin en ina furma exagerada. La libertad d'opiniun na dastga però betg survegnir tanta valer ch'ella impedescha las stentas da cumbatter la discriminaziun rassistica [...]. Ina degradaziun u ina discriminaziun en il senn da l'artitgel 261bis alinea 4 CP na dastga perquai betg vegnir sustegnida senza ponderaziun en debattas politicas».²³

65. **La Cumissiun federala cunter il rassissem** (cumissiun extraparlamentara) è stada preoccupada dal clima politic en connex cun las duas iniziativas dal pievel «cunter la construcziun da minarets» e «per il repatriament da las personas estras criminalas» ed ha er exprimì quai en ina posiziun. Per consequenza ha ella deditgà l'ediziun 25 da ses bulletin TANGRAM al tema «Ostilitad cunter personas muslimas» e l'ediziun 26 al tema «Segirezza e garantias» e la finala l'ediziun 27 al tema «Il discurs politic». Siond che l'onn 2011 è in onn d'elecziuns, dat la CFR en l'ultim bulletin 27 (zercladur 2011) impuls areguard la problematica da remartgas rassisticas en debattas politicas.

²³ Decisiun dals 27 d'avrigl 2009, 6B_664/2008 (translaziun senza vigur legala)

66. **Il Servetsch per il cumbat cunter il rassissem** sustegna plirs projects che promo- van in **clima tolerant envers la populaziun estra**. Intgins exempels:

- Il Di internaziunal cunter il rassissem daventa adina pli savens l'ocasiun per organisar in'emna d'acziun: a Neuchâtel, a Genevra, a Friburg, ma er en il Vallais. Il SCRA su- stegna cun circa 50 000 francs per onn projects gronds e pitschens.
- Bleras scolas profitan da la purschida da l'Organisaziun svizra d'agid als fugitivs (OSAF) per sensibilisar ils scolars per il destin dals fugitivs: Ils moduls organisads da la OSAF lavuran en spezial cun gieus da rolla che permettàn ch'ìls scolars chapeschan la perspectiva dals requirents d'asil. I vegn er mussà in film davart questa tematica.
- A chaschun dal «Di internaziunal dals fugitivs 2009» ha l'Organisaziun svizra d'agid als fugitivs (OSAF) organisà ensemen cun organisaziuns associadas ina campagna da placats e d'eveniments en bleras citads svizras cun las suandantas finamiras:
 - promover la prontezza da retschaiver fugitivs;
 - promover la conscienza che la Svizra è obligada da retschaiver fugitivs renconu- schids e persunas admessas provisoricamain, er sch'il dumber da dumondas d'asil vess da crescer;
 - tematisar e reducir resalvas e pregiudizis;
 - infurmar che fugitivs dovran la protecziun da la Svizra ed han il dretg da survegnir ina schanza da pudair s'integrar en Svizra e da vegnir acceptads.
- La revista da migraziun «MIX Rassismus» è cumparida il november 2009 en in'ediziun da 200 000 exemplars. Ella è vegnida repartida a tut las chasadas en il chantun Basilea Citad ed a las autoritads, a las vischnancas e.u.v. dals chantuns Argovia, Soloturn, Turgovia e Berna. En il rom in'occurrenza publica è la revista vegnida preschen- tada a la populaziun ed als meds da massa. «MIX Rassismus» infurmescha la popula- ziun davart il rassissem en general, davart il rassissem en il mintgadi e davart la discrimaziun. Ils artitgels e las intervistas cun experts, cun persunas pertutgadas e.u.v. duain promover ina cuntraversa differenziada ed ina discussiun objectiva.
- La finamira dal project «Empowerment der Migrationsbevölkerung gegen Rassismus» è quella da sustegnair ils migrants en general e spezialmain ils requirents d'asil per sa defender cunter il rassissem. Questa finamira vegn cuntanschida cun discussiuns als lieus da dimora da las persunas pertutgadas e tras ina sensibilisaziun tar occurrenzas interculturalas e tar dietas internaziunalas cunter il rassissem. Ultra da quai vegnan rimnads rapports da persunas pertutgadas ed i vegnan er transferids cas concrets ad autras organisaziuns ed instituziuns che cumbattan il rassissem.

67. Ils **chantuns** èn er activs per promover **la toleranza envers la populaziun estra**. Il *chantun Friburg* ha per exempel decretà ina nova lescha davart l'integraziun da migrants e cunter il rassissem ch'entra en vigur il 1. da schaner 2012. La finamira principala è da sen- sibilisar la populaziun, surtut ils uffants e la giuventetgna, per il problem dal rassissem. Dapi il 2007 vegn er mussada in'exposiziun ambulanta cun il titel «Jau, in rassist?» en las scolas dal stgalim secundar I e II dal chantun. En il *chantun Tessin* datti mintg'onn diversas occur- renzas en la vischnanca da Chiasso per il Di internaziunal dals fugitivs. A partir dal 2012 in- stradescha il chantun er in program ad hoc per ina Emna internaziunala cunter il rassissem. Il Tessin ha sco unica regiun linguistica mintg'emna in'emissiun da televisiun deditgada unicamain a l'inscunter dals indigens culs immigrants ed als problems en quest connex.

3. Antisemitism e discriminaziun

68. Decisiuns e sentenzias da las differentas instanzas giuridicas a basa da la norma penala cunter la discriminaziun rassistica (art. 261bis CP) vegnan rimnadas da la Cumissiun federala cunter il rassistem (CFR) en ina banca da datas e publicadas sin sia pagina d'internet²⁴. La statistica generala da las gruppas da victimas che datescha dals 30 da settember 2010 mussa che commembers da la communitad gidieua èn vegnids attatgads il pli savens, ensemen cun persunas estras e persunas da pel stgira.

Stadi: 30 da settember 2010

Gruppas da victimas	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06		07	08	09	Total dals onns	% total dals onns	Total onn 09	% 09	
Gidieuas e Gidieus	0	5	17	14	11	7	5	2	7	9	11	13	decisiun formala	3	3	3	145	26.0	15	20	
													acquittament	3	0	0				-	
													sentenzia da culpabilitad	14	6	12				80	
Muslimas e Muslims	0	0	0	1	0	1	2	2	2	1	2	1	decisiun formala	0	1	0	15	2.7	1	-	
													acquittament	0	0	0				-	
													sentenzia da culpabilitad	0	1	1				100	
persunas d'altas communitads religiusas	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	decisiun formala	0	0	0	3	0.5	0	-
														acquittament	0	0	0				-
														sentenzia da culpabilitad	0	0	0				-
umans da pel stgira	0	0	2	10	8	8	2	1	4	8	8	14	decisiun formala	4	4	3	91	16.3	7	42.9	
													acquittament	2	0	0				-	
													sentenzia da culpabilitad	6	3	4				57.1	
viagiants / zagrenders	0	1	0	0	1	2	0	0	1	0	0	0	1	decisiun formala	0	0	6	!!1.0!!	0	-	
														acquittament	0	0				0	-
														sentenzia da culpabilitad	0	0				0	-
persunas estras en general / differentas etnias	2	8	2	6	11	4	7	7	5	7	9	25	decisiun formala	8	3	0	134	24.0	12	16.7	
													acquittament	0	1	2				-	
													sentenzia da culpabilitad	14	3	0				83.3	
requirents d'asil	0	0	2	1	5	4	0	0	1	1	0	2	decisiun formala	0	0	10	16	2.9	0	-	
													acquittament	0	0	0				-	
													sentenzia da culpabilitad	0	0	0				-	
persunas da la maioritad / alvs	0	0	0	1	1	2	0	0	1	0	0	0	decisiun formala	0	0	0	5	!!0.9!!	0	-	
													acquittament	0	0	0				-	
													sentenzia da culpabilitad	0	0	0				-	
ulterioras gruppas da persunas	0	0	0	0	0	1	1	0	1	3	2	1	decisiun formala	0	0	0	12	2.2	2	-	
													acquittament	0	0	0				-	
													sentenzia da culpabilitad	1	0	0				100	
naginas indicaziuns davart la gruppa da victimas	1	4	3	5	9	9	16	9	8	13	4	12	decisiun formala	24	2	2	131	23.5	5	-	
													acquittament	0	0	0				-	
													sentenzia da culpabilitad	5	2	0				100	
Total	4	18	26	38	46	38	34	21	30	42	37	69					558	100	84		

²⁴

<http://www.ekr.admin.ch/dienstleistungen/00169/00172/index.html?lang=de> (en tudestg)

69. Sco menziunà (vesair art. 4, cifra 23) registrescha la «Rait da cussegliaziun per victimas da rassissem», administrada da l'organisaziun «humanrights.ch» e da la *Cumissiun federala cunter il rassissem (CFR)* dapi l'onn 2008, *ils cas da rassissem, tranter auter d'antisemitissem*. Il rapport **2010** «*davart cas da rassissem en la pratica da cussegliaziun*» menziunescha mo paucs cas d'antisemitissem. Percunter èn s'augmentads en congual cun il rapport 2009 (vesair la pagina 17 dal rapport) ils cas da rassissem cunter persunas da pel stgira ed ils cas da xenofobia cunter Muslims.

70. Il rapport da la *Coordination Intercommunautaire Contre l'Antisémitisme et la Diffamation (CICAD)*²⁵ davart la situaziun da l'antisemitissem en Svizra franzosa menziunescha ils suandants cas:

- 38 cas d'antisemitissem l'onn 2007
- 96 cas d'antisemitissem l'onn 2008 (4 cas gravants, 10 cas serius e 82 cas pli levs)
- 153 cas d'antisemitissem l'onn 2009 (4 cas gravants, 22 cas serius e 127 cas pli levs)
- 104 cas d'antisemitissem l'onn 2010 (0 cas gravants, 5 cas serius e 99 cas pli levs)

La *Federaziun svizra da las communitads israelitas (FSCI)* registrescha ils cas d'antisemitissem per la Svizra tudestga e taliana tar il post d'annunzia e da cussegliaziun ch'ella ha stgaffi. Ses rapport davart l'antisemitissem²⁶ menziunescha ils suandants cas:

- 21 cas d'antisemitissem l'onn 2008
- 28 cas d'antisemitissem l'onn 2009, da quels 20 cas annunziads ed 8 cas ch'èn enconuschents publicamain (0 cas gravants, 71 % cas serius e 29 % cas pli levs)²⁷
- 34 cas d'antisemitissem l'onn 2010 (0 cas gravants, 16 cas serius e 18 cas pli levs)²⁸.

Il dumber da cas d'antisemitissem è bler pli grond en Svizra franzosa che en la part tudestga e taliana da la Svizra, perquai che la CICAD fa activamain atgnas retschertgas, surtut en l'internet (vesair «cas inquietants ed indicaturs»). La FSCI registrescha percunter mo cas che vegnan annunziads ad ella u ch'èn enconuschents a la publicitad.

Tenor la FSCI e la CICAD han ils cas actuals d'antisemitissem en Svizra in tschert connex cun las tensiuns politicas en il Proxim Orient (antisemitissem sut il pretext d'ina critica da la politica da l'Israel), surtut mintgamai ch'il conflict en il Proxim Orient escalescha. In auter parameter e l'utilisaziun pli frequenta da plattafurmas interactivas da las medias che permettian d'exprimer anonimamain opiniuns antisemiticas e rassisticas. La FSCI e la Fundaziun cunter rassissem ed antisemitissem han constatà ch'igl èn anc adina derasads tant l'antisemitissem da circuls da l'extrema dretga, che disfameschan ils Gidieus per motivs da rassa, sco er constataziuns concernent il holocaust. Questa situaziun vegn er influenzada da la polarisaziun creschenta da las partidas politicas e da la populaziun. Questa polarisaziun ha per consequenza che la prontezza da discriminar minoritads e da las stigmatisar sco culpablas per da tuttas chausas crescha en tscherts circuls da la societad e vegn er instrumentalizada da la politica.

²⁵ <http://www.cicad.ch/index.php?id=39> (en tudestg)

²⁶ Dapi il 2010 publicgescha la FSCI ses rapport ensemen cun la Fundaziun cunter rassissem ed antisemitissem.

²⁷ http://www.swissjews.ch/pdf/de/praevention/Antisemitismusbericht2009_DEFINITIV_de.pdf (en tudestg)

²⁸ http://www.swissjews.ch/pdf/de/praevention/Antisemitismusbericht_2010_D.pdf

Per memoria: En la Svizra tudestga ha la FSCI registrà 73 cas d'antisemitissem l'onn 2006 e 34 cas d'antisemitissem l'onn 2007.

71. Il *Servetsch per il cumbat cunter il rassissem (SCRA)* sustegna divers projects da sensibilisaziun cunter l'antisemitissem e cunter la snegaziun dal holocaust. Ils onns 2009 fin 2011 èn vegnids subvenziunads diesch projects cun totalmain 111 000 francs. En il sectur da la scola pon ins menziunar ils suandants projects:

- La CICAD ha organisà a Geneva ils 27 da schaner 2010, quai è la data dal Di internaziunal da la commemoraziun dal holocaust, diversas occurrenzas davart il tema «*Res-sentir l'indicible*» (sentir quai ch'è inexprimibel cun plets) mettend il focus sin personas che han survivì ils champs da concentraziun. L'occurrenza ha già trais parts: 1) ina sairada da shoa sco experientscha per tut ils tschintg senns permettend da scuvrir en in'exposiziun interactiva las experientschas da personas pertutgadas; 2) la preschentaziun d'in film cun experientschas cun material che po vegnir duvrà en scola; 3) ina exposiziun da quatter dis ch'è vegnida visitada da var 1500 scolars cun lur scolastas e lur scolasts.
- L'onn 2011 ha la CICAD organisà a Geneva ina saira d'avertura ed in di per las scolas cun ina preschentaziun e cun in comic che tematisescha pregiudizis antisemitics. La preschentaziun ed il comic vegnan mussads als scolars da la Svizra franzosa per intimar la reflexiun davart ils temas «rassissem» ed «antisemitissem».
- Il Center per furmaziun politica e per didactica d'istorgia da la Scola auta da pedagogia da la Svizra dal nordvest ad Aarau ha lantschà – en collavuraziun cun il SCRA – ina conferenza annuala davart il tema «Il holocaust en scola». La dieta ha pudì vegnir realisada già trais giadas. Singuls projects da scola èn vegnids realisads, oravant tut il modul didactic per ils stgalims secundars I e II che sa chatta sin la plattafurma online «History Helpline». Questa pagina è in sustegn innovativ e gratuit per la magistraglia e cumplettescha il tema dal naziunalsocialissem sco ch'el vegn tractà tenor il plan d'instrucziun. Il project cumbinescha ils resultats principals da la perscrutaziun dal holocaust cun la problematica dal rassissem d'ozendi.
- «L'antisemitissem pli baud ed ozendi ed in inscunter cun in survivent dal holocaust» è ina sequenza tematica davart l'antisemitissem per l'instrucziun d'istorgia che vegn purschida a la scola media «Hohe Promenade» a Turitg. La finamira è d'infurmar e d'animar la reflexiun davart ideas, ideologias ed acziuns rassisticas. Quest project è concepì per maturands. Sper l'instrucziun specifica d'istorgia èn previsas excursiuns, lavuratori, inscunters cun perditgas ed il diever da medias novas.
- En il collegi «Sontga crusch» a Friburg sa fatschentan duas classas da matura en il rom da la lectura obligatorica per ils examens da tudestg, da filosofia e d'istorgia cun la tematica dal rassissem e dal holocaust. L'inscunter cun in survivent dal holocaust en in lavuratori permetta d'approfondar la problematica e da tractar er il rassissem d'ozendi. Il focus principal en quest connex n'è betg la savida cognitiva.

72. *Er ils chantuns realiseschan divers projects cunter l'antisemitissem*, surtut en las scolas. La direcziun da la furmaziun dal *chantun Turitg* ha realisà en il rom dal Di internaziunal da la commemoraziun dal holocaust l'onn 2011 trais projects en las scolas: In teater cun discussiun «Tge signifitga il holocaust ozendi?» (11 occurrenzas cun 826 scolars, 8-10avel onn da scola), inscunters cun survivents dal holocaust (21 occurrenzas cun 868 scolars, 8-10avel onn da scola) ed il teater «Jau abit en ina chabgia da giaglinas» (4 occurrenzas cun 310 scolars, 4.-6avel onn da scola).

73. Er la *Federaziun svizra da las communitads israelitas* (FSCI) e la *Plattafurma dals Gidieus liberals en Svizra* (PGLS) han realisà divers projects per sensibilisar ed infurmar davart l'antisemitissem e la negaziun dal holocaust, per exempel ils suandants:

- A partir da l'atun 2011 porschan la FSCI e la PGLS per la magistraglia da la Svizra tudesta mintg'onn in viadi da furmaziun ad Auschwitz-Birkenau. Viadis sumegliants realisescha dapi diesch onns er la CICAD (Coordination Intercommunautaire Contre l'Antisémitisme et la Diffamation) en Svizra franzosa. La visita da quests lieus da commemoraziun duai dar la chaschun als pedagogs da survegnir in'impresiun persunala. Questas impressiuns duain er gidar a la magistraglia da tractar en lur classas quest chapitel da l'istorgia umana. L'emprim viadi da furmaziun ad Auschwitz-Birkenau ha gi lieu en november 2010 cun var 100 participants. Grazia al sustegn da la Conferenza svizra dals directurs chantunals da l'educaziun publica (CDEP) han ins pudì organisar ultra da quai per las personas ch'han participà al viadi anc in di da furmaziun supplementar a la Scola auta professiunala da la Svizra dal nordvest ad Aarau (PH FHNW).
- Dapi il schaner 2011 metta la FSCI a disposiziun en il rom dal program «Savair daplì davart il giudaisssem» referents competents ad organisaziuns ed instituziuns da furmaziun interessadas che lessan intermediar daplì enconuschientschas davart il giudaisssem, ils Gidieus en Svizra, l'Israel u l'antisemitissem. L'onn 2011 èn vegnids realisads passa ina dunsaina da talas occurrenzas.
- La FSCI ha decidì da promover las enconuschientschas davart il giudaisssem e davart las communitads gidieuas en Svizra. Perquai porscha ella dapi la fin da l'onn 2009 cun ses fegliets infurmativs blera savida davart ina tscherna da tematicas en furma concisa ed enclegentaivla. Quests fegliets èn vegnids redigids da spezialists en ils divers champs tematics sco incumbensa da la FSCI survegliada d'ina gruppa d'experts. Els duain contribuir ad ina meglra chapientscha da l'istorgia gidieua, da la religiun e da sias valurs sco er en general da la communitad gidieua en Svizra.

74. La FSCI e la PGLS constateschan ch'i dettia en Svizra dapi intgins onns en general e surtut en la scola la tendenza da limitar la libertad da la religiun. Per exempel vegnian refusadas en tscherts chantuns ed en tschertas instituziuns adina pli savens dumondas da scolars e students religios per spustar examens che han lieu il Sabat u in auter firà religios, al qual il giudaisssem scumonda da lavurar e da scrire. La *Cumissiuun federala cunter il rasissem* constatescha questa tendenza er en connex cun il scumond dal chantun Son Gagl da purtar il faziel da chau en las scolas publicas.

4. Natiralisaziuns

75. Pertutgant la dumonda da la natiralisaziun renviescha la Svizra a las resalvas ch'ella ha fatg gia en ses segund rapport dal schaner 2007 sco er a sia posiziun da l'avust 2008. Tenor l'explicaziun interpretanta che la Svizra ha fatg tenor ses dretg a chaschun da la ratificaziun da la convenziun da basa, pertutgan sias obligaziuns internaziunalas, che ston vegnir ademplidas en il rom da la convenziun da basa, formalmain mo personas cun naziunalitad svizra che mantegnan ultra da quai gia daditg relaziuns fixas e duraivlas cun la Svizra e che han la ferma voluntad da mantegnair ensemen quai che caracterisescha lur identitad cuminaivla. Pia na vala la convenziun da basa en Svizra betg per personas estras. Perquai vegnan tematisadas qua las observaziuns ed las recumandaziuns davart l'acquist da la naziunalitad svizra mo a basa d'ina interpretaziun subjectiva ch'il Comité consultativ ha fatg cernent il champ d'applicaziun da l'artitgel 6²⁹ da la convenziun da basa.

²⁹ L'artitgel vegn interpretà sco suonda: Dal text sco tal e dal senn da l'artitgel 6 da la convenziun da basa na

76. En connex cun las proceduras da natiralisaziun è vegnids fatgs progress sin plaun giuridic dapi la terminaziun dal segund ciclus da surveglianza. Dapi il 1. da schaner 2009 è en vigur la midada dals 21 da december 2007 (proceduras en il chantun/recurs davant ina dretgira chantunala) da la Lescha federala davart l'acquist e la perdita dal dretg da burgais svizzer (LDB). L'artitgel 15b LDB fixescha ussa che la refusa d'ina dumonda da natiralisaziun sto vegnir motivada e che las persunas cun dretg da votar pon refusar ina dumonda da natiralisaziun mo, sch'ina proposta correspondententa è vegnida fatga e motivada. Ils chantuns èn ultra da quai obligads d'installar autoritads giudizialas che giuditgeschan sco ultimas instanzas chantunalas ils recurs cunter decisiuns negativas davart ina natiralisaziun ordinaria (art. 50 LDB).

77. Suenter la revisiun parziala da la Lescha federala davart l'acquist e la perdita dal dretg da burgais svizzer han ils chantuns pertutgads fatg las adattaziuns necessarias en lur legislaziuns u relaschè directives per garantir che las prescripziuns dal dretg federal vegnian observadas. Cun excepziun da dus chantuns datti oz en tut ils chantuns l'obligaziun da motivar decisiuns da natiralisaziun negativas sco er la pussaivladad da recurrer cunter talas decisiuns tar ina dretgira chantunala. Ils dus chantuns restants èn actualmain londervi da reverder lur leschas en quest regard per garantir che lur legislaziun chantunala saja confurma al dretg federal.

Dapi l'onn 2008 ha la Cumissiun federala cunter il rassissem annunzià duas refusas discriminantas da dumondas da natiralisaziun.

Il *chantun Soloturn* annunzia ch'i dettia tar las radund 800 proceduras da natiralisaziun per onn maximalmain 3 recurs cunter las decisiuns fatgas. Quai saja tranter auter er grazia a la realisaziun optimala da l'obligaziun da motivar las decisiuns.

Il *chantun Turgovia* considerescha l'obligaziun da motivar las decisiuns da natiralisaziun en la nova lescha chantunala davart il dretg da burgais. Questa lescha n'è dentant betg anc en vigur, perquai ch'in referendum è vegnì inoltrà cunter ella. La votaziun dal pievel en quest connex ha lieu ils 11 da mars 2012. La pussaivladad da far recurs tar in tribunal chantunal datti dentant gia oz.

Il *chantun Argovia* n'ha betg anc adattà sia legislaziun davart il dretg da burgais a las novas prescripziuns dal dretg federal. Igl è previs da far las adattaziuns necessarias en il rom da la revisiun totala da la lescha chantunala davart il dretg da burgais en il chantun ed en las vischnancas (ch'entra en vigur probablmain il 1. da schaner 2014). Er sche la legislaziun chantunala n'è betg anc adattada, vala gia ussa il dretg da recurrer cunter decisiuns da natiralisaziun negativas tenor il dretg federal.

5. Il dialog tranter las religiuns

78. Dapi l'onn 2006 mainan las autoritads federalas regularmain in barat d'ideas cun il Cussegl svizzer da las religiuns (Swiss Council of Religions; SCR), dal qual fan part representants da la religiun cristiana, da la religiun gidieua e da la religiun islamica. Il SCR è vegnì fundà sco plattafurma per il dialog da las trais religiuns, tranter auter cun la finamira da

sa lascha betg deducir ina restricziun dal champ d'applicaziun per gruppas che valan sco minoritads naziunalas.

servir sco post da contact per las autoritads per dumondas en connex cun la chapientscha vicendaivla tranter las cuminanzas religiusas.

Il stadi, las baselgias e las cuminanzas religiusas èn confruntads cun l'incumbensa cuminaivla da promover tant la chapientscha per las valurs da la Svizra sco er la confidenza tranter las culturas e las religius. En questas discussiuns vegn tgirà oravant tut il dialog cun las organisaziuns islamicas.

79. Dal settember 2009 fin l'avrigl 2011 è vegnì realisà in **dialog tranter l'administraziun federala ed ils muslims en Svizra**. Cun quest dialog han ins vuli tematisar las temas ed ils pregiudizis da la populaziun maioritara envers l'islam. En il rom da quest dialog ha la regenza svizra en spezial er pudì exprimer sia posiziun en connex cun l'iniziativa dal pievel «Cunter la construcziun da minarets», quai vul dir, sia recumandaziun da refusar l'iniziativa. Er la recepziun dals muslims en la publicitad e la promoziun da la chapientscha vicendaivla èn vegnids tematisads. Dal dialog è resultà in rapport cuminaivel. Quest cuntegna in program per activitads futuras e menziunescha las activitads actualas che duain promover l'integraziun e l'egualitad da las schanzas dals muslims ed er la convivenza paschaivla da las diversas cuminanzas religiusas en Svizra. Tematicas impurtantas en quest connex èn il discurs davart l'islam en ils meds da massa, la promoziun da la giuventetgna, la cumpatibilitad da la pratica religiusa cun il servetsch militar ed ils programs da scolaziun e da furnaziun supplementara per ils imams ed ils manaders da las communitads. Quest dialog vegn ussa realisà tut tenor las cumpetenzas tranter ils divers departaments da la Confederaziun, cun ils chantuns e cun las vischnancas. Actualmain vegn er discutà en tge furma che quests dialogs duain vegnir cuntinuads.

L'october 2010, suenter la votaziun davart il scumond da minarets, ha la *Cumissiun federala cunter il rassissem (CFR)* inizià ensemen cun la Direcziun per ils dretgs umans da la OSCE (ODIHR) ina dieta per las cuminanzas muslimas en Svizra davart la dumonda «Ina organisaziun tetgala muslima per la Svizra?».

80. Er *divers chantuns* èn activs en connex cun il dialog tranter las religius. Intgins han per exempel introducì en la scola populara l'instrucziun en cultura religiusa. Uschia ha il *chantun Turtig* introducì en la scola populara cun il rom «religiun e cultura» l'instrucziun religiusa independenta da la confessiun. En quest rom survegnan ils uffants e giuvenils in savair elementar davart las grondas religius mundialas. L'instrucziun duai promover il respect e la chapientscha per umans cun diversas religius, culturas ed ideologias. Il *chantun Son Gagl* ha inizià ina «emna interreligiusa da dialog e d'acziun». I sa tracta d'in project cuminaivel da las suandantas instituziuns e cuminanzas: chantun Son Gagl, Departament da l'intern, baselgias catolicas ed evangelic-refurmadas dal chantun Son Gagl, organisaziun tetgala da las cuminanzas islamicas da la Svizra da l'ost e dal Principadi da Liechtenstein, maisa radunda da las religius da Son Gagl ed ulteriuras cuminanzas religiusas. Dapi l'onn 2005 ha lieu en il chantun Son Gagl mintg'auter onn en settember questa occurrenza.

ARTITGEL 9

1. *Il stadi da la convenziun s'obligheschan da reconuscher ch'il dretg da mintga persuna ch'appartegna ad ina minoritad naziunala d'exprimer libramain sia opiniun cumpiglia er la libertad d'exprimer sia opiniun e la libertad da survegnir e da communitgar novitads u ideas en la lingua minoritara senza cuntravenziuns d'autoritads publicas e senza resguardar ils cunfins naziunals. Il stadi da la convenziun garanteschon en il rom da lur urden giuridic che las persunas ch'appartegnan ad ina minoritad naziunala na vegnian betg discriminadas en lur access als meds da massa.*
2. *[...]*
3. *Il stadi da la convenziun n'impedeschan betg las persunas ch'appartegnan a minoritads naziunals da crear e da duvrar meds da massa stampads. Entaifer il rom legal per radio e televisiun garanteschon els tant enavant sco pussaivel e resguardond l'alineia 1 che las persunas ch'appartegnan a minoritads naziunals hajan la pussaivladad da crear e da duvrar agens meds da massa.*
4. *Il stadi da la convenziun prendan en il rom da lur urden giuridic mesiras adequatas per facilitar a las persunas ch'appartegnan a minoritads naziunals l'access a las medias sco er per promover la toleranza e per pussibilitar in pluralissem cultural.*

En connex cun ils **programs da radio e da televisiun en rumantsch** ha il Comité consultativ formulà la suandanta recumandaziun: «Las autoritads èn supplitgadas d'examinar vinvant ils basegns da la populaziun **rumantscha** en il sector dals temps d'emissiun e da garantir che las disposiziuns giuridicas novas vegnian realisadas cumplainamain.»

En connex cun ils **meds da massa stampads en il chantun Grischun** formulescha il Comité consultativ la suandanta recumandaziun: «Las autoritads duessan cuntinuar cun lur stentas ludaivlas per sustegnair en spezial ils meds da massa stampads en rumantsch ed en talian en il chantun Grischun e duessan trair a niz optimalmain las pussaivladads che las disposiziuns legalas porschan en il sector da las linguas.»

Concernent **ils meds da massa ed ils viagiants** recumonda il Comité consultativ: «I duess vegnir fatg tut per satisfar meglier als basegns dals viagiants en il sector dals meds da massa e las instituziuns responsablas, en las qualas èn represchentadas la Confederaziun ed ils chantuns, duessan dar in'attenziun speziala a questa dumonda.»

Questas recumandaziuns n'èn betg vegnidas integradas en la Resoluziun dal Comité dals ministers dals 19 da november 2009.

1. Programs da radio e da televisiun en rumantsch

81. L'incumbensa da servetsch public da la Societad svizra da radio e televisiun (SRG SSR idée suisse) vegn definida en la Lescha federala dals 24 da mars 2006 davart radio e televisiun (LRTV) e cumpletta en la concessiun dals 28 da november 2007. Tenor la lescha preveda la SRG SSR idée suisse la populaziun en maniera cumplettiva cun programs da radio e da televisiun equivalents en las trais linguas uffizialas (q.v.d. en tudestg, en franzos ed en talian; cf. art. 24 al. 1 lit. a LRTV) e promova la chapientscha, la coesiun ed il barat tranter las parts dal pajais, tranter las cuminanze linguistics, tranter las culturas e tranter las gruppas socialas (art. 24 al. 1 lit. b LRTV). Ultra da quai fixescha la lescha che la SRG SSR idée suisse sto metter a disposiziun almain in program da *radio* per la Svizra rumantscha. Plinavant incumbensescha la lescha la regenza svizra (Cussegl federal) da fixar ils

principis, tenor ils quals ils basegns da radio e da televisiun da questa regiun linguistica ston vegnir resguardads supplementarmain (cf. art. 24 al. 2 LRTV). Il Cussegl federal ha adempli sia incumbensa surdond la concessiun a la SRG SSR idée suisse. Pertutgant il rumantsch fixescha el ch'il program da radio en rumantsch vegnia transmessa en moda terrestre senza cabel sur undas ultra curtas (UUC), en moda digitala sur T-DAB e sur satellit (art. 4 al. 3 da la concessiun da la SRG SSR idée suisse). En il sector da la televisiun fa la SRG SSR idée suisse emissiuns en rumantsch che duain vegnir integradas en ils programs da las raits da televisiun da las regiuns linguisticas (cf. art. 5 al. 1 e 5 da la concessiun da la SRG SSR idée suisse). Concretamain vegnan il program da radio e las emissiuns da televisiun rumantschas da la SRG SSR idée suisse producidas da sia unitad independenta «RTR Radiotelevisiun Svizra Rumantscha» a Cuira.

Il program da *radio* vegn emess di e notg. Las activitads da la RTR *en il sector da la televisiun* cumpiglian la produenziun d'emissiuns rumantschas che vegnan piazzadas en la purschida da televisiun da las regiuns linguisticas. Durant l'emna producescha la *Televisiun Rumantscha* l'emissiun d'infurmaziun quotidiana «Telesguard» che rapporta davart il Grischun e davart la Svizra rumantscha. L'emissiun vegn emessa da glindesdi fin venderdi en l'emprim program da la Svizra tudestga. La revista «Cuntrasts» che vegn emessa la dumengia cumplettescha la purschida. La revista d'infurmaziun per uffants «Minisguard» vegn emessa mintgamai la sonda. Questas emissiuns vegnan er purschidas en il program da la Svizra taliana (RSI La 2) e stattan ultra da quai a disposiziun sin la pagina d'internet da RTR (www.rtr.ch). Tranter ils onns 2006 e 2010 è la produenziun d'emissiuns da televisiun restada pli u main stabila (2006: 605 uras, 2010: 578 uras).

Tranter ils onns 2006 e 2010 è il program da *Radio Rumantsch (RR)* vegnì extendì (da 5467 uras l'onn 2006 ad 8760 uras l'onn 2010); ussa vegni emess di e notg.

La cuntentientscha dal public po vegnir mesurada tranter auter a maun dals suandants dus criteris: quotas dal martgà en il Grischun e commentaris dal Cussegl dal public per la Svizra rumantscha (quest gremi garantescha la colliaziun tranter las persunas dal fatg da la RTR ed il public). Tenor RTR mussa ina retschertga represchentativa ch'è vegnida fatga la fin da l'onn 2010 ch'il *Radio Rumantsch* vegn tadlà il pli savens en la regiun. 61 % dals auditurs rumantschs restan fidaivels a lur radio. In tschintgavel dals auditurs taidla passa duas uras Radio Rumantsch durant in di da lavur normal. La quota da martgà che vegn mesurada da Radiocontrol/Mediawatch importa en tut la regiun en media 22 %. En media guardan dus terzs da la populaziun rumantscha la *Televisiun Rumantscha*. Il Cussegl dal public per la Svizra rumantscha ha constatà che RTR haja realisà – cun sia purschida da radio, da televisiun e d'internet – ina preschientscha mediala remartgabla durant las elecziuns dal cussegl grond e da la regenza en il Grischun. Per extender anc pli fitg la vischinanza al public ha RTR stabili ina rait da correspondentes en las regiuns per diversifitgar las infurmaziuns regionalas. Questa plivalur è er vegnida reconuschida dal Cussegl dal public.

82. Questas quotas cumprovan l'effizienz dal sistem ch'è vegnì tschernì per promover il rumantsch en ils meds da massa da dretg public. Tenor l'opiniun dal Cussegl federal vegnan ils basegns d'infurmaziun da la populaziun rumantscha ademplids da las medias da dretg public. Per il Cussegl federal na stat perquai per il mument betg en discussiun l'introducziun d'in emettur privat regional che porscha in program da televisiun cumplet en rumantsch – oravant tut er per motivs finansials.

A chaschun da la prolungaziun da las concessiuns regionalas da radio e da televisiun cun in contract da prestaziun 2007-2008 ha il Cussegl federal definì da nov ils territoris da provediment da las differentas medias regionalas (ils territoris da provediment novs cumpiglian per gronda part plirs chantuns per stgaffir spazis economicamain solids e culturalmain raschunavels), fixà lur incumbensas e decidì, tgeninas che han il dretg da survegnir ina part da las taxas da recepziun. En il Grischun sa tractavi da garantir ina televisiun regionala che prove-

da il Grischun ed ils territoris cunfinants (tranter auter il chantun Glaruna) che tgiran in barat cultural cun quella regiun.³⁰ Fixond ils territoris da provediment è vegnida fatga ina vasta consultaziun publica, a la quala han pudì sa participar en spezial las autoritads chantunalas e las uniuns interessadas a la cultura ed a la lingua rumantscha e taliana. La finala è vegnida emessa ina concessiun per la Tele SüdOstschweiz che vala fin la fin da l'onn 2019. La Tele SüdOstschweiz è obligada da resguardar commensuradamain la plurilinguitad e las minoritads linguisticas localas – q.v.d. il rumantsch ed il talian – sin ses territori da provediment. Uschia garantescha la Tele SüdOstschweiz la vischinanza a la populaziun grischuna e porchia infurmaziuns regionalas diversifitgadas.

Concretamain ha la Tele SüdOstschweiz realisà sut il titel «Baterlada» 2010 12 emissiuns rumantschas da mintgamai 20 minutas. Grazia a repetiziuns han pudì vegnir programmadas 4 800 minutas d'emissiuns en rumantsch. Per il talian ha la Tele SüdOstschweiz produci sut il titel «45 parallelo» 12 emissiuns da mintgamai 24 minutas. Resguardond er las repetiziuns, è vegnidas purschidas per totalmain 2 400 minutas emissiuns en talian.

2. Meds da massa stampads en il chantun Grischun

83. Sa basond sin la nova Lescha da linguas è vegnida reglada en l'artitgel 21 da l'Ordinaziun da linguas la concessiun da subvenziuns per mantegnair e per promover *il rumantsch* en las medias. L'activitad da promoziun da la Confederaziun sa restrenscha unicamain al sustegn finanziel d'agenturas da novitads rumantschas, en il cas concret da l'Agentura da novitads rumantscha ANR. Da las prestaziuns redacziunalas da la ANR pon profitar tut ils meds da massa rumantschs. La ANR ha però l'incumbensa redacziunala da resguardar en emprima lingia ils basegns dals meds da massa stampads rumantschs.

84. Pertutgant ils meds da massa stampads *talian*s dal Grischun, è la dumonda d'ina eventuala nominaziun d'in correspondent da lingua taliana per Cuira anc adina averta. Quai dependa fermamain da la concessiun da radio ch'è vegnida surdada a *Radio Grischa* l'onn 2008. L'onn 2008 ha il Departament federal per ambient, traffic, energia e communicaziun (DATEC) dà a la Südostschweiz Radio/TV SA (Cuira) ina concessiun per in program dad UUC colliada cun l'incumbensa e cun il dretg da survegnir ina tscherta quota da las taxas. La concessiunaria è pronta da financiar per part il post dal correspondent talian a Cuira. Perquai ch'in concurrent ha recurri cunter quai tar il Tribunal administrativ federal, n'è la nova concessiun anc betg entrada en vigur il mument da l'ediziun da quest rapport. Il correspondent talian po vegnir nominà pir cur che la decisiun giudiziala definitiva è avant maun.

3. Meds da massa e viaggiants

85. En ils discurs ch'ils viaggiants han manà cun l'Uffizi federal da cultura dapi la finiziun dal segund ciclus da surveglianza n'han els fatg naginas pretensiuns davart mesiras da promoziun en il sector dals meds da massa.

³⁰ Questas concessiuns per il radio e la televisiun regionala pertutgan er la minoritad da lingua taliana.

ARTITGEL 10

1. *Ilis stadis da la convenziun s'obligheschan da reconuscher che mintga persuna ch'appartegna ad ina minoritad naziunala ha il dretg da duvrar sia lingua minoritara en l'ambient privat sco er en la publicitad libramain e senza impediments, saja quai a bucca u en scrit.*
2. *En territoris che vegnan abitads tradiziunalmain u d'in dumber considerabel da personas ch'appartegnan a minoritads naziunalas sa stentan ils stadis da la convenziun da garantir tant sco pussaivel las premissas per che la lingua minoritara possia vegnir duvrada en la communicaziun tranter las personas ch'appartegnan a questa minoritad e las autoritads administrativas, premess che las personas ch'appartegnan a questa minoritad giavischan quai e premess che quest giavisch correspundia ad in basegn real.*
3. *[...].*

En connex cun il **diever da las linguas en il contact cun las autoritads federalas** formulescha il Comité consultativ la suandanta recumandaziun: «Las autoritads federalas duessan s'engaschar vinavant ch'i vegnia discurre sistemamicamain talian en il contact cun personas e cun instituziuns da lingua taliana. Ellas duessan promover er vinavant ch'il talian vegnia duvrà pli savens en l'administraziun federala, e quai a bucca ed en scrit, per garantir l'egualitad dal talian cun las autras linguas uffizialas sco previs en la lescha.»

En connex cun il **diever da las linguas en il contact cun las autoritads da chantuns bilingvs** recumonda il Comité consultativ: «Las stentas per realisar las novas garanzias costituziunalas e legalas duessan vegnir cuntinuadas per resguardar meglier basegns dals umans pertutgads en las vischnancas sin il cunfin linguistic. En il chantun Friburg pudess ins prender per mauns l'elavuraziun d'ina Lescha da linguas.»

Questas duas emprimas recumandaziuns n'èn betg vegnidas integradas en la Resoluziun dal Comité dals ministers dals 19 da november 2008.

Pertutgant il **diever da las linguas en il contact cun las autoritads en il chantun Grischun** formulescha il Comité consultativ la suandanta recumandaziun: «Las stentas da frantar il regress dal diever uffizial dal rumantsch e dal talian en las vischnancas ed en ils districts ston vegnir cuntinuadas, surtut realisond cumpletamain la nova Lescha chantunala da linguas e promovend sistemamicamain il diever da questas linguas en las vischnancas plurilinguas.» Quest punct è vegnì integrà sco terza recumandaziun dal Comité dals ministers en la Resoluziun dals 19 da november 2008.

1. Diever da las linguas, en spezial dal talian, en il contact cun las autoritads federalas

86. Dapi la finiziun dal segund ciclus da surveglianza è il *dumber da plazzas da translatur* talian vegnì augmentà, quai che correspunda al svilup general dals servetschs linguistics. Uschia devi l'onn 2010 151 plazzas da translatur per il franzos, 118 per il talian (envers 95 plazzas il cumenzament da l'onn 2008), 22 per il tudestg e 14 per l'englais. Per satisfar a la dumonda è er vegnì augmentà il volumen da las incumbensas da translaziun externas.

L'onn 2010 ha il Departament federal d'affars exteriurs (DFAE) reorganisà ses Servetschs linguistics ed ha fundà in Servetsch linguistic talian. Uschia è vegnì creà il rom organisatoric

previs en l'Ordinaziun davart la translaziun en l'administraziun generala da la Confederaziun (art. 5)³¹. Mintga departament dispona d'in Servetsch linguistic franzos e d'in Servetsch linguistic talian.

Applitgond la nova Ordinaziun da linguas èn vegnidas creadas l'onn 2011 7 plazzas supplementaras da translatur per il talian per augmentar la preschientscha dal talian sin las paginas d'internet dals Departaments federals e per serrar autras pitschnas largias da la purschida da texts talians (translaziun en talian). Ultra da quai èn vegnidas publicgadas l'onn 2011 11 ulteriuras plazzas per translatur responsabels per las translaziuns dal talian u dal franzos en tudestg. Ina part da questas plazzas è gia occupada, ils ulteriurs translatur vegnan a cumenzar lur lavur il pli tard il cumenzament da l'onn 2012. Applitgond l'artitgel 9 da la nova Lescha da linguas duain uschia ils emploiads da l'administraziun federala pudair lavurar en la lingua da lur tscherna.³² Questa mesira gida er a garantir ch'il talian na saja betg mo ina lingua da translaziun en l'administraziun federala, mabain er ina lingua da lavur.

87. Tenor diversas remartgas dal chantun Tessin han examinà la chanceliera federala e surtut la Divisiun taliana dals Servetschs linguistics centrals en accord cun ils servetschs linguistics dals departaments federals anc ina giada las differentas etappas da l'*elavuraziun dals texts che van en consultaziun*. Ins ha revedì la repartiziun da las incumbensas e rinforzà las mesiras da controlla per impedir largias e retards tar la furniziun dals texts talians. Actualmain vegnan examinadas ulteriuras mesiras per optimar la plattforma informatica, che serva a l'elavuraziun dals texts giuridics en trais linguas (en il rom da la reorganisaziun dal Center da las publicaziuns uffizialas).

Il sboz da quest rapport è natiralmain vegnì redigì er en talian. La correspundenza en il rom da la consultaziun dals chantuns è vegnida fatga en tudestg, en franzos ed en talian.

88. Il matg 2009 è vegnì publicgà il *Mussavia per promover la plurilinguitad en l'administraziun federala* e tramess a tut las unitads da l'administraziun federala, als chantuns sco er ad organisaziuns privatas interessadas.

89. Pertutgant las *enconuschientschas linguisticas dals emploiads federals* prevesa l'artitgel 6 alinea 3 da la nova Ordinaziun da linguas che las unitads administrativas porschian a lur emploiads ina scolaziun ed ina furnaziun supplementara linguistica en tudestg, en franzos ed en talian. Il Parlament federal ha fatg contracts da collavuraziun cun duas scolas da lingua preschentadas en tut la Svizra. I vegnan purschids curs da tudestg, da franzos e da talian. Ils curs da talian vegnan visitads stediain e lur dumber crescha ad in crescher. Las premissas per frequentar curs da lingua èn vegnidas schlucadas: Sche la furnaziun linguistica corresponda ad in basegn uffizial, po ella vegnir frequentada durant il temp da lavur e vegn finanziada dal patron. L'onn 2014 duai la situaziun vegnir evaluada.

90. La dumonda da la *represchentanza da las cuminanze linguisticas en l'administraziun federala* vegn tractada tar l'**artitgel 15**.

³¹ CS 172.081 (en tudestg): vesair copia en l'agiunta.

³² (art. 9 LLing) «Ils commembers dal Cussegl federal, la chanceliera federala u il chancelier federal e las emploiadas ed ils emploiads da l'administraziun federala lavuran tenor libra tscherna en lingua tudestga, franzosa u taliana.»

2. Il diever d'ina lingua minoritara en il chantun Friburg

91. Tenor la Dumbraziun federala dal pievel da l'onn 2000 cumpiglia la populaziun residenta dal chantun Friburg 63,2 % persunas da lingua franzosa e 29,2 % da lingua tudestga.³³

92. Sa basond sin in rapport dal mars 2007 ha la regenza dal chantun Friburg decidì ch'i na saja ni necessari ni opportun da concretisar l'artitgel 6 nov da la Constituziun chantunala dals 16 da matg 2004 tras ina Lescha chantunala da linguas. La situaziun actuala satisfetschia absolutamain. Tuttina cuntinuescha la regenza chantunala sia lavur a favur da l'introducciun da mesiras concretas per promover la chapientscha vicendaivla ed il barat tranter las cuminanzas linguisticas chantunalas sco er la bilinguitad.

93. La regenza dal chantun Friburg examinescha per exempel co che las vischnancas sin il cunfin linguistic che sa defineschan sco bilinguas pon vegnir sustegnidas. Talas mesiras na pudessan betg mo vegnir finanziadas cun subvenziuns chantunalas, mabain er cun ils meds finansials che vegnan mess a disposiziun da la Confederaziun en il rom da la realisaziun da la Lescha federala davart las linguas naziunalas.

3. Il diever da las linguas en il contact cun las autoritads communalas en il chantun Grischun

94. Pertutgant la bilantscha da l'applicaziun da la nova Lescha da linguas dal chantun Grischun vegni renvià a las explicaziuns en il chapitel 2 tar l'**artitgel 5** da la Convenziun da basa.

95. Pertutgant la situaziun dal diever linguistic en las vischnancas remartga il *chantun Grischun* il suandant:

La lingua che vegn duvrada per la publicaziun da documents uffizials è en la gronda part dals territoris la medema sco en las radunanzas communalas. En ils territoris sa mussa il suandant:

Surselva:

La pratica en la Surselva è fitg differenta da vischnanca a vischnanca:

Publicaziun da documents uffizials en rumantsch: Pertutgant la publicaziun en il Fegl uffizial datti differentas praticas en las vischnancas. En las vischnancas dals circuls da la *Cadi*, da la *Lumnezia* e da *Rueun* (senza Sursaissa) vegnan ils documents publicitgads praticamain mo en rumantsch. Differenta è la situaziun en las vischnancas dal circol da la *Foppa*. Tant enavant che quai è enconuschent, dependa la lingua da la persuna che fa la publicaziun. Cur che la chanzlia è responsabla per la publicaziun dependi er, sche la persuna correspondent da l'administraziun sa rumantsch. Quai n'è betg adina il cas, er betg en vischnancas rumantschas (p.ex. *Castrisch u Sevgein*). Spezial è er che tschertas vischnancas rumantschas fan lur correspundenza en fatschentas da construcziun mo en tudestg, cun la motivaziun che la

³³ Funtauna: Dumbraziun federala dal pievel 2000, Uffizi federal da statistica, Neuchâtel. Vesair la tabella sut la cifra 8.

Lescha da construcziun saja redigida en tudestg (p.ex. *Ruschein*). En bleras vischnancas è la Lescha da construcziun vegnida deliberada mo en ina versiun tudestga. *Castrisch* posseda tut sia collecziun da leschas mo en tudestg.

Diever dal rumantsch en la radunanza communal: En la pratica dependi savens da la cum-petenzza da rumantsch dal president communal. Tenor las infurmaziuns avant maun vegn tegnida en tudestg la radunanza communal da las suandantas vischnancas rumantschas: *Riein, Sevgein, Castrisch, Vignogn, Duvin, Mundaun, Schnaus, Medel*. Entant che las expli-caziuns dal president communal vegnan fatgas en tudestg a *Medel* ed a *Vignogn*, s'expriman lur collegas da la suprastanza en rumantsch. Questa pratica vegn probablamain applitgada er en autras vischnancas. Tut tenor las cumpetenzas linguisticas dals commembers da la su-prastanza vegnan savens fatgas en tudestg er las sesidas da la suprastanza. Mintgatant poi dentant esser ch'il protocol vegn tuttina redigì en rumantsch, tut tenor, sche l'actuar sa rumantsch u betg.

Engiadina bassa (Scuol, Ramosch, Tschlin, Zernez):

Il rumantsch (vallader) è la lingua uffiziala, quai vala er per ils texts giuridics e per las radu-nanzas communalas.

Engiadin'Ota:

La lingua uffiziala è per gronda part il rumantsch (puter) resp. il tudestg ed il rumantsch, a *San Murezzan* mo il tudestg.

Las radunanzas communalas a *Puntraschigna*, a *Samedan* ed a *San Murezzan* vegnan fa-tgas per tudestg, quellas da *Schlarigna*, da *Segl* e da *Silvaplaua* per rumantsch.

Val Müstair:

Il rumantsch (vallader) è la lingua uffiziala, quai vala er per ils relaschs giuridics e per las ra-dunanzas communalas.

Surses:

Il rumantsch è la lingua uffiziala, cun excepziun da *Beiva*, nua ch'i dominescha il tudestg.

Grischun central:

Mintgamai circa per la mesadad rumantsch e tudestg.

Schons:

En duas vischnancas predominesch il rumantsch (*Lon* e *Maton*), en las autras il tudestg.

Bregaglia: Publicaziuns e conclus vegnan redigids en duas linguas. Las radunanzas com-munalas han lieu per talian.

Calanca/Val Mesauc/Puschlav: Qua predominescha il talian.

ARTITGEL 12

1. *Il stadi da la convenziun realiseschan las mesiras necessarias en ils secturs da la furmaziun e da la perscrutaziun per promover l'enconuschientscha da la cultura, da l'istorgia, da la lingua e da la religiun da lur minoritads naziunalas sco er da la maioritad.*
2. *En quest connex porschan ils stadi tranter auter pussaivladads adequatas per la furmaziun da magistraglia e per l'access a cudeschs d'instrucziun ed els faciliteschan ils contacts tranter scolars e magistraglia da differentas gruppas da la populaziun.*
3. *Il stadi da la convenziun s'obligheschan da promover l'egualitad da las schanzas da persunas ch'appartegnan a minoritads naziunalas concernent l'access a tut ils stgalims da la furmaziun.*

En connex cun la **promoziun da l'enconuschientscha da las linguas naziunalas e cun l'armonisaziun da l'instrucziun da linguas** formulescha il Comité consultativ la suandanta recumandaziun: «Las autoritads chantunales duessan cuntinuar lur stentas per garantir ina svelta armonisaziun interchantunala da l'instrucziun da linguas senza indeblir l'instrucziun en las linguas naziunalas. Ultra da quai duessan vegnir intensivadas las mesiras per sensibilisar la populaziun davart la necessitad d'ina promoziun da la plurilinguitad da la magistraglia e dals scolars.» Quest punct è vegnì integrà sco tschintgavla recumandaziun dal Comité dals ministers en la Resoluziun dals 19 da november 2008.

En vista a la **promoziun da la lingua e da la cultura dals viagiants** formulescha il Comité consultativ las suandantas duas recumandaziuns: «La Svizra duess cuntinuar cun sias stentas per promover la lingua e la cultura dals viagiants cun different projects da furmaziun; quels duessan vegnir realisads en stretga collavuraziun cun las persunas pertutgadas e respectond ils different punctgs da vista entaifer la communitad jenica.»

«Las mesiras per promover la pussaivladad dad ir a scola dals uffants dals viagiants che stattan tar lur vita nomadica, duessan vegnir mantegnidas ed extendidas sche necessari. Ins stuess sa stentar spezialmain da megliar la chapientscha da vart da las autoritads da scola e dals scolars da la populaziun sedentara.» Quest punct vegn integrà sco setavla recumandaziun dal Comité dals ministers en la Resoluziun dals 19 da november 2008.

1. **L'armonisaziun da l'instrucziun da linguas e la promoziun da la plurilinguitad da la magistraglia e dals scolars**

96. La Cunvegna interchantunala davart l'armonisaziun da la scola obligatorica **HarmoS** regla en spezial l'instrucziun da linguas, tranter auter quella d'ina segunda lingua naziunala. En ils chantuns che han acceptà questa cunvegna è HarmoS entrà en vigur il 1. d'avust 2009, perquai che la premissa da depositar almain diesch documents da ratificaziun è stada ademplida l'avrigl 2009. En plirs chantuns è vegnì fatg in referendum cunter la ratificaziun da HarmoS. In pèr referendums n'èn betg reussids (p.ex. Tessin), auters han fatg naufragi (p.ex. a Berna ed a Friburg, nua ch'ils parlaments chantunals han acceptà cun gronda maioritad il project). Set chantuns han dentant refusà HarmoS (Lucerna, Grischun, Sutsilvania, Turgovia, Sviz, Uri e Zug). Cun excepziun da Friburg han tut ils chantuns da la Svizra franzosa acceptà HarmoS senza referendum. Enfin ussa fan 15 chantuns part da HarmoS. En quatter chantuns n'è la procedura da participaziun anc betg instradada. Per ils chantuns che fan part da HarmoS datti in termin da 6 onns – pia fin il pli tard per il cumenzament da l'onni da scola 2015/2016 (31 da fanadur 2015) – per realisar ils cuntegns dal concordat betg anc realisads. Quest termin vala er per quels chantuns ch'èn sa participads pli tard a la cunvegna, q.v.d. suenter il 1. d'avust 2009. Sch'il termin è scadi (31 da fanadur 2015) vegn la

Conferenza svizra dals directurs chantunals da l'educaziun publica (CDEP) a trair ina bilantscha definitiva davart l'armonisaziun dals parameters en ils chantuns che vegnan numnads en la Constituziun federala. Il mars 2011 ha la radunanza plenara da la CDEP decidì da proceder sco suonda: Ils chantuns che na fan betg part dal concordat da HarmoS duain vegnir envidads da numnar fin la fin da l'onn 2014 las resalvas precisas ch'els èn sfurzads d'inoltrar cunter l'armonisaziun da quests parameters.

97. Il zercladur 2011 ha cumenzà ina fasa decisiva per l'armonisaziun da la scola obligatorica, cur che la Conferenza svizra dals directurs chantunals da l'educaziun publica ha approvà las **finamiras naziunals da furmaziun formuladas sco cumpetenzas da basa** che ston vegnir acquistadas en ils quatter secturs speziels ils pli impurtants, surtut er **per la lingua da scola e per las linguas estras**. Questas cumpetenzas ston vegnir acquistadas fin a la fin dal 4., dal 8. e dal 11. onn da scola obligatoric (8. ed 11. onn per las linguas estras).³⁴ La controlla vegn fatga cun tests da verificaziun. Per l'emprima giada en l'istorgia da las scolas svizras ston damai ils scolars da tut ils chantuns cuntanscher las medemas finamiras. Las cumpetenzas da basa na correspundan ni a la totalitad da la materia d'instrucziun da la scola obligatorica ni a la totalitad da la materia en ils secturs speziels respectivs, ma ellas furman per uschè dir il coc dal plan d'instrucziun. Ils scolars ston s'acquistar abilitads e cumpetenzas fundamentalas en ils quatter secturs speziels. Quai è indispensabel per l'ulteriura via da furmaziun. Las cumpetenzas da basa èn integradas en ils novs plans d'instrucziun regiunals ch'èn gia disponibels (Plan d'études romand, PER) u en preparaziun (plan d'instrucziun 21 per ils chantuns da la Svizra tudestga, plan d'instrucziun dal chantun Tessin) e che fixeschan da lur vart la totalitad da las finamiras da la furmaziun.

Igl è impurtant da savair che tsherts chantuns che na fan betg part da HarmoS – sco per exempel il *chantun Turgovia* – surpiglian tuttina il concept principal per las linguas e las finamiras respectivas. L'instrucziun da linguas estras cun l'introducziun da l'englais en la 3. e dal franzos en la 5. classa da la scola primara corresponda al concept dals chantuns da la Svizra centrala e da la Svizra da l'ost.

98. Applitgond la nova Lescha federala davart las linguas naziunals ed il concept da l'instrucziun linguistica dal Concordat HarmoS han **plirs chantuns** elavurà quests ultims onns **mesiras positivas per promover la plurilinguitad da la magistraglia e dals scolars**.

Sco exempel per in model che promova la plurilinguitad saja menziunà *il nov concept dal «rom biling» resp. da la «filière bilingue» (avust 2010) da Bienna, la pli gronda citad bilingua da la Svizra (chantun Berna)*: Il model sa basa sin il princip da l'immersiun vicendaivla: Las classas sa cumponan mintgamai en parts egualas da scolars da lingua tudestga, da lingua franzosa e da linguas estras. Da princip vegni instrui en cumpart eguala tant en franzos sco en tudestg. Quest model permetta d'acquistar cumpetenzas linguisticas betg mo durant l'instrucziun, mabain er grazia al contact tranter ils scolars, surtut er en las pausas ed en il temp liber. Quest concept dal «rom biling» è vegnì lantschà dal chantun Berna l'avust 2010 per la scolina en differentas regiuns. En las classas da project datti mintgamai per la mesadad unitads d'instrucziun en tudestg ed en franzos (immersiun). Uffants da linguas estras èn er integrads. Els tshernan ina lingua d'instrucziun e l'urari correspondent. L'avust 2012 entran en scola ils emprims uffants dal project «filière bilingue». L'urari vegn adattà per ch'el correspundia tant a l'urari da referenza da la 1. classa sco er al princip da l'immersiun, tenor il qual la lingua partenaria vegn instruida durant 40 fin 50 % dal temp total. L'urari dals uffants da lingua franzosa vegn pia a sa differenziar da quel dals uffants da lingua tudestga. L'instrucziun immersiva vegn realisada en tsherts roms specificis. Ils roms da lingua (franzos u tudestg) e la matematica n'èn betg pertutgads da l'instrucziun immersiva.

³⁴

Da resguardar èsi ch'ils dus onns da scolina fan part dal temp da scola obligatoric.

99. In exempel per la promoziun da la plurilinguitad è er il *chantun Friburg* sco chantun biling. L'onn 2009 è vegnì deliberà *in concept chantunal per l'instrucziun da linguas*. Quest concept general è ina premiera en Svizra franzosa. El è vegnì realisà en il rom da la realisaziun dal Concordat HarmoS (introducziun da l'instrucziun d'englais a partir da la 5. classa primara, q.v.d. dal 7. onn da la scola obligatorica) e da l'introducziun da la nova Lescha federala davart las linguas naziunalas che prevesa mesiras da promoziun per las iniziativas da chantuns pluriling. Il concept cuntegna novaziuns, sco p.ex. la promoziun tempriva (a partir da la scolina) e la sensibilisaziun sistematica per autras linguas e culturas, sequenzas d'instrucziun facultativas en duas linguas (franzos-tudestg) sin tut ils stgalims da la scola, la promoziun da classas bilinguas (franzos-tudestg) l'emprim sin il stgalim secundar I e suenter er sin il stgalim primar ed en scolina. En las classas bilinguas ston almain 30 % da l'instrucziun vegnir dads en la lingua da partenadi. Fin l'onn 2013 duess mintga scola d'orientaziun (stgalim secundar I) dal chantun disponer d'ina classa bilingua. La promoziun da classas bilinguas pertutga er il stgalim secundar II. Qua è la finamira che passa 15 % dals absolvents acquistian ina matura bilingua.

I na sa tracta betg da la finamira – pauc realistica – ch'ils scolars sajan bi- u pluriling a la fin da lur temp da scola. Anzi, la finamira formulada è ch'ils scolars acquistian, sco cumplettaziun da las cumpetenzas en la lingua materna u locala, anc duas ulteriuras linguas nizzaivlas e duvrablas e ch'ils scolars survegnian gust da cuntinuar lur furmaziun linguistica er suenter il temp da scola obligatoric. Quest concept è vegnì acceptà dal parlament chantunal l'october 2010. El è ussa en l'emprima fasa da la realisaziun concreta.

100. In ulteriur exempel per la promoziun da la bilinguitad è quel dal *chantun Giura* sco chantun francofon. Quel ha sviluppà per ils emprims onns da scola fin al stgalim terziar pass per pass ina strategia per l'instrucziun da tudestg e per intensivar il barat cun la regiun germanofona da Basilea. Questa finamira vegn realisada cun l'augment da l'instrucziun da tudestg, cun barats da scolars e cun praticums linguistics sco er promovend structuras bilinguas en las partiziuns dal gimnasi e da la scola da commerzi dal stgalim secundar II.

101. En quest connex pon ins er anc numnar il *chantun Son Gagl* sco chantun germanofon, nua ch'il barat da scolaras tranter las regiuns linguistics vegn promovì en tut las scolas medias (scola svizra a Roma e gimnasis partenaris en la Svizra romanda). En la scola chantunala al Burgraben a Son Gagl vegn ultra da quai experimentà cun pussaivladads da realisar ina maturitad bilingua en tudestg e franzos.

2. La promoziun da la lingua e da la cultura dals viagiants cun projects da furmaziun

102. A chaschun da la conferenza davart la situaziun dals viagiants, ils 7 d'avrigl 2011 a Berna, han *ils Jenics represchentads en il cussegl da la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers»* punctuà ch'i saja necessari per il mantegniment da la moda da viver dals viagiants svizzers da promover la chapientscha da la giuventetgna da la populaziun da maioritad. Las scolas publicas duessan resguardar sper ils differents aspects da la societad da maioritad er intgins aspects centrals da las cuminanzas minoritaras da la societad svizra. L'istorgia e la cultura dals viagiants – surtut er l'ovra d'agid «Uffants dal stradun» – duessan vegnir integradas en ils plans d'instrucziun dals differents stgalims da scola. La sensibilisaziun da la maioritad per la situaziun dals viagiants sto succeder en emprima lingia en scola.

103. La fundaziun «*In futur per ils viagiants svizzers*» è dal medem avis e planisescha sco menziunà survant (cf. tar l'art. 6, chap. 1) da metter a disposiziun a la magistraglia material didactic davart l'istorgia e la cultura dals viagiants en Svizra, en furma d'ina exposiziun en l'internet.

104. La *Conferenza svizra dals directurs chantunals da l'educaziun publica (CDEP)* suttastritga en quest connex ch'ella n'haja nagina cumpetenza per fixar ils cuntegns da la furmaziun. Per ils plans d'instrucziun èn cumpetents ils chantuns. La sensibilisaziun per la lingua e cultura dals viagiants cun projects didactics pudess vegnir realisada en differents roms da scola che fan part dal plan d'instrucziun.

105. En connex cun l'istorgia dals viagiants sto vegnir menziunà il *Program naziunal da perscrutaziun «Integraziun ed exclusiun» (PNP 51)*, ch'è vegnì realisà ils onns 2002 fin 2006. Trais dals totalmain 37 programs, subvenziunads cun 12 milliuns francs, èn stads deditgads a l'istorgia ed a la discriminaziun dals Jenics, dals Sinti e dals Roma en Svizra. Grazia al program da perscrutaziun èn vegnidas publitgadas duas lavurs da perscrutaziun decisivas che han pussibilità diversas exposiziuns davart questa tematica:

- En basa al studi «Pur e parlar. Populaziun sedentara e populaziun viagianta en las vischnancas dal Grischun» è vegnida realisada in'expoziun en il museum retic che ha durà dal settember 2008 fin il schaner 2009. L'expoziun ha tematisà las relaziuns tranter la populaziun sedentara ed ils viagiants e Jenics, ch'eran particularmain numerus en Grischun. L'expoziun ha gì ina gronda atenziun en la populaziun ed ha contribuì substanzialmain a la sensibilisaziun per la minoritad dals viagiants.
- Da l'avrigl fin il zercladur 2012 ha lieu a Turitg in'expoziun elavurada en basa al project da retschertga «Von Menschen und Akten. Die Aktion Kinder der Landstrasse der Stiftung Pro Juventute». En il center stattan ils process instituziunals da l'exclusiun che vegnan preschentads a maun dal cas da l'ovra d'agid «Uffants dal stradun» dals onns 1926 fin 1973.

106. En connex cun la sensibilisaziun da la giuventetgna per la cultura dals viagiants pon ins er menziunar il film documentar «Jung und Jenisch», realisà l'onn 2010, che preschenta il mintgadi da quatter giuvens Jenics fitg persvadids da lur cultura e da lur vita nomadica.

3. La scolarisaziun d'uffants da viagiants

107. *Ils viagiants* èn en general cuntents cun la situaziun concernent la scolarisaziun da lur uffants en ils differents chantuns. Tschertas mesiras accumpagnantas na fan dentant betg senn tenor els, sco p.ex. purschidas d'instrucziun sin las plazzas da transit per sustegnair ils uffants e lur geniturs tar l'instrucziun a distanza. Tenor lur opiniun n'èn talas mesiras strusch realisablas, perquai che tut las famiglias che sa ferman sin las plazzas da transit na discurren betg la medema lingua: tscherts uffants discurren tudestg, auters franzos.

La «*Radgenossenschaft der Landstrasse*» ha infurmà ses commembers davart las structuraras e las mesiras d'agid ch'existan en las differentas vischnancas, surtut er davart l'agid per las lezias, per ch'ils uffants dals viagiants possian profitar optimalmain da quellas. La *Confe-*

renza svizra dals directurs chantunals da l'educaziun publica (CDEP) è er da l'avis ch'i stuessan vegnir nizzegiadas sche pussaivel purschidas existentas.

La maioritad dals chantuns na constatescha naginas difficultads tar la scolarisaziun d'uffants da viagiants. A Cazas en il chantun Grischun per exempel èn ils uffants che vivan cun lur geniturs dapi plirs onns sin la piazza stabla integrads fitg bain en la scola communal, uschia che la magistraglia n'ha betg dapli u auters problems cun els che cun ils ulteriurs scolars. La magistraglia n'è savens betg conscienta che quests uffants èn viagiants.

La Cumissiun federala cunter il rassissem (CFR, cumissiun extraparlamentara) propona il suandant: Ensemen cun la «Radgenossenschaft der Landstrasse» e cun ulteriuras organisaziuns dals Jenics duain ins tschertgar vias per permetter als uffants da viagiants d'acquistar in diplom da scola adequat. I vegnan en dumonda programs online speziels u «scolas ambulantas» ch'existan per exempel en tschertas regiuns da la Germania. Tenor la CFR duessan vegnir instradadas mesiras che sustegnan l'instrucziun a distanza. Ils geniturs na stuessan betg esser responsabels sulets per ina instrucziun regulara. Questas propostas vegnan sustegnidas dal *chantun Berna*, nua ch'i n'è betg anc gartegià da cumbinar la moda da viver dals viagiants cun ina scolarisaziun reconuschida da lur uffants. La preschientscha irregulara a scola dals uffants da viagiants è ina sfida organisatorica per las scolas. En il *chantun Berna* ha la scolaziun d'uffants da viagiants chaschunà difficultads concretas en la citad da Berna ed en la vischnanca da Wynau. En la citad da Berna han frequentà l'onn da scola 2011/2012 20 uffants da la piazza stabla Buech la scola ad Oberbottigen (1. fin 6. classa). A Wynau han frequentà 12 uffants il stgalim bass e mesaun. Uffants da viagiants frequentan l'enviern durant 4 fin 6 mais las scolas da lieus tschernids. La scolarisaziun en la scola populara ed er la sortida da la scola succedan savens senza preannunzia u senza cunvegna cun las scolas. Las prescripziuns da las scolas concernent las absenzas ed ils congedis na vegnan betg adina observadas. Quai chaschuna disturbis considerabels en las classas. Perquai ch'i mancan disposiziuns legalas davart la scolaziun dals uffants da viagiants, ston las vischnancas e las scolas pertutgadas definir sezzas regulaziuns davart l'obligaziun da scola. La rigur da questas regulaziuns è però limitada. En la citad da Berna è vegnida elavurada l'onn 2005, ensemen cun il comité dals viagiants e la Radgenossenschaft der Landstrasse, ina cunvegna davart l'obligaziun da scola sco part integrala dal contract da locaziun per la piazza stabla, che po damai chaschunar ina desditga da la locaziun, sch'ella na vegn betg observada.

108. Sin la pagina d'internet da la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers» chatta la magistraglia infurmaziuns davart material didactic gratuit (fegls da lavur, discs, e.u.v.) adattà per ils uffants da viagiants. Quest project è vegnì realisà d'ina scola en il circol da Berna-Bümpliz, nua ch'i sa chatta ina piazza stabla. Il material po vegnir retratg gratuitamain tar la scola dad Oberbottigen.

Ensemen cun represchentants dals viagiants e cun represchentant dal cussegl da fundaziun ha ina gruppa da lavur da la scola da Berna-Bümpliz sviluppà ultra da quai l'onn 2009 in concept da scola per ils uffants da viagiants. In resultat principal è in plan da scolarisaziun che sa basa sin il plan d'instrucziun chantunal.

Divers chantuns èn da l'avis ch'ils models sviluppads a Berna stuessan vegnir surpigliads da tut ils chantuns ed armonisads.

4. L'istorgia e la cultura gidieua en ils plans d'instrucziun

109. En il segund ciclus da surveglianza han ils represchentants da la cuminanza gidieua valità positivamain l'integraziun da l'istorgia, da la cultura e da la religiun gidieua en ils plans d'instrucziun.

Pertutgant ils projects ch'èn vegnids realisads en las scolas da differents chantuns per sensibilisar ils scolars per l'antisemitissem e per la snegaziun dal holocaust, vegni renvià a las infurmaziuns davart l'artitgel 6, chapitel 3.

ARTITGEL 14

1. *Ilis stadis da la convenziun s'obligheschan da renconuscher che mintga persuna ch'appartegna ad ina minoritad naziunala ha il dretg d'emprender sia lingua minoritara.*
2. *En territoris, en ils quals persunas ch'appartegnan a minoritads naziunalas vivan tradiziunalmain u en in dumber considerabel, sa stentan ils stadis da la convenziun da garantir che questas persunas survegnian pussaivladads adequatas per emprender la lingua minoritara u per vegnir instruidas en questa lingua, premess che la dumonda saja gronda avunda e tenor las pussaivladads en il rom da lur sistem da furmaziun.*
3. *L'alinea 2 da quest artitgel vegn applitgà, senza che quai tangheschia l'emprendissadi da la lingua uffiziala u l'instrucziun en quella lingua.*

Pertutgant ***l'instrucziun da talian ordaifer ils chantuns Grischun e Tessin*** formulescha il Comité consultativ la suandanta recumandaziun: «Las autoritads cumpetentas duessan cuntinuar lur stentas per promover la plurilinguitad armonisond ils criteris per l'instrucziun da linguas en la scola obligatorica. Suentar avair examinà pli detagliadamain ils basegns en quest connex, pudessans las autoritads cumpletar subit la purschida existenta da roms facultativs per il talian ordaifer ils territoris tradiziunals da questa lingua. Per exempel pudessan vegnir realisadas mesiras supplementaras per rimnar dapli datas statisticas davart la purschida da curs da lingua e davart il niz concret da questa purschida.» Quest punct vegn integrà sco tschintgavla recumandaziun dal Comité dals ministers en la Resoluziun dals 19 da november 2008.

En connex cun la ***lingua d'instrucziun en ils chantuns bilings*** recumonda il Comité consultativ: «En cas da decisiuns individualas duessan las autoritads restar flexiblas per pussibilitar als uffants da frequentar l'instrucziun en l'autra lingua naziunala che vegn purschida en ina vischnanca vischina. Las stentas per promover la **plurilinguitad** en il sector da la furmaziun duessan vegnir cuntinuadas.»

En connex cun la ***lingua d'instrucziun en il chantun Grischun*** formulescha il Comité consultativ la suandanta recumandaziun: «Las stentas per rinforzar la posiziun dal rumantsch e dal talian sco lingua d'instrucziun en las vischnancas respectivas duessan vegnir cuntinuadas. I dovra in dialog regular tranter las autoritads chantunalas e communalas per realisar las garantias da la lescha resguardond adequatamain la situaziun linguistica generala en il chantun Grischun.»

1. Curs da talian ordaifer ils chantuns Grischun e Tessin en il rom da l'instrucziun obligatorica

110. Las autoritads federalas renconuschan il dretg d'emprender l'atgna lingua minoritara, oravant tut en il rom da l'instrucziun obligatorica en las scolas publicas. Ellas enclegian il giavisch da las persunas da lingua taliana che vivan ordaifer lur territori tradiziunal da pudair acquistar lur lingua en il rom dal sistem da furmazion e dals plans d'instrucziun chantunals. Schebain che l'artitgel 14 alinea 1 da la Convenziun da basa na cuntegna naginas mesiras dal stadi, pudess la realisaziun da HarmoS tras ils chantuns cuntentar las resalvas dals represchentants da la minoritad taliana. Il concordat prevesa ch'i vegnia purschida durant il temp da scola obligatoric ina instrucziun facultativa adequata en ina terza lingua naziunala. In model pussaivel per ina tala purschida facultativa, surtut per il talian, è vegnì sviluppa en il rom d'in project dal fond naziunal (PFN 56). I sa tracta dal project «Italiano Subito – Curricolo minimo di italiano» che vegn tgirà dal chantun Tessin (vesair er las indicaziuns tar l'art. 5, chap. 1, cifra 30), accompagna da la CDEP e subvenziunà da la Confederaziun (Uffizi federal da cultura). Quest project sa basa sin il suandant concept: Profitond da resursas linguisticas e strategicas gia acquistadas emprendan ils scolars da 12 fin 14 onns cumpetenzas da basa en talian durant in'emna cumpacta. En quest connex è vegnì elavurà in plan d'instrucziun per las cumpetenzas da basa per communitgar en talian. In effect positiv per la motivaziun d'emprender ina lingua han en spezial la concentraziun sin ina lingua durant in'emna entira (cuntrari a l'instrucziun segmentada da duas fin trais lezioni per emna) ed il primat da l'instrucziun a bucca, tar la quala l'abilitad da communitgar ha in pais pli grond che la correctadad formala.

111. En intgins chantuns, tar ils quals il Comité consultativ ha constatà largias en las pussaivladads d'emprender talian durant il temp da scola obligatoric u perfin naginas purschidas existentas, s'è la situaziun midada en il fratemp. En il *chantun Friburg* vegn il talian purschì per exempel sco rom d'elecziun obligatoric en las otg scolas d'orientaziun tudestgas (stgalim secundar I). Er quatter scolas secundaras francofonas porschan quest rom. La situaziun sa mida però dad onn ad onn e resta dependenta dal dumber da scolars interessads per quest rom. Ils chantuns *Schaffusa* e *Glaruna* han il medem problem: Sin il stgalim secundar I è il talian in rom d'elecziun, ma i dependa da l'interess dals scolars, sch'i dat propi ina classa da talian u betg. En il *chantun Genevra*, nua ch'il talian n'è betg vegnì instrui enfin ussa en la scola obligatorica, duai quel rom vegnir purschì sin il stgalim secundar I sco rom d'elecziun a partir da l'onn da scola 2012.

En il *chantun Sursilvania*, nua ch'il talian è in rom d'elecziun en la scola obligatorica publica, na vegn quest rom instrui actualmain en nagina vischnanca causa mancanza d'interess.

112. Il *chantun Turtig* regorda a l'impurtanza dals curs da la lingua e cultura da la patria. En il chantun Turtig frequentan mintg'onn var 2 500 scolars ils curs da la lingua e cultura taliana ch'il stadi talian porscha en il rom da la scola populara.

113. Actualmain n'èn disponiblas naginas datas statisticas davart l'instrucziun da talian ordaifer ils chantuns Tessin e Grischun. Perquai na pon ins *tenor la CDEP* n'er savair, sch'i fiss pussaivel d'evaluar la «purschida che correspunda als basegns» en connex cun l'instrucziun da questa lingua naziunala (HarmoS).

Per il *chantun Tessin* èsi indispensabel ch'i vegnia installà ina surveglianza per observar co ch'ils chantuns germanofons e francofons realiseschan las disposiziuns dal Concordat HarmoS davart l'instrucziun en ina terza lingua naziunala durant il temp da scola obligatoric. La

CDEP è competente per ina tala surveglianza che accompagnass l'elavuraziun dals plans d'instrucziun.

114. L'uniun «Pro Grigioni Italiano» («PGI») è da l'avis che la purschida d'instrucziun da talian na correspunda betg a la dumonda e formulescha la suandanta posiziun:

L'uniun PGI fa actualmain in'expertisa giuridica davart la dumonda, sche la Lescha federala davart las linguas naziunalas è ina basa giuridica sufficiente per pretender dal chantun ina instrucziun bilingua (e betg mo ina instrucziun da talian facultativa, sco che HarmoS prevesa). Las experientschas positivas fatgas en la citad da Cuir ed en autras vischnancas cun questa furma d'instrucziun èn numnadamain l'unica garanzia che las persunas da lingua taliana che vivan ordaifer la Svizra taliana na perdian betg lur lingua e lur cultura.

2. La lingua d'instrucziun en las scolas primaras e las linguas instruidas en ils chantuns bilings

115. Pertutgant il concept d'in rom biling («filière bilingue») en il *chantun Berna* ed en la *ciudad da Bienna* vegni renvià a las explicaziuns davart l'artitgel 12.

116. Dapi l'introducziun da l'artitgel 9a en il rom da la revisiun da la Lescha davart la scola populara dal chantun Berna (LSP) l'onn 2008 existan en il chantun Berna las suandantas pussaivladads: Las cumissiuns da scola pon admetter l'autra lingua naziunala sco lingua d'instrucziun en singuls roms, sche las persunas d'instrucziun han las qualificaziuns necessarias. La direcziun d'educaziun fixescha las cundiziuns generalas per l'instrucziun en l'autra lingua naziunala en il plan d'instrucziun. En il rom dal project «filière bilingue» ha la citad da Bienna introducì en basa a l'artitgel 9a LSP l'instrucziun bilingua sin il stgalim da la scola populara. La vischnanca dad Evillard (Leubringen) examinescha actualmain in project analog.

En il *chantun Friburg* ha il pievel sbittà ina revisiun da la Lescha da scola en la votaziun dals 24 da settember 2000 cun ina majoriad minimala (50,41 %). Questa lescha preveseva d'introducì en tut ils circuls da scolas dal chantun sper l'instrucziun da linguas er l'instrucziun specifica da tscherts roms en l'autra lingua (instrucziun immersiva). Suentar quest naufragi han pudì vegnir realisadas mo las mesiras che n'èn betg stadas pertutgadas da la votaziun. La dumonda da classas bilinguas è però puspè vegnida tematisada en il rom dal concept d'instrucziun da linguas ch'è vegnì acceptà l'october (vesair er las explicaziuns davart l'art. 12, chap. 2). La furmaziun en classas bilinguas duai vegnir promovida, però betg prescritta. I duain vegnir proponids differents models organisatorics che resguardan la cumposiziun da las classas concernent las competenzas linguisticas e las relaziuns localas, en spezial las enconuschientschas specificas da las persunas d'instrucziun. Talas classas duain vegnir introducidas l'emprim en las scolas d'orientaziun (stgalim secundar I) ch'èn adattadas il meglier per quai, causa il grond dumber da persunas d'instrucziun. Suentar duai questa purschida vegnir introducida tut tenor l'interess ed ils resultats en tut la scola obligatoria. La realisaziun da quest concept ha gia purtà emprims fritgs: Per il cumenzament da l'onn da scola 2011/2012 èn las emprimas classas bilinguas vegnidas avertas en las scolas d'orientaziun a Murten ed a La Tour-de-Trême.

117. Sa basond sin l'artitgel 21 da la nova Lescha davart las linguas naziunalas e la cha-pientscha tranter las cuminanzas linguisticas conceda la Confederaziun als chantuns pluri-lingua Berna, Friburg, Grischun e Vallais subvenziuns per ademplir lur incumbensas spezia-

las. L'artitgel 17 OLing concretisescha questas incumbensas. Ils chantuns realiseschan projects che han per l'ina la finamira da rinforzar la bilinguitad entaifer l'administraziun chantunala, en il contact cun las vischnancas ed en contact cun la populaziun. Per l'otra duain quests projects avair la finamira da promover la plurilinguitad en il sector da la furmaziun. L'artitgel 17 OLing numna definitivamain ils secturs, per ils quals ils chantuns pon dumandar subvenziuns per ademplir lur incumbensas spezialas sco chantuns plurilings. Ils secturs per la promoziun da la plurilinguitad en il sector da la furmaziun èn:

- l'acquisiziun da meds didactics per l'instrucziun da linguas;
- la scolaziun e la furmaziun supplementara linguistica da las persunas d'instrucziun;
- projects che promovon l'emprendissadi d'ina lingua naziunala en il rom da l'instrucziun bilingua sin tut ils stgalims da furmaziun;
- projects che promovon ch'i vegnia frequentada l'instrucziun en in'otra lingua uffiziala dal chantun sin tut ils stgalims da furmaziun;
- projects che promovon l'emprendissadi online.

I sto adina vegnir considerà che l'agid da la Confederaziun en il sector da la furmaziun resta subsidiar e che la competenza per l'instrucziun da linguas è tar ils chantuns.

3. La lingua d'instrucziun e las linguas instruidas en il chantun Grischun

118. Pertutgant l'**instrucziun bilingua** rapportescha il chantun Grischun il suandant:

L'artitgel 18 alinea 2 LLing regla la definiziun da las vischnancas sco monolinguas u plurilinguas. Quella vegn fatga tenor las disposiziuns davart las linguas uffizialas. Sa basond sin l'artitgel 20 alinea 2 LLing po la regenza permetter, sin dumonda da las vischnancas, ch'i vegnia manada ina scola populara bilingua per mantegnair la lingua tradiziunala en vischnancas plurilinguas ed en vischnancas tudestgas.

Dapi l'entrada en vigur da la Lescha chantunala da linguas èn sa decididas mo ina vischnanca plurilingua ed ina vischnanca tudestga da manar ina scola bilingua (rumantsch/tudestg): *Glion* (a partir da l'onn da scola 2008/2009) e *La Punt-Chamues-ch* (a partir da l'onn da scola 2009/2010). Dus ulteriurs consorzis da scola da l'Engiadin'Ota planiseschan d'introducir ina scola bilingua (cun las vischnancas da *Silvaplaua*, da *Champfèr* e da *Segl*).

Las vischnancas tudestgas *Surava* ed *Alvagni* ch'appartegnan al consorzi da scola Innerbelfort han decidì il december 2009 da porscher talian empè da rumantsch sco segunda lingua.

119. Davart il tema da la **midada da la lingua d'instrucziun** en vischnancas dapi l'onn 2008 rapporta il *chantun Grischun*:

La vischnanca da *Glion* (ch'era sa decidida per il tudestg) maina dapi l'onn da scola 2008/2009, sper la scola tudestga cun instrucziun da a la segunda lingua rumantsch, er ina scola bilingua tudestg/rumantsch sin il stgalim primar. Glion sustegna cun questa purschida supplementara ils numerus scolars rumantschs.

En la vischnanca da *La Punt-Chamues-ch* han ins midà da la scola rumantscha ad ina scola bilingua (rumantsch/tudestg).

Las vischnancas da *Surava* (cun 30 % persunas rumantschas) e d'*Alvagni* (cun 32 % persunas rumantschas) han midà la lingua uffiziala dal rumantsch al tudestg gia avant l'entrada en vigur da la Lescha chantunala da linguas. A basa da la disposiziun transitorica da l'artitgel 27 LLing na vegnan perquai betg applitgadas las disposiziuns davart las linguas uffizialas e da scola en questas vischnancas. La segunda lingua che vegn instruida en las vischnancas

da *Surava* e d'*Alvagni* è il talian. Il rumantsch vegn dentant purschi sco rom da lingua supplementar.

120. Pertutgant l'**introducziun pass per pass dal rumantsch grischun sco lingua d'alfabetisaziun** sto vegnir resguardà il suandant:

La lingua da standard rumantsch grischun è vegnida creada l'onn 1982 sin basa dals differents idioms rumantschs. Dapi l'onn 2001 è ella la lingua uffiziala dal chantun; dapi l'onn da scola 2007/08 vegn ella introducida en las emprimas scolas rumantschas sco lingua d'alfabetisaziun. Sin proposta da la regenza dal chantun Grischun ha il Cussegl grond decidì l'avust 2003 da publitgar meds d'instrucziun mo pli en rumantsch grischun a partir da l'onn 2005. Concernent la lingua da scrittira prevesa il project «Rumantsch grischun en scola» da remplazzar ils tschintg idioms tras la lingua da standard communabla. La finamira è quella da metter a disposiziun a tut ils roms d'instrucziun meds d'instrucziun actuals ed attractivs e da rinforzar en general la preschientscha dal rumantsch scrit. Concernent la lingua discurrenda duai vegnir tgirà e vivì er vinavant l'idiom tradiziunal respectiv. Enfin ussa han las suandantas vischnancas decidì d'introducì il rumantsch grischun sco lingua d'alfabetisaziun:

- **Val Müstair** (Müstair, Sta. Maria, Valchava, Fuldera, Tschier, Lü); 2007/2008 (inoltrà ina cunteriniziativa cun 450 sutscritziuns).
- **Grischun central:** Lantsch, Brinzauls, Casti, Alvaschagn, Mon, Stierva, Salouf, Cunter, Riom-Parsonz, Savognin, Tinizong-Rona, Mulegns, Sur, Murmarera; 2007/2008.
- **Surselva:** Trin, Laax, Falera; 2007/2008. Mundaun (Flond e Surcuolm), Schluein, Pitasch, Riein, Sevgein, Castrisch, Luven, Duin; 2008/2009. Sagogn, Rueun, Siat, Pigniu, Vuorz, Andiast; 2009/2010.

En ils territoris rumantschs da tschep (Val Müstair, Engiadina, part sura da la Surselva cun la Val Lumnezia), nua che la lingua rumantscha è tradiziunalmain francada fermamain, è sa furmada ina gronda resistenza cunter l'alfabetisaziun en rumantsch grischun. En la Val Müstair, ina vischnanca da pionier che ha introducì il rumantsch grischun sco lingua d'instrucziun, è pendentia ina iniziativa dal pievel (450 sutscritziuns) per turnar a l'idiom regiunal vallader sco lingua d'instrucziun. La costituziun communal duai vegnir midada correspundentamain. En l'Engiadina ed en la part sura da la Surselva è s'unidas var 3500 personas en l'uniun «Pro Idioms». Ils aderents dal rumantsch grischun han lantschà in cuntermanifest «Pro Rumantsch» che ha chattà enfin ussa il sustegn da var 1200 personas. La finamira da la «Pro Idioms» è quella da mantegnair e da promover ils idioms rumantschs en las scolas cun meds d'instrucziun idiomatics. Ella sa referescha als dretgs sin l'instrucziun en l'atgna lingua fixads en la Constituziun federala ed en la Constituziun dal chantun Grischun.

Il rapport il pli nov dal *chantun Grischun* constatescha il suandant: Il sboz da la revisiun totala da la Lescha da scola prevesa ch'ils meds d'instrucziun che la regenza declera sco obligatorics vegnan producids er en ils idioms (art. 34 al. 4 dal sboz da la Lescha da scola). Meds d'instrucziun obligatorics èn surtut ils meds per instruir la lingua da scola e la matematica. Ina realisaziun concreta da questa finamira da la regenza vegn però ad esser pussaivla pir e mo suenter ch'il parlament chantunal ha prendì las decisziuns correspundentas (concernent la basa legala). Oriundamain avess il project da lescha stui vegnir tractà dal parlament en la sessiun d'october 2011. Pervi da sia complexità è la fatschenta però vegnida spustada ad ina sessiun pli tard. Il termin exact per la debatta davart la nova Lescha da scola n'è actualmain anc betg enconuscent.

121. Concernent il tema da la **promoziun da la plurilinguitad e da la lingua da partenadi** remartga il *chantun Grischun*:

En il chantun Grischun èn – tenor l'artitgel 8 da la Lescha davart las scolas popularas dal chantun Grischun (Lescha da scola) – las corporaziuns da scola obligadas da garantir la suandanta purschida da segundas linguas en la scola populara:

En las scolas primaras ed en las classas pitschnas sto vegnir purschida almain ina lingua chantunala sco segunda lingua, e quai sco rom obligatoric (art. 8 al. 1 Lescha da scola). Dapi l'onn da scola 2010/11 vegn la segunda lingua instruida gia en la 3. classa primara.

L'emprima lingua estra en scolas primaras rumantschas e talianas ed en classas pitschnas rumantschas e talianas è il tudestg. L'emprima lingua estra en scolas primaras tudestgas ed en classas pitschnas tudestgas è il talian u il rumantsch. L'emprima lingua estra en scolas primaras tudestgas ed en classas pitschnas tudestgas cun ina instrucziun rumantscha è il rumantsch, premess che quel na vegnia betg remplazzà dal talian tras ina decisiun da la corporaziun da scola (art. 8 al. 2 Lescha da scola).

Tras ina decisiun da la corporaziun da scola po vegnir instrui il rumantsch empè dal talian en scolas primaras tudestgas ed en classas pitschnas tudestgas. Las corporaziuns da scola han er la pussaivladad da porscher rumantsch e talian sco roms d'elecziun obligatorics. En quest connex po il rumantsch vegnir instrui l'emprim en las emprimas duas classas da la scola primara sco rom obligatoric (art. 8 al. 3 Lescha da scola).

Sa basond sin l'artitgel 6 da l'Ordinaziun davart la promoziun linguistica d'uffants da lingua estra en las scolinas e las scolas popularas dal chantun Grischun survegnan las vischnancas che mettan a disposiziun per uffants da lingua estra ina purschida d'instrucziun respectiva en la lingua tradiziunala, in sustegn finanziel dal chantun.

ARTITGEL 15

Ilis stadis da la cunvegna stgaffeschon las premissas necessarias per che las personas ch'appartegnan a minoritads naziunalas possian sa participar a la vita culturala, sociala ed economica ed a fatgs publics, surtut a tals che las pertutgan.

Pertutgant la represchentanza da las minoritads linguisticas en l'administraziun federala formulescha il Comité consultativ la suandanta recumandaziun: *«I duessan vegnir realisadas mesiras supplementaras per rimnar datas qualitativas davart la represchentanza da las minoritads linguisticas en l'administraziun federala. Las stentas per ina meglra represchentanza da las minoritads linguisticas er en il cader stuessan vegnir intensivadas.»*

Pertutgant la participaziun da las minoritads linguisticas a la vita economica formulescha il Comité consultativ la suandanta recumandaziun: *«La Svizra duess cuntinuar cun sias stentas per ina nova politica che reducescha las disparitads regiunalas e che sviluppescha projects cun las populaziuns minoritaras pertutgadas, surtut en ils chantuns da las Alps.»*

Davart las pussaivladads da cooperaziun dals viagiants formulescha il Comité consultativ duas recumandaziuns: *«Il Comité consultativ animescha las autoritads da midar la definiziun da la fundaziun per rinforzar sia cumpetenzza en tscherts secturs e per dar dapli paisa a la represchentanza dals viagiants. Ultra da quai duess er vegnir examinada la pussaivladad da subvenziuns supplementar.»*

«Sin plaun chantunal duessan vegnir introducidas proceduras pli sistematicas per consultar ils viagiants. Ultra da quai duessan vegnir introducids mecanissemms pli effizients, coordinads tranter ils chantuns, per tegnair quint da lur basegns spezial.» L'ultima recumandaziun è vegnida integrada sco otgavla recumandaziun dal Comité dals ministers en la Resoluziun dals 19 da november 2008.

1. La represchentanza da minoritads linguisticas en l'administraziun federala

122. Tenor l'artitgel 7 alinea 2 da la nova **Ordinaziun da linguas**, entrada en vigur il 1. da fanadur 2010, sa drizza la represchentanza da minoritads linguisticas en ils departaments ed en la Chanzlia federala tenor las **suandantas valurs directivas**:

- a. tudestg: 70 %
- b. franzos: 22 %
- c. talian: 7 %
- d. rumantsch: 1 %

L'artitgel 7 alinea 4 prevesa il suandant: «En connex cun l'occupaziun da plazzas vegni guardà che la selecziun da las candidaturas che adempleschan ils criteris objectivs vegnia fatga uschia, che persunas da tut las cuminanze linguisticas restan, sche pussaivel, en la procedura d'engaschament e vegnan envidadas en spezial a discurs da preschentaziun.»

L'artitgel 7 alinea 5 fixescha il suandant: «Las persunas ch'èn responsablas per l'engaschament resguardan – en cas da qualificaziuns equivalentas – da preferenza candidatas e candidats da cuminanze linguisticas ch'èn sutrepreschentadas en l'unitad administrativa respectiva tenor l'alinea 1. Quai vala en spezial per plazzas da cader.»

Per l'onn 2012 vegnan elavuradas mesiras concretas per realisar questas disposiziuns.

123. Applitgond l'artitgel 20 da la nova **Lescha da linguas**, tenor il qual la Confederaziun promova las cumptenzas da ses emploiads en las linguas naziunalas e procura per ina represchentanza adequata da las cuminanze linguisticas en las autoritads federalas, prevesa l'artitgel 8 da l'**Ordinaziun da linguas** che l'Uffizi federal da personal engaschia **ina delegada u in delegà per la plurilinguitad** per mantegnair e per promover questa plurilinguitad.

Questa nova instituziun sa basa sin duas moziuns ch'èn vegnidas inoltradas en il parlament durant la preparaziun da l'Ordinaziun da linguas, numnadain las moziuns Cassis Ignazio (09.4268) e Lombardi Filippo (09.4331) dals 11 da december 2009 per promover l'italianitad en l'administraziun federala e per installar in mediatu en il UFFER. Il Cussegl federal ha proponì d'acceptar questas moziuns ed è s'exprimi per stgaffir ina plazza che serva oravant tut a la promoziun dal franzos e dal talian.

L'emprim delegà per la plurilinguitad è entrà en uffizi il 1. da fanadur 2010 ed ademplescha sias incumbensas tenor l'artitgel 8 da l'ordinaziun. Quellas èn principalmain:

- elavurar dumondas dal parlament e da l'administraziun davart la plurilinguitad;
- sensibilisar, cussegliar e sustegnair persunas ed unitads administrativas areguard la plurilinguitad en il rom da l'acquisiziun e dal svilup dal personal;
- rimnar infurmaziuns e rapportar davart la represchentanza da las cuminanze linguisticas e davart il svilup da la plurilinguitad.

Quai duai permetter da realisar la recumandaziun dal Comité consultativ davart la retschertga d'infurmaziuns qualitativas areguard la represchentanza da las minoritads linguisticas en l'administraziun federala.

124. Pertutgant la represchentanza da las minoritads linguisticas en l'administraziun federala è l'organisaziun «*Helvetia Latina*» da l'avis che las valurs directivas na sa stuessan betg referir als departaments da la Confederaziun, mabain als singuls uffizis. Retschertgas scientificas han mussà ch'il funcziunament pluriling (u l'absenza d'in tal) a quest nivel ha in effect sin l'activitad da l'administraziun federala. «*Helvetia Ladina*» è er da l'avis ch'il delegà per il plurilinguisssem, che suttastat a l'Uffizi federal dal personal, stuess depender directamain dal schef dal Departament federal da finanzas che surveglia er l'Uffizi federal dal personal.

2. La participaziun da las minoritads naziunalas a la vita economica

125. La **Nova politica regionala (NPR)** è entrada en vigur il 1. da schaner 2008. En in program da plirs onns (PPO) ha il parlament definì ils puncts centrals da la promoziun, ils cuntegns da la promoziun sco er ils criteris da selecziun per la perioda dals onns 2008 fin 2015. L'onn 2010 ha il Secretariat da stadi per l'economia (SECO) fatg ina bilantscha intermediara per optimar l'ulteriura realisaziun sin basa da las experientschas e da las enconuschientschas. La bilantscha è la suandanta:

Cumpareglià cun la politica regionala ch'è vegnida pratigada durant passa 30 onns fin la fin da l'onn 2007 è la NPR ina midada da paradigma. Las duas novaziuns essenzialas da la NPR èn:

- il focus sin la cumpetitivitad, l'innovaziun e la valurisaziun en las regions. Ultra da quai constattan ins in svilup positiv areguard la collavuraziun en regions «funcziunalas».
- la Nova concepziun da la gulivaziun da finanzas e da la repartiziun da las incumbensas tranter la Confederaziun ed ils chantuns (NGF). Tenor quella portan ils chantuns la responsabladad per la realisaziun operativa da la NPR, e la Confederaziun ed ils chantuns fan ensemen cunvegns da program. Quellas cuntegnan las finamiras ch'èn vegnidas definidas cuminaivlamain, il gener e la dimensiun da la confinanziaziun tras la Confederaziun sco er las reglas da gieù da la collavuraziun.

Per sustegnair ils acturs sin plaun federal, chantunal e regional vegnan mess a disposiziun en il rom da la direcziun 3 da la NPR infurmaziuns e datas che servan a garantir la gestiun da las infurmaziuns per la scolaziun e per la furmaziun supplementara dals responsabels chantunals per il svilup regional. Ultra da quai duain esser garantids la qualidad ed il barat orizontal tranter ils acturs.

Malgrà questas mesiras vegn la NPR a duvrar, pervia da questa midada dal paradigma, in tschert temp fin ch'ella ha cuntanschì sia funcziunalitad cumplaina.

126. En il rom da la Nova politica regionala na promova la Confederaziun betg directamain projects en ils chantuns. La Confederaziun ed ils chantuns han sutscrit ina cunvegna da program che fixescha las direcziuns strategicas definidas dal chantun sco er l'import total da l'agid finanziel che vegn deliberà mintgamai per 4 onns (2008–2011 / 2012–2015). Alura decidan ils chantuns a basa dals meds finanzials federals disponibels (imports globals) tge iniziativas, tge projects, tge programs e tge projects d'infrastructura ch'els vulan sustegnair cun agids finanzials u cun credits. Ultra da quai èn els obligads da sustegnair la realisaziun dals programs cun la medema contribuziun finanziela sco la Confederaziun. L'emprima perioda dal program da 4 onns va a fin l'onn 2011. Pia vegn la Confederaziun ad avair ina survista dals projects ch'èn vegnids promovids durant questa perioda. Infurmaziuns davart ils singuls projects realisads en ils chantuns muntagnards cun minoritads èn disponiblas sin las paginas d'internet respectivas.

- Chantun Grischun³⁵
- Chantun Tessin³⁶
- Chantun Vallais³⁷

³⁵ <http://www.gr.ch/DE/institutionen/verwaltung/dvs/awt/dienstleistungen/regionalentwicklung>

³⁶ www.ti.ch/politica-regionale

³⁷ <http://www.vs.ch/Navig/navig.asp?MenuID=17212>

3. Ils mecanissem da participaziun per viagiants

3.1 Rinforzar la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers»

127. Pertutgant l'augment da las subvenziuns publicas a la fundaziun vegni renvià a las explicaziuns davart l'**artitgel 5** (chap. 3), nua ch'i vegn prendì posiziun tar ina recumandaziun sumeglianta dal Comité consultativ, applitgond questa disposiziun.

128. Sco descrit survast (tar l'art. 5, chap. 3, cifra 36), vegn ins a pudair extender las cumpetenzas da la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers» grazia a la Lescha per promover la cultura, entrada en vigur dacurt (il 1. da schaner 2012). Las subvenziuns decididas fin l'onn 2015 (tar l'art. 5, chap. 3, cifra 37) ston però vegnir adattads a las eventualas novas incumbensas.

129. *Il cussegl da la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers»* considerescha ch'i saja raschunaivel ed inditgà d'extender las cumpetenzas da la fundaziun. Ina finamira principala è la pussaivladad che la fundaziun possia sa participar ad ina fundaziun locala per l'installaziun d'ina piazza da dimora, sco en il cas model en la citad da Son Gagl (vair l'art. 5, cifra 40), u ch'ella possia cumprar tut tenor senza tscherts terrens per l'installaziun da talas plazzas. La fundaziun na vul dentant betg daventar proprietaria da plazzas da dimora, questas vegnissan surdadas als viagiants sezs u a las vischnancas pertutgadas.

130. La Conferenza svizra dals directurs da construcziun, planisaziun e protecziun da l'ambient (CCPA) è medemamain per il rinforzament da las cumpetenzas da la fundaziun.

3.2 La consultaziun dals viagiants

131. Divers chantuns han installà in post chantunal, per exempel Turitg e Berna a partir dal 2012, u ina grupp da lavur che sa fatschenta cun dumondas pertutgant ils viagiants. Quai duai garantir la coordinaziun tranter las diversas organisaziuns concernidas e quai duai promover la sensibilisaziun per ils basegns dals viagiants. En tscherts chantuns han autras uniuns administrativas surprindì questas incumbensas (per exempel l'Uffizi da vischnancas).

132. Tscherts chantuns e tschertas vischnancas han sviluppà ils ultims onns bunas soluziuns per consultar ils viagiants en cas concrets.

En il sector da la *construcziun e da la gestiun da plazzas da dimora e da transit* pon ins numnar ils suandants exempels:

- En il *chantun Friburg* èn vegnids finalisads il spustament e l'installaziun da la nova piazza da dimora «La Sarine» (vischnanca da Hauterive) suenter lungas tractativas tranter la cuminanza jenica che viva là e la Direcziun chantunala da planisaziun dal territori, d'ambient e da construcziun. Tuttas duas partidas han ludà la qualidad dal dialog.
- En il *chantun Soloturn* datti ina grupp da lavur sut la direcziun da l'Uffizi chantunal per la planisaziun dal territori cun trais represchentants dals viagiants (Radgenossenschaft der Landstrasse). La grupp sa raduna var trais giadas l'onn ed ha gia cuntanschì divers success.

- Tenor il concept dal *chantun Son Gagl* vegn mintgamai consultada directamain la «Radgenossenschaft der Landstrasse» per l'installaziun da plazzas da dimora e da transit, tant tar la selecziun da lieus adattads sco tar la planisaziun concreta.
- En il *chantun Grischun* ha l'Uffizi da vischnancas in contact regular cun ils viagiants sin la piazza da *Czas*. Las visitas periodicas permettan als viagiants da far dumondas e da discutir problems en connex cun la piazza. Ils basegns dals viagiants vegnan resguardads pragmaticamain.

Pertutgant la *scolarisaziun dals uffants* dals viagiants pon ins menziunar il suandant exempel:

- En il *chantun Berna* ha ina grupp da lavur dal circulo da scola Berna-Bümpliz, nua ch'i sa chatta ina piazza da dimora, elavurà ensemen cun represchentants dals viagiants in concept da scola per ils uffants da questa cuminanza (vair tar l'art. 12, chap. 3).

133. Pertutgant las novas mesiras per ina meglra consultaziun dals viagiants en las dumondas che concernan els pon ins anc menziunar ch'in represchentant dals Jenics vegn a participar a partir dal 2012 a la delegaziun svizra en la grupp d'experts ad hoc davart dumondas dals Roma (CAHROM) al Cussegl da l'Europa. El è er commember dal cussegl da la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers».

ARTITGEL 18

- 1. Ils stadis da la convenziun sa stentan da far, sche necessari, cunvegnas bilaterals e multilaterals cun auters stadis, surtut cun stadis vischins, per garantir la protecziun da las persunas ch'appartegnan a las minoritads naziunals pertutgadas.*
- 2. Sche necessari prendan ils stadis da la convenziun er mesiras per promover la collavuraziun transcunfinala.*

En connex cun las restricziuns per viagiants svizzers che vuessan pratigar il commerzi ambulat en ils pajais vischins da la UE formulescha il Comité consultativ la suandanta recumandaziun: «*Il Comité consultativ animescha las autoritads d'examinar differentas mesiras, sche necessari er ina collavuraziun bilaterala, per meglierar la situaziun dals viagiants svizzers che vuessan viver ina vita nomadica en ils pajais cunfinants da la UE.*»

1. Legislaziun davart il commerzi ambulat en ils pajais cunfinants da la UE

134. Tenor indicaziuns da la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers» possedan ozendi ils viagiants svizzers grazia a las Cunvegnas bilaterals tranter la Svizra e l'UE ils medems dretgs da dimora e da subvenziuns transcunfinalas durant 90 dis sco ils viagiants da l'UE en Svizra.